

Zdenka Šimončić – Bobetko

KOLONIZACIJA U HRVATSKOJ
1919 — 1941. GODINE

Kolonizacija u Hrvatskoj 1919—1941. godine

ZDENKA ŠIMONČIĆ-BOBETKO,

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, SFRJ

U radu je obrađena kolonizacija koju je između dva svjetska rata provodila država. U tom su kontekstu obrađeni pravni propisi kojima je regulirana ta problematika — kolonisti, njihova prava i obveze, organi koji su provodili kolonizaciju, tok kolonizacije i rezultati. U posebnom poglavlju rada obrađene su stambene, prosvjetne, zdravstvene i gospodarske prilike kolonista.

I. NORMATIVNI ASPEKT, SUBJEKTI I ORGANI KOLONIZACIJE

1. PRAVNI PROPISI O KOLONIZACIJI

Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme¹ ne govore direktno o kolonizaciji. Međutim, na osnovi čl. 9 može se zaključiti da se na nju mislilo već tada. Pravo prvenstva pri raspodjeli veleposjedničke zemlje priznato je tim odredbama invalidima, udovicama i siročadi ratnika, vojnicima i dobrovoljcima koji su se borili za oslobođenje i ujedinjenje. Pošto je većina njih bila iz krajeva gdje nije bilo veleposjeda (Banije, Like, Korduna i Bosne), uredbodavci su pri donošenju Prethodnih odredbi vjerovatno mislili i na njihovu kolonizaciju.²

Detalnije je problematika vezana uz dobrovoljce i regulirana *Uredbom o dobrovoljcima*,³ koja je donesena u prosincu 1919. godine. Uredbom je utvrđeno kome se sve može priznati status dobrovoljca, prava i obveze, koje proizlaze iz toga statusa, organi nadležni za rješavanje dobrovoljačkog pitanja. Uredbom je siromašnim dobrovoljcima-borcima priznato pravo na 5 hektara zemlje, a neborcima na 3, u mjestima gdje je trebalo provesti kolonizaciju prema planu Ministarstva za agrarnu reformu. Predviđena je obveza dobrovoljaca da se organiziraju u oblasne saveze

¹ *Službene novine*, br. 11, 27. II 1919. Prethodne odredbe donesene su 25. II 1919.

² Agrarna reforma, Uredbe, naredbe i raspisi, Zagreb, Ministarstvo za agrarnu reformu, 1920 (dalje Agrarna reforma I), 14.

³ Uredba o dobrovoljcima, Beograd, Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1920, 1—15.

i glavni savez.⁴ *Zakon o dobrovoljcima*⁵ iz prosinca 1921, uglavnom prenosi odredbe Uredbe o dobrovoljcima. Novo je to što je proširio krug osoba kojima se priznavao dobrovoljački status i prava koja su iz toga proizlazila. Površine zemlje na koje su imali pravo dobrovoljci ostale su iste, samo što Zakon kaže da će se dioba zemlje dobrovoljcima provoditi kao »unutrašnja kolonizacija« u nadležnosti Ministarstva za agrarnu reformu. U toj kolonizaciji dobrovoljcima je priznata prednost pri dobivanju zemlje.

Dobrovoljci su se u pravilu naseljavali stalno. Međutim, za to su bile potrebne određene predradnje i trebalo je donijeti plan. Ali kako je ta kategorija kolonista bila prilično nestrpljiva da što prije dobije ranije obećanu zemlju, pristupilo se i tzv. *privremenom* naseljavanju dobrovoljaca. To je učinjeno na osnovi naredbe ministra za agrarnu reformu Hinka Krizmana od 25. kolovoza 1920. godine. To se naseljavanje temeljilo na privremenoj dodjeli zemlje. Time se nastojalo bar približno izjednačiti dobrovoljce s ostalima iz pasivnih krajeva, koji nisu mogli dobiti zemlju u svom kraju. Ti su se dobrovoljci morali kolonizirati u krajeve gdje je bilo zemlje za razdiobu. Privremena kolonizacija bila je, dakle, ozakonjena spomenutom ministarskom naredbom. Zemlja za potrebe privremene kolonizacije uzimala se od velikih posjeda u privremeni zakup, a zakupninu je plaćala država. Privremeni kolonisti bili su obvezani voditi brigu da zemlja koju su dobili bude obrađena. Mogli su zemlju dati i na obradu drugim osobama na osnovi napolice, ali samo kada sami nisu imali sredstava za njezinu obradu. Takva se zemlja nije mogla dati u novčani zakup. Sankcija za neobrađivanje takve zemlje odnosno za njezino davanje u novčani zakup bila je gubitak zemlje. Oduzeta zemlja davala se drugim kolonistima. Kolonisti su bili unaprijed obaviješteni od agrarnih organa da moraju obrađivati zemlju i da je ne smiju davati u novčani zakup.⁶ Prvenstvo u privremenom naseljavanju dano je dobrovoljcima-soluncima, ako su bili zemljoradnici ili seoski zanatlije, i ako uopće nisu imali zemlje ili je nisu imali dovoljno za uzdržavanje vlastite i svoje porodice. Privremeno naseljavanje na zemljištu većem od 1000 katastarskih jutara provodilo je samo Ministarstvo za agrarnu reformu, a na manjim površinama županijski agrarni uredi u sporazumu s nadležnom Agrarnom direkcijom. Takvim je kolonistima priznato pravo na besplatan prijevoz pri preseljenju, zatim za članove porodice i stvari.⁷

Načela naredbe u praksi nisu bila potpuno poštivana. Prilikom dodjeljivanja zemlje Ministarstvo za agrarnu reformu nije vodilo dovoljno računa o gospodarskoj snazi i moralnom nivou budućih kolonista. Zemlja se često dodjeljivala samo na osnovi molbe kolonista, odnosno preporuke osoba na vlasti. Među onima koji su zatražili zemlju bilo i takvih, koji su je zatražili »samo iz puke špekulacije bez čvrste odluke i volje da se na dobivenom zemljištu i kolonizira«. Stoga se događalo »da se mase kolonista

⁴ Isto.

⁵ Zakon o dobrovoljcima od 30. XII 1921, *Službene novine*, br. 66, 24. III 1922. Zakon je stupio na snagu tek 24. III 1922. godine.

⁶ Agrarna reforma I, op. cit., 255—256.

⁷ Isto, 256—259.

nakon primitka zemlje na koloniji vraćaju svojim starim domovima davši prije toga dobiveno zemljište tamošnjim starosjediocima u zakup ili iz dijela.⁸ To je uzrokovalo nezadovoljstvo mjesnih agrarnih interesenata, jer je takvo davanje zemlje u zakup bilo prilično raširena pojava. Zemlju u zakup ili iz dijela davali su oni, koji je nisu imali sami čime obraditi, ali i oni koji su s njom spekulirali i tako ostvarivali dobit. Agrarne vlasti dodjeljivale su kolonistima zemlju bez obveze naseljavanja sve do početka 1925. godine, kada se tek počelo isticati načelo stalnosti kolonista. Prema podacima iz ekspozea ministra za agrarnu reformu Pavla Radića, podnesenog Narodnoj skupštini 22. ožujka 1926. godine, u sjevernim područjima zemlje oko 75% kolonista napustilo je dodijeljenu zemlju i dalo je u zakup mjesnom stanovništvu, pretežno njemačke i mađarske narodnosti. To je i bio razlog da se donesu propisi prema kojima se mogla oduzeti dodijeljena zemlja.⁹

Za naseljavanje sjevernih krajeva Kraljevine Jugoslavije nije postojao izričiti zakonski propis sve do 1925. godine pa su se na njega primjenjivala načela *Uredbe o naseljavanju južnih novih krajeva od 24. IX 1920.*¹⁰ Naseljenicima su prema čl. 19 te Uredbe prilikom naseljavanja bila priznata ova prava:

1. besplatan prijevoz članova porodice, stoke i stvari na svim državnim željeznicama i brodovima u Kraljevini SHS do mjesta naseljavanja;
2. besplatna građa iz državnih ili općinskih šuma za podizanje stambenih zgrada i za smještaj stoke, za izradu poljoprivrednih sprava i alata;
3. ispaša stoke po seoskim i općinskim utrinama, servituti u općinskim i državnim šumama te ostali servituti koji pripadaju starosjediocima u mjestima naseljenja;
4. slobodan uvoz bez carine — stoke, poljoprivrednih strojeva, sprava i alata, pokućstva, sjemena, žita za hranu i ostalih potrepština za rad i život nakon doseljavanja iz inozemstva.

Prema *Vidovdanskom ustavu* od 28. VI 1921. godine naseljavanje se trebalo provoditi prvenstveno pomoću slobodno organiziranih naseljeničkih zadruga, vodeći pri tome računa da naseljenici moraju biti snabdjeveni neophodno potrebnim sredstvima za uspješnu proizvodnju. Pri naseljavanju i diobi ekspropriirane zemlje Ustav je priznao pravo prvenstva ratnicima »koji su se borili za oslobođenja Srba, Hrvata i Slovenaca i njihovim porodicama«.¹¹

Pri kolonizaciji bilo je problema, jer se kolonisti nisu uvijek naselili na zemlju koju su dobili. I sam ministar za agrarnu reformu Hinko Krizman ističe da je bio »velik broj slučajeva u Vojvodini i Slavoniji,

⁸ *Hribar Alfons*, Agrarna reforma, Zagreb, Agrarna biblioteka 9, »Meja«, 1924, 191—192.

⁹ *Erić Milivoje*, Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941. god., Sarajevo, »Veselin Masleša«, 1958, 391—392.

¹⁰ Agrarna reforma I, op. cit. 247—255. Ta uredba bila je zamijenjena Zakonom o naseljavanju južnih krajeva od 11. VI 1931. i njegovim izmjenama i dopunama od 5. XII 1931. i 24. VI 1933. godine.

¹¹ Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca prihvaćen u Ustavotvornoj skupštini na Vidovdan dne 28. lipnja 1921, Zagreb, Ćirilo-metodska nakladna knjižara d.d., 1921.

da lica, koja su primila zemlju za naseljavanje bilo kao dobrovoljci, ustaše (ustanici), četnici, invalidi, optanti, izbjeglice, bilo kao koloniste sa opštim uslovima dobivenu zemlju ne obrađuju, jer uopšte naseljeni nisu, već ju daju na obradu iz dela ili u podzakup«. Stoga, 13. siječnja 1925. godine, donosi *naredbu o bezuvjetnom naseljenju svih nenaseljenih kolonista na dobivenu zemlju do 30. rujna 1925. godine*. Sankcija za nenaseljenje ili neobrađivanje zemlje trebalo je biti njezino oduzimanje. Ali ni ta naredba nije puno pomogla da se svi kolonisti nasele na zemlju.¹²

Ostala normativna djelatnost iz domena kolonizacije svodila se prije donošenja spomenute naredbe na više rješenja, naredaba, pravilnika kojima je regulirano pitanje nadzornika kolonija,¹³ kreditiranje vozarine za koloniste itd.¹⁴

Daljnjom naredbom ministra za agrarnu reformu Hinka Krizmana, 30. IV 1925. godine, apeliralo se na one koji su dobili zemlju da se na nju i nasele i obrađuju je. Naseljenici su, osim toga, bili dužni da u predviđenom roku sagrađe kuće na zemlji koju su dobili, a kao sankcija za one koji to ne učine bilo je predviđeno oduzimanje gradilišta. Naseljenici koji su htjeli dobiti državnu pomoć morali su biti članovi agrarnih zajednica. Naredbom je ponovljena obveza naseljenika da su dužni za dobivenu zemlju plaćati zakupninu, porez, prirez, vodni doprinos itd. Kako se naseljavanje prvih godina provodilo bez plana, pojavile su se teškoće. Bilo je mnogo onih koji su dobili zemlju, a nisu se naselili, a neki su je i dali u zakup. Neke kolonije osnivane su na nepodesnom zemljištu, uglavnom poplavnom. Naseljenicima je dodijeljena zemlja, koja se nije mogla kasnije eksproprijirati u njihovu korist. Zapušteni su bili hidrotehnički uređaji i prinosi su bili niži što je ukazivalo na potrebu da se stanje u pogledu kolonizacije sredi. Ministar za agrarnu reformu Hinko Krizman je stoga donio, 25. II 1925. godine, *Naredbu o daljnjoj kolonizaciji u sjevernim krajevima zemlje*.¹⁵

¹² Agrarna reforma, Zakoni, naredbe i raspisi, drugi dio, Zagreb, Ministarstvo za agrarnu reformu Kraljevine SHS (dalje Agrarna reforma II), 1925, 340.

¹³ Rješenje ministra za agrarnu reformu br. 2158 od 17. II 1921. o dodjeli zemlje na obradu nadzornicima kolonija i obvezi da je racionalno obrađuju kao manje ugledne ekonomije; Naredba ministra za agrarnu reformu o nadzornicima kolonija br. 19.966 od 1. VII 1921. Rješenje ministra za agrarnu reformu br. 34576 od 22. VIII 1924. o otpuštanju nadzornika kolonija; Naredba ministra za agrarnu reformu br. 44140 od 6. XI 1924. o ponovnom uspostavljanju nadzornika kolonija; Naredba ministra za agrarnu reformu br. 858, od 5. I 1925. o nadzornicima kolonija; Rješenje ministra za agrarnu reformu br. 1102 od 13. I 1925. o razrješenju dužnosti svih nadzornika kolonija i stavljanju prijedloga za izbor novih (Agrarna reforma II, op. cit., 321—323, 337—339).

¹⁴ Rješenje ministra za agrarnu reformu br. 35.680 od 7. IX 1922. o kreditiranju vozarine za naseljenike; Pravilnik ministra za agrarnu reformu br. 35.681 od 7. IX 1922. za izvršenje rješenja Ministarstva za agrarnu reformu br. 35.680; Naredba Ministarstva za agrarnu reformu br. 19.852 od 17. IV 1924. o izdavanju uvjerenja od općinskih vlasti strankama koje traže kreditiranje vozarine za preseljenje u kolonije; Naredba ministra za agrarnu reformu br. 42.247 od 15. I 1924. o postupku kreditiranja vozarine naseljenika (Agrarna reforma II, op. cit., 323—329, 323—336).

¹⁵ Agrarna reforma II, op. cit., 340—342.

Rješenjem Privredno-financijskog komiteta ministara, 18. siječnja 1921. godine (br. 970), mogla su ekonomska udruženja naseljenika dobiti subvencije za pokrivanje troškova osnivanja, formiranja i ojačanja rezervnog fonda. Uvjeti pod kojima su to mogli ostvariti i način upotrebe bili su regulirani *Naredbom* ministra za agrarnu reformu o *odobravanju, isplati (pripomoći) ekonomskim udruženjima naseljenih dobrovoljaca, zemljoradnicima i interesentima agrarne reforme od 20. siječnja 1921* (br. 977).¹⁶ Agrarni organi provodili su već 1925. godine utvrđivanje i reviziju agrarnih subjekata i objekata na velikim posjedima. Ta problematika bila je regulirana *Naredbom o utvrđivanju subjekata i objekata agrarne reforme od 2. III 1925. godine*.¹⁷ Tom naredbom izričito se spominju među subjektima agrarne reforme kolonisti. Oni su, kao i ostali subjekti agrarne reforme, bili zahvaćeni revizijom. Utvrđivanje agrarnih subjekata provodili su županijski agrarni uredi. Prema toj *Naredbi*, trebalo je kao agrarne subjekte definitivno utvrditi mjesne dobrovoljce, dobrovoljce-koloniste, koloniste s općim uvjetima. Onima koji nisu ispunjavali zakonske uvjete oduzimala se zemlja i to od 30. rujna 1925. godine, ako su je obradili, a ako nisu odmah. Zemlju su mogli zadržati dobrovoljci, koji su imali uredno dobrovoljačko uvjerenje i ispunjavali ostale opće uvjete predviđene za koloniste, odnosno ako su bili siromašni zemljoradnici i sami su obrađivali zemlju. U protivnom, zemlja im se oduzimala. Uz to su razlozi za oduzimanje zemlje bili još ovi:

1. neplaćanje zakupnine, poreza i ostalih javnih dažbina;
2. kada kolonist nije sagradio kuću u propisanom roku;
3. nenaseljenje u predviđenom roku;
4. izdavanje zemlje u zakup za novac;
5. neispunjavanje zakonskih uvjeta za koloniste.

Zemlju koja je preostala poslije namirenja mjesnih agrarnih interesenata trebalo je iskoristiti za kolonizaciju. Prema *Naredbi o utvrđenju subjekata i objekata agrarne reforme od 30. maja 1925. godine*,¹⁸ subjektom agrarne reforme smatrali su se:

1. siromašni zemljoradnici;
2. seoski zanatlije;
3. dobrovoljci mjesni i kolonisti;
4. četnici;
5. kolonisti s općim uvjetima;
6. siromašni optanti i izbjeglice.

Subjektom su smatrani i siromašni autokolonisti koji su se naselili na zemlju do 1. siječnja 1924. godine. Ta naredba ponovila je odredbe ranije spomenute naredbe iz ožujka iste godine uz neke manje izmjene, koje su se odnosile na maksimum i supermaksimum veleposjeda, a detaljno je utvrđeno i to tko se može smatrati subjektom agrarne reforme. Od tada su se površine, koje su postale slobodne revizijom dobrovoljaca i kolonista, mogle upotrijebiti jedino za nadjeljenje tih kategorija agrarnih subjekata,

¹⁶ Agrarna reforma II, op. cit., 360—362.

¹⁷ *Naredba o definitivnom utvrđenju objekata i subjekata agrarne reforme*, Beograd, Ministarstvo za agrarnu reformu Kraljevine SHS, 1925, 1—18.

¹⁸ *Naredba o utvrđenju objekata i subjekata agrarne reforme*, Beograd, Ministarstvo za agrarnu reformu Kraljevine SHS, 1925, 1—18.

a prema odobrenju Ministarstva za agrarnu reformu. Samo Ministarstvo za agrarnu reformu, a ne više županijski agrarni uredi, moglo je premještati mjesne agrarne interesente i mjesne dobrovoljce na zemljište koje je ranije korišteno za kolonizaciju i obratno radi arondacije pojedinih sela i kolonija. Agrarne direkcije i županijski agrarni uredi više nisu mogli samostalno raspolagati zemljom koja je ranije korištena za kolonizaciju. U slučaju potrebe, mogli su zatražiti za takvo zemljište odobrenje Ministarstva za agrarnu reformu.

Donošenjem *Zakona o dobrovoljcima 31. VIII 1928. godine* prestao je važiti raniji zakon i svi propisi koji su bili s njim u suprotnostima. Zakonom je proširen krug osoba kojima se priznavao dobrovoljački status, a time i pravo na zemlju. On zadržava ranije površine zemlje koje su priznate dobrovoljcima. Regulirao je i pitanje nasljeđivanja kod dobrovoljaca.¹⁹

Zakon o dobrovoljcima od 31. VIII 1928. godine i njegove kasnije izmjene i dopune od 18. IX 1930. godine unijele su nove odredbe u pogledu naseljavanja i obrade zemlje. Zakon razlikuje dvije kategorije dobrovoljaca:

1. one koji su se bili obvezali naseliti zemlju i sami je obrađivati;
2. one, koji su bili oslobođeni naseljenja i osobne obrade zemlje.

Od naseljavanja i osobne obrade zemlje bili su oslobođeni dobrovoljci čije zanimanje nije bilo zemljoradnja, invalidi I. i II. grupe, djeca i ne-moćne osobe. Tako je i zakonski bilo omogućeno osobama raznih drugih profesija da zadrže dobrovoljačku zemlju, a među njima je bilo priličan broj političara, viših činovnika, savjetnika, liječnika, advokata i sl. Iz toga jasno proizlazi da se agrarna reforma iskoristila u političke svrhe. Svima onim dobrovoljcima čija profesija nije bila zemljoradnja ostavljala se zemlja, često dobre kvalitete i građevinska, samo zato da bi ih se vezalo uz političke stranke na vlasti. Zakonski je regulirano pitanje tko je dobrovoljac i pod kojim uvjetima može zadržati zemlju. Samo dobrovoljci koji su ispunjavali zakonske uvjete i imali dobrovoljačko uvjerenje mogli su zadržati zemlju, a ostalima se oduzimala.²⁰ Mjesni dobrovoljci-neborci s više od 5 članova porodice imali su pravo na višak kompetencije kao mjesni interesenti. Regulirano je i pitanje redoslijeda pri dodjeli zemlje, a on je bio ovakav:

1. mjesni dobrovoljci-zemljoradnici;
2. ostali mjesni dobrovoljci;
3. mjesni dobrovoljci-kolonisti;
4. ostali dobrovoljci.

Prednost pri dobivanju zemlje bila je dana dobrovoljcima-mještanima, a tek iza njih su zemlju mogli dobiti kolonisti. Pravo na gradilišta imali su samo dobrovoljci-kolonisti, a mjesni jedino ako nisu imali vlastitu kuću.²¹

¹⁹ Zakon o dobrovoljcima, Beograd, Ministarstvo vojske i mornarice, 1928.

²⁰ Isto.

²¹ Pravilnik za izvršenje zakona o dobrovoljcima u pogledu dodeljivanja zemlje i kolonizacije, Ministarstvo poljoprivrede, Beograd 1930; Pravilnik za izvršenje zakona o dobrovoljcima u pogledu dodeljivanja zemlje i kolonizacije, Beograd, Ministarstvo poljoprivrede, 1931; *Službene novine*, br. 43, 25. II 1931.

Doneseni su bili i neki financijski propisi, kojima su bila regulirana neka pitanja uz provođenje kolonizacije. Tim je propisima regulirano pitanje poslovanja Kolonizacionog fonda i plaćanje doprinosa.²² Pravilnik o Kolonizacionom fondu Ministarstva poljoprivrede propisao je, 13. VI 1934. godine, ministar poljoprivrede Dragutin S. Kojić. Kolonizacioni fond služio je za pokriće: 1. upravnih troškova i troškova kolonizacije; 2. za otkup zemljišta, koje je država imala platiti vlasnicima kao naknadu prema propisima o agrarnoj reformi; 3. za stvaranje uvjeta za naseljenje, za podizanje i uređenje naselja, kulturno i ekonomsko podizanje svih agrarnih interesenata, ukoliko su se za te namjene uplaćivale u taj fond određene svote iz budžetskih kredita; 4. za davanje kredita bez kamata udruženjima (agrarnim zajednicama — zadrugama) naseljenih dobrovoljaca, zemljoradnika i drugih agrarnih interesenata posredstvom njihovih saveza; 5. za ostale troškove predviđene tim Pravilnikom i pojedinim zakonskim propisima o provođenju agrarne reforme. Gotovina fonda bila je pohranjena u Državnoj hipotekarnoj banci u Beogradu. Kolonizacionim fondom rukovodio je ministar poljoprivrede. Prinos Kolonizacionom fondu mogli su veleposjednici platiti i u dobrovoljačkoj zemlji. Takva se zemlja prenosila u zemljišnim knjigama u Kolonizacioni fond. Zemlja se prenosila na dobrovoljce tek pošto se utvrdilo da su njihova uvjerenja provjerena i da su priznati kao dobrovoljci.

Financijskim propisima bilo je regulirano i pitanje besplatnog prijevoza kolonista i njihove imovine,²³ kreditiranje dobrovoljaca i ostalih korisnika agrarne reforme,²⁴ uređenje duga dobrovoljaca i ostalih korisnika agrarne reforme²⁵ i neka druga pitanja.

Kako je vrijeme odmicalo, a svim dobrovoljcima koji su na to imali pravo nije mogla biti dana zemlja odlučeno je da im se umjesto zemlje dadu državne obveznice. To pitanje bilo je regulirano *Uredbom o izdavanju državnih obveznica dobrovoljcima umesto agrarne zemlje*, i Pravilnikom za njezino izvršenje.²⁶

²² Pravilnik o kolonizacionom fondu Ministarstva poljoprivrede, Beograd, Ministarstvo poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije, 1934.

²³ Pravilnik za izvršenje rešenja Ministarstva za agrarnu reformu br. 26.156 od 24. jula 1926. godine o besplatnom prevozu naseljenika, njihovog inventara i načinu plaćanja vozarine za prevoz na državnim željeznicama i brodovima u državnoj eksploataciji i na privatnim željeznicama i brodovima, Beograd, Državna štamparija Kraljevine SHS, 1926, 1–19; *Službene novine*, br. 196, 1. IX 1926. Nakon donošenja toga Pravilnika prestalo je važiti rješenje br. 35.686 od 7. IX 1922. god. i Pravilnik br. 35.681 od IX 1922. godine s izmjenama i dopunama br. 2, 2.551 od 26. I 1926. Pravilnik iz 1926. godine bio je zamijenjen novim u lipnju 1931. godine, *Službene novine*, 134, 17. VI 1931.

²⁴ Zakon o pozajmicama bez interesa udruženjima naseljenih dobrovoljaca, zemljoradnika i drugih interesenata agrarne reforme, Agrarna reforma II, op. cit., 30–36.

²⁵ Uredba o uređenju dugova dobrovoljaca izdatih na osnovu Zakona o mini pozajmicama bez interesa naseljenih zemljoradnika i drugih interesenata agrarne reforme, Beograd, Ministarstvo poljoprivrede, 1936; *Službene novine*, br. 112, 18. V 1936.

²⁶ *Službene novine*, br. 282, 8. XII 1938; Pravilnik o izvršenju uredbe o izdavanju državnih obveznica ratnim dobrovoljcima umesto agrarne zemlje, p.o. iz *Glasnika Ministarstva poljoprivrede*, sv. 12, god. XVI, 1938. i sv. XVII 1939.

2. SUBJEKTI KOLONIZACIJE (KOLONISTI)

Zakonodavstvo između dva svjetska rata poznaje četiri kategorije naseljenika (kolonista). To su bili:

1. dobrovoljci-naseljenici (kolonisti);
2. kolonisti s općim uvjetima;
3. autokolonisti;
4. optanti i izbjeglice.

Dakle, te kategorije agrarnih interesenata dobile su agrarnu zemlju izvan svoga kraja. Oni su morali napustiti rodni kraj i preseliti se tamo gdje im je bila dodijeljena agrarna zemlja.

1. Dobrovoljci

a) Dobrovoljački status

Najstarija kategorija subjekata kolonizacije bili su dobrovoljci. Pravo na zemlju priznato im je u toku prvoga svjetskog rata. Ministarski savjet riješio je na Krfu, 29. II 1917. godine, »da svaki jugoslavenski dobrovoljac, koji se borio u srpskoj vojsci protiv neprijatelja po svršetku rata dobije pet (5) hektara plodne zemlje za naseljenje«.²⁷ Da ispuni ta obećanja, srpska je vlada tada mogla računati u granicama predratne Srbije. Međutim, čini se da se već tada indirektno pretpostavljalo da bi moglo doći do teritorijalnog proširenja na račun Austro-Ugarske u slučaju uspješno završenog rata, što bi omogućilo naseljavanje dobrovoljaca u plodnim sjevernim krajevima. Petar Pešić, ministar vojske i mornarice, naveo je u Narodnoj skupštini u ožujku 1923. godine, podatak da je na solunskom frontu bio ovaj broj dobrovoljaca po pokrajinama »iz Hrvatske 4282, iz Bosne i Hercegovine 8624, iz Dalmacije 2096, iz Bačke i Banata 4767, iz Srema 2902, iz Slovenačke 207, iz Slavonije 1193, iz Crne Gore 219 i iz Češke 308, svega 24.598. Na putu iz Rusije sa Murmana jedan bataljon u jačini 5402 što čini ukupno 30.000 dobrovoljaca, koji su trebali da budu na Solunskom frontu«. Prema tim podacima bila su iz hrvatskih zemalja (Hrvatske sa Slavonijom, Dalmacijom i Srijemom) prije nastanka Kraljevine SHS na solunskom frontu ukupno 10.473 dobrovoljca. Tu nisu uračunati povratnici iz Rusije, dakle oni čija zavičajnost od 5402 dobrovoljca nije bila utvrđena. Prema tim podacima, na solunskom se frontu borilo više od trećine dobrovoljaca iz hrvatskih zemalja, što je kasnije bilo važno pri dodjeli zemlje toj kategoriji agrarnih subjekata.²⁸ Pitanje statusa i položaja dobrovoljaca bilo je regulirano s više propisa. Vlada je potkraj 1919. godine donijela *Uredbu o dobrovoljcima*,²⁹ a 1921. godine Narodna je skupština izglasala i *Zakon o dobrovoljcima*³⁰. Taj zakon bio je 1928. godine izmijenjen novim Zakonom o dobrovoljcima,

²⁷ Agrarna reforma I, op. cit., 271.

²⁸ Stenografske bilješke Narodne skupštine Kraljevine SHS od 6. ožujka 1923. Status dobrovoljaca imale su 42.000 osoba do 1925. godine (vidi: *Stojanović St.*, *Šest godina naše agrarne reforme, Jugoslavenska njiva*, bilj. 9, Zagreb 1925, 377).

²⁹ Uredba o dobrovoljcima, op. cit. 1–15.

³⁰ Zakon o dobrovoljcima od 30. XII 1921, op. cit.

koji je ponovo izmijenjen i dopunjen 1930. godine.³¹ Prema Uredbi o dobrovoljcima iz 1919. godine, dobrovoljcem se smatrao »svaki državljaniin Kraljevstva SHS koji je kao redov ili podoficir dobrovoljno stupio u srpsku vojsku i to zaključno do 18. novembra 1918. godine, u njoj ostao do demobilizacije ili iz nje bio otpušten redovnim putem kao nesposoban».³² Ali su status dobrovoljca zatražile i osobe koje su dobrovoljno sudjelovale u ranijim srpskim ratovima. Vlast je sama komplicirala i otežavala rješavanje dobrovoljačkog pitanja, jer je povećavala krug osoba kojima se priznavao dobrovoljački status. Priznat je i dobrovoljcima-žandarima u rujnu 1920. godine.³³ U vrijeme političkih borbi oko izglasanja Vidovdanskog ustava rješenje od 22. veljače 1921. godine tadašnjeg ministra za agrarnu reformu Nikole Uzunovića i uputstvo agrarnim organima otvorilo je široku mogućnost za stjecanje dobrovoljačkog statusa.³⁴ Za priznavanje toga statusa nije se više, kao ranije, inzistiralo na propisanom uvjerenju, već je bio dovoljan iskaz dvojice svjedoka dobrovoljaca i jamstvo oblasnog saveza dobrovoljaca. Tako je krug subjekata kolonizacije naglo povećan. Motiv vlasti da omogući prilično lako stjecanje dobrovoljačkog svojstva bio je politički. Vlast je nastojala pridobiti što više pristalica među dobrovoljcima. To joj je lako polazilo za rukom, jer većina njih nije još dobila zemlju. Istim razlogom rukovodila se vlast, kada je dobrovoljački status priznala i četnicima. To je bilo učinjeno na zahtjev njihovog udruženja, a na osnovi referata, 13. rujna 1921. godine, radikalskog političara Krste Miletića, tadašnjeg ministra za agrarnu reformu. Srpskim četnicima-zemljoradnicima priznato je pravo na 5 hektara zemlje za naseljenje u krajevima preko Save i Dunava, odnosno 10 hektara u tzv. južnim novim krajevima. Oni su mogli dobiti zemlju pod uvjetom da se na nju nasele i da je osobno obrađuju sa svojim porodicama. Kao i ostalim dobrovoljcima, priznato im je pravo na dodjelu živog i mrtvog poljoprivrednog inventara, stoke i sjemena.³⁵

Narodna je skupština u Zakonu o dobrovoljcima iz 1921. godine proširila mogućnost da status dobrovoljca steknu i druge osobe a ne samo one koje su dobrovoljno stupile u srpsku vojsku u toku prvoga svjetskog rata. Prema st. 2. čl. 1 toga Zakona, uz ranije spomenute kategorije dobrovoljaca, Uredbom i čl. 1. st. 1 toga Zakona mogli su se rješenjem ministra vojnog i mornarice, a po odobrenju Ministarskog savjeta, priznati dobrovoljcima i druge osobe za koje bude utvrđeno, »da su svojim radom i požrtvovanjem pomogli ostvarenju narodnog oslobođenja i ujedinjenja

³¹ Zakon o dobrovoljcima, iz 1928, op. cit., 32. Izmjene i dopune zakona o dobrovoljcima 1930, op. cit.

³² Uredba o dobrovoljcima, op. cit.,

³³ Agrarna reforma I, op. cit. 271.

³⁴ Agrarna reforma II, op. cit., 353–357. Uvjerenja koja su se izdavala dobrovoljcima na osnovi svjedočenja dvojice drugih dobrovoljaca odnosila su se samo na one koji su se borili u redovima srpske vojske u ratu 1914–1918. godine za oslobođenje i ujedinjenje, te na one koji su se borili u Dobrudži, a nisu mogli doći na solunski front jer su bili ranjeni, bolesni ili nesposobni ili su morali ostati po naredenju vojnih vlasti, ukoliko su to mogli pismeno dokazati. To se, međutim, nije odnosilo na one koji su bili u Murmansko-Sibirskim i drugim stranim odredima i armijama.

³⁵ Agrarna reforma II, op. cit. 357–358.

načinom istim ili sličnim onome, predviđenom u prethodnom stavu».³⁶ To je mnogima omogućilo stjecanje dobrovoljačkog statusa. Krug osoba kojima je priznat status dobrovoljca narednih se godina neprestano proširivao, obično odlukama Ministarskog savjeta. Tako je bio proširen: 1. onim živim ustašama (ustanicima) koji su učestvovali u bosansko-hercegovačkom ustanku 1875/1878. godine (odlukom Interministerijalnog komiteta pri Ministarstvu za socijalnu politiku 4. X 1922, a kasnije i odlukom Ministarskog savjeta 22. III 1924);³⁷

2. onima koji su bili u sastavu »Pivkovog bataljona« u Italiji (odlukom Ministarskog savjeta od 21. V 1924);³⁸ ili su

3. dobrovoljno sudjelovali kao građani bivše Kraljevine Crne Gore u balkanskim ratovima i ratu protiv Austro-Ugarske 1914–1918 (Odlukom Ministarskog savjeta od 23. VIII 1924);³⁹

4. onima koji su se borili u statusu vojnika makar i najkraće vrijeme u srpskim pukovima 1916. godine u Rusiji, a kasnije su bili ranjeni, bolesni ili zarobljeni (Odlukom Ministarskog savjeta 10. I 1925).⁴⁰

Pitanje priznavanja statusa dobrovoljca bilo je dalje razrađeno u Zakonu o dobrovoljcima iz 1928. godine. Broj osoba kojima se priznaje taj status sada se ponovo povećava zakonskim putem. *Dobrovoljcem se smatra svaki onaj, tko je u toku rata dobrovoljno stupio u srpsku ili crnogorsku vojsku do 5. studenog 1918. godine i ostao na vojnoj dužnosti do demobilizacije ili ako je ranije bio oslobođen vojne dužnosti pošto je bio nesposoban ili iz drugih državnih razloga, a tako i oni koji su do rata 1912. godine ili u ratovima 1912. do 5. studenoga 1918. godine samovoljno aktivnim učestvom pomogli ostvarenje narodnog ujedinjenja i oslobođenja.*⁴¹ Ponovo je proširen broj dobrovoljaca Pravilnikom za izvršenje Zakona o dobrovoljcima od 31. kolovoza 1928. i izmjenama od 6. ožujka 1930. Propisano je, da se po čl. 1 Zakona o dobrovoljcima imaju takvima smatrati:

1. oni koji su kao podanici drugih država svojevóljno stupili u srpsku ili crnogorsku vojsku za ratova 1875–1877, 1885–1886, 1912–1913, i 1914. godine, zaključno s 5. studenim 1918. godine, a sudjelovali su u borbama i ratnim operacijama, ili su bili na drugim vojnim dužnostima u srpskoj ili crnogorskoj vojsci;

2. koji su kao strani podanici u tijeku posljednjeg rata, ili najkasnije do kraja 1917. godine, stupili u srpsku žandarmeriju, pa su tada kao žandari stupili ili su bili određeni za borbene jedinice srpske vojske i tada kao borci sudjelovali u borbi za oslobođenje i ujedinjenje;

3. koji su bili pri prijelazu srpske vojske u Srijem, odnosno srpske i crnogorske vojske u Bosnu u tijeku prvoga svjetskog rata uzeti sa svojom stokom i komorom u vojnu službu i u toj službi dobrovoljno ostali do kraja mobilizacije, odnosno do kraja rata;

³⁶ Zakon o dobrovoljcima od 30. XII 1921, op. cit. Agrarna reforma II, op. cit., 357.

³⁷ Isto, 364–365.

³⁸ Isto, 366–367.

³⁹ Isto, 367–369.

⁴⁰ Erić Milivoje, op. cit., 521–522.

⁴¹ Zakon o dobrovoljcima iz 1928, op. cit.

4. koji su kao podanici bivše Srbije i Crne Gore svojevolutno stupili u srpsku i crnogorsku vojsku, u prije navedenim ratovima, a u vrijeme stupanja u vojsku nisu bili vojni obveznici kao stalno nesposobni, maloljetni ili s navršene 62 godine života;

5. strani srpski ili crnogorski državljani »koji su do rata 1912. godine svojevolutno aktivnim učestvom i uspješnim radom skopčanim sa požrtvovanjem odnosno opasnostima po život i imovinu očevitno potpomogli i doprineli ostvarenju našeg narodnog oslobođenja i ujedinjenja, kao i svaki onaj strani podanik, koji je u ratovima od 1912. do 5. novembra 1918. godine na isti način svojim aktivnim učestvom i uspješnim radom pomogao i doprineo našem narodnom oslobođenju i ujedinjenju«.⁴²

Detaljnije je ponovo određeno tko se sve smatra dobrovoljcem naredjenjem ministra vojske i mornarice na osnovi kojega je došlo do izmjena u Pravilniku za izvršenje zakona o dobrovoljcima od 11. II 1931. godine. Naredjenjem je bilo detaljnije određeno tko se sve može smatrati dobrovoljcem i izvršeno razgraničenje između dobrovoljaca boraca i neboraca. Dobrovoljcima su se smatrale, osim osoba taksativno navedenih u Zakonu o dobrovoljcima od 31. VIII 1928. godine, i ove osobe:

1. mladići, koji su kao srpski podanici u dobi od navršanih 18 do navršanih 20 godina svojevolutno stupili u redove vojske prije nego što su bili kao obveznici posljednje obrane mladića pozvani da stupe;

2. crnogorski podanici, ako su u vojsku stupili svojevolutno u dobi od navršanih 16 pa do navršanih 17 godina;

3. crnogorski podanici »koji su kao iseljenici u Americi bili oslobođeni vojne obaveze, pa su se svojevolutno, iz patriotskih razloga vratili i stupili u redove crnogorske ili srpske vojske i u ovima ostali do demobilizacije, ili su ranije oslobođeni od vojne dužnosti pod uslovima predviđenim Pravilnikom«;

4. crnogorski i strani podanici »koji su došli iz Amerike radi stupanja u crnogorsku vojsku, pa su potopljeni u pristaništu San Đovani«;

5. Crnogorci, koji su iz patriotskih razloga, mada su bili oslobođeni od dolaska na vojnu nužnost, došli iz Amerike i kao takvi bili priznati za dobrovoljce po rješenju Ministarskog savjeta, pa su dobili dobrovoljačku zemlju, na kojoj su se naselili i na kojoj su živjeli.

Dobrovoljački status nije priznat stranim podanicima koji su kao žandari stupili dobrovoljno u srpsku žandarmeriju, a zadržali su plaću i nisu se borili.

Prava koja su dobrovoljcima pripadala zavisila su od toga je li im priznat status borca ili neborca, pa je i u tom pogledu provedeno razgraničenje.

Status dobrovoljca-borca priznat je ovim osobama:

1. onome koji je u toku ratova dobrovoljno i bez ikakve ograde u pogledu njegove upotrebe u ratu stupio u srpsku ili crnogorsku vojsku i ostao na vojnoj dužnosti do demobilizacije ili je ranije bio oslobođen od vojne dužnosti nadležnim putem;

⁴² Pravilnik za izvršenje Zakona o dobrovoljcima u pogledu dodeljivanja zemlje i kolonizacije, Ministarstvo poljoprivrede, Beograd 1930, *Službene novine*, br. 69, 26. III 1930.

2. onome koji se od 5. studenoga 1918. godine prijavio kao dobrovoljac bez ikakve ograde, pa je bio uvršten u dobrovoljački spisak i upućen u centre za sakupljanje dobrovoljaca radi transportiranja na bojište, bez obzira kada je na njega stigao;

3. onome koji je aktivnim učešćem u borbi s neprijateljem pomagao ostvarenje narodnog oslobođenja i ujedinjenja;

4. borcima onesposobljenim za borbu u toku rata, koji su od nadležne komisije bili utvrđeni za neborce;

5. dobrovoljcima neborcima koji su kasnije svojevoljno ili po dužnosti bili premješteni u borce i na tim dužnostima ostali do kraja rata ili demobilizacije ili dok ih vlast nije oslobodila od vojnih dužnosti;

6. onima koji su pripadali dopunskim baterijama i pionirskim jedinicama;

7. žandarima koji su kasnije bili uvršteni u boračke jedinice ili su u sastavu organiziranih žandarmerijskih jedinica sudjelovali u borbama. *Status dobrovoljca-neborca* imale su ove osobe:

1. oni koji su u toku rata dobrovoljno stupili u srpsku ili crnogorsku vojsku i bili određeni na neborračke dužnosti, pa su u tom svojstvu bili isključivo korišteni na neborračkim dužnostima i koji su kao takvi određeni u raspisu Vrhovne komande br. 29.056 od 9. XI 1917. godine;

2. onaj koji je pri stupanju u vojsku dao najavu da želi isključivo služiti kao neborac, pa je time odbio svako vršenje boračkih dužnosti u toku ratova.⁴³

Dobrovoljački status bio je priznat 1931. godine i osobama koje su sudjelovale u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva (Međimurja, Prekomurja, Štajerske i Koruške). Sudionici u tim borbama bili su izjednačeni u pravima i dužnostima sa solunskim dobrovoljcima. Udruženje tih dobrovoljaca imalo je sjedište u Varaždinu.⁴⁴

Prema Zakonu o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima od lipnja 1931. godine zemlja se eksproprijirala u korist onih agrarnih subjekata koji su je držali, ako su ispunjavali propisane uvjete. To je vrijedilo i za dobrovoljce, tako da se nakon donošenja toga zakona više ne širi krug osoba kojima se priznavalo svojstvo dobrovoljca.

b) Prava i obveze dobrovoljaca

Neki su dobrovoljci nakon rata ostali bez najnužnijih sredstava za život, pa im je Uredba o dobrovoljcima priznavala pravo na pomoć. Ona je mogla biti u novcu, hrani, ogrjevu, a priznato im je prvenstvo pri prijemu u državnu ili samoupravnu službu, kao i dobivanje u zakup željezničkih restauracija, kantina, gostionica i slično. Dobrovoljcima državnim činovnicima vrijeme provedeno u ratu računalo se u radni staž. Dobrovoljci daci imali su prvenstvo pri dobivanju stipendija za školovanje, a dobrovoljci zanatlije i trgovci mogli su dobiti beskamatni kredit i pomoć u

⁴³ Pravilnik za izvršenje zakona o dodeljivanju zemlje i kolonizacije, Beograd, Ministarstvo poljoprivrede, 1931, *Službene novine*, br. 43, 25. II 1931; Ko se ima smatrati kao dobrovoljac, *Politika*, Beograd, 21. V 1931.

⁴⁴ Arhiv Hrvatske, Zbirka Zdravka Šantića (dalje AH ZZS), 1. 1. 7. 6.

nabavi sirovina i lokala. Dobrovoljcima je priznato prvenstvo zajedno s invalidima pri državnim i samoupravnim liferacijama. Svima tim pravima dobrovoljci su se mogli koristiti u roku od 3 godine nakon stupanja na snagu spomenute Uredbe. Dobrovoljcima zemljoradnicima priznato je *pravo na zemlju i to borcima 5 hektara, a neborcima 3 hektara* plodne zemlje za naseljenje u mjestima predviđenim za kolonizaciju prema planu Ministarstva za agrarnu reformu. Pravo na zemlju Uredba je priznavala samo siromašnim dobrovoljcima zemljoradnicima, uz uvjet da je sami obrađuju, u protivnom zemlja se oduzimala. Dobrovoljac takvu zemlju nije mogao zadužiti i otuđiti. Dobrovoljcima je priznato prvenstvo pri kolonizaciji. Kada je postojala mogućnost, dobrovoljcima zemljoradnicima mogla se dati stoka, koja je ostajala državno vlasništvo tri godine, nakon čega je prelazila u vlasništvo dobrovoljca. Pravo da se koristi navedenim pogodnostima gubio je dobrovoljac, ako je organizirao pokrete protiv državne vlasti i javnog poretka ili ako je sudjelovao u zločinima i drugim prljavim poslovima.⁴⁵

Navedenim pogodnostima, prema rješenju Ministarstva za agrarnu reformu (br. 10.470 od 31. XII 1919. godine), nisu se mogli koristiti pripadnici »Dobrovoljačke Sokolske Legije« koja je sudjelovala pri oslobodjenju Međimurja. Pripadnici te Legije nisu bili izjednačeni ostalim dobrovoljcima u pravu na zemlju i drugu pomoć od države. Međutim, priznata im je prednost pred ostalim interesentima iste kategorije pri raspodjeli zemlje i kolonizaciji.⁴⁶ Dobrovoljački status i ostala prava koja su iz njega proizlazila priznata su pripadnicima te Legije 1931. godine.

Svi dobrovoljci, koji su dobili agrarnu zemlju, morali su nabaviti dobrovoljačko uvjerenje od Ministarstva za socijalnu politiku do 1. travnja 1921. godine. Oni koji nisu pribavili uvjerenje, morali su platiti zakupninu. Potkraj rujna 1920. godine, uz određene uvjete priznato je pravo na zemlju *dobrovoljcima-žandarima*. Oni su imali pravo da dobiju zemlju u svom mjestu ili da se koloniziraju. Uvjet je bio da su ranije bili zemljoradnici, a nisu imali zemlje ili je nisu imali dovoljno za vlastito uzdržavanje i uzdržavanje porodice, odnosno zadruga. Zemlju su morali obrađivati sami ili uz pomoć članova porodice odnosno zadruge.⁴⁷

Uredba o dobrovoljcima smanjila je broj onih koji su imali pravo na zemlju, a znatnije je povećan broj onih koji su mogli računati na drugu pomoć. Iz političkih razloga ponovo je priznato, 23. X 1920. godine, pod određenim uvjetima, pravo na agrarnu zemlju *dobrovoljcima nezemljoradnicima*. Uvjet da ostvare to pravo bio je da se koloniziraju i sudjeluju u uređivanju mjesne kolonije, a za mjesne dobrovoljce-nezemljoradnike, da sami plate zakupninu i da se uz to ranije nisu koristili rekompensacijama. Zemlju su mogli dobiti tek nakon podmirenja mjesnih dobrovoljaca-zemljoradnika i ostalih siromašnih zemljoradnika toga mjesta.⁴⁸

⁴⁵ Uredba o dobrovoljcima, op. cit.

⁴⁶ Agrarna reforma I, op. cit., 270.

⁴⁷ Isto, 271.

⁴⁸ Isto, 271—272.

Kasnije, dobrovoljci-zemljoradnici i dobrovoljci-žandari više nisu bili smatrani subjektima agrarne reforme, jer su rješenja kojima im se priznavalo pravo na dobivanje zemlje bila ukinuta. Međutim, ako su oni već bili u posjedu agrarne zemlje mogli su je zadržati.⁴⁹

Pravo na agrarnu zemlju bilo je priznato 13. IX 1921. godine *četnicima-zemljoradnicima*, uz uvjet da je sami obraduju. Imali su pravo na 5 hektara zemlje u krajevima preko Save i Dunava, a u južnim krajevima 10 hektara. Četnici koji su dobili zemlju gubili su pravo na ostale povlastice.⁵⁰

Zakon o dobrovoljcima iz kolovoza 1928. godine zadržao je ranije površine zemlje, koje su pripadale dobrovoljcima zavisno od toga jesu li imali status borca ili neborca. Porodice s više od 5 članova mogle su dobiti više zemlje, prema kriterijima koji su se primjenjivali i za ostale korisnike agrarne reforme. Pravo na zemlju gubili su dobrovoljci pravomoćno osuđeni za krivična djela protiv države. Zemlja koja je prešla u vlasništvo dobrovoljca ili njegovih nasljednika, prema tom Zakonu, nije se mogla opteretiti u toku pet godina. Mogla se zadužiti hipotekom do 1/3 vrijednosti. Dobrovoljci oslobođeni naseljenja i osobne obrade zemlje mogli su je prodati čim je prešla u njihovo vlasništvo, ali samo uz odobrenje ministra poljoprivrede.⁵¹ Dobrovoljci obvezani na naseljenje i osobnu obradu zemlje morali su se na nju naseliti u roku od dvije odnosno tri godine zavisno od toga jesu li zemlju dobili prije ili poslije stupanja na snagu tih propisa.

Neriješenih molbi dobrovoljaca za zemlju bilo je mnogo, a zemlje nije bilo dovoljno. Stoga je odlučeno da im se umjesto zemlje da naknada u 4% državnim obveznicama. Dobrovoljci-borci imali su pravo na obveznice u iznosu 50.000, a neborci 30.000 dinara nominalne vrijednosti. Pravo na državne obveznice imali su ovi dobrovoljci i dobrovoljci-ustanici:

1. kojima je priznato dobrovoljačko svojstvo do donošenja Uredbe, a nisu dobili zemlju;
2. dobrovoljci, koji su dobili zemlju, a bili su oslobođeni naseljenja;
3. dobrovoljci, koji su dobili zemlju, ali se nisu naselili u zakonskom roku;
4. dobrovoljci-ustanici, koji nisu dobili zemlju.

Prvenstvo pri dodjeli još nepodijeljene agrarne zemlje, odnosno one koju je trebalo osloboditi, dana je dobrovoljcima *zemljoradnicima*, a ostali su mogli dobiti naknadu u obveznicama. Obveznice su donosile 4% kamata godišnje. Imale su se amortizirati u roku od 30 godina, računajući od 1. X 1939. godine. Poslove s obveznicama je obavljalo Odjeljenje državnih dugova i državnog kredita i Ministarstvo financija neposredno ili preko poreznih uprava. Dobrovoljci koji su zatražili obveznice umjesto zemlje morali su podnijeti molbe do 9. VI 1939. godine.

Dobrovoljci i dobrovoljci-ustanici, koji nisu bili oslobođeni naseljenja, morali su se naseliti na dodijeljenoj zemlji do 9. VI 1939. godine ili su

⁴⁹ Agrarna reforma II, op. cit., 81—82.

⁵⁰ Isto, 357—358.

⁵¹ Zakon o dobrovoljcima iz 1928, op. cit. AH ZZŠ, 1. 1. 7. 3. (br. 1167, 17. II 1940).

do tada morali podnijeti molbu za građu. Morali su se naseliti na zemlji u roku 3 mjeseca nakon što su dobili građu. Dobrovoljci, koji nisu podnijeli u roku molbu za obveznice odnosno besplatnu građu, odnosno koji se nisu naselili nakon prijema građe, gubili su i pravo na zemlju i pravo na obveznice.⁵²

2. Kolonisti s općim uvjetima

Riječ je osobama koje su dobile zemlju kao dobrovoljci, na nju se naselili i sami je obrađivali, ali kojima kasnije nije bio priznat taj status, jer nisu dobili dobrovoljačko uvjerenje. Oni su mogli zadržati zemlju, ali su morali platiti zakupninu. Dobrovoljcima neborcima, koji su ranije imali borački status mogao se ostaviti višak zemlje iznad 3 hektara kao kolonistima s općim uvjetima.⁵³ Ministarstvo vojske i mornarice zatražilo je, 1. maja 1930. godine, od Ministarstva poljoprivrede da se ne oduzima zemlja dobrovoljcima, koji su po starom zakonu priznati kao borci i kao takvi su dobili 5 ha zemlje, a po novom zakonu pripadalo im je samo 3 ha, već da im se ta razlika dađe u zakup kao kolonistima i omogućiti da to fakultativno otkupe. Savjetodavni odbor Ministarstva poljoprivrede uzeo je pri donošenju povoljnog rješenja u obzir okolnost da su zemljište obrađivali više godina. Pitanje ostavljanja zemlje rješavalo se odvojeno za svakog dobrovoljca na njegovu molbu, a pri odluci hoće li mu se zemlja ostaviti ili oduzeti uzimalo se u obzir naseljenje, dobra i racionalna obrada zemlje, vladanje, ponašanje i mišljenje agrarnih vlasti. Međutim, bilo je naglašeno da takvih slučajeva ne bude mnogo, kako to ne bi išlo na štetu onih dobrovoljaca koji još nisu dobili agrarnu zemlju. Ministarstvo poljoprivrede naredilo je podređenim organima, 28. srpnja 1930. godine, da u skladu s tim uputama postupaju u takvim slučajevima.⁵⁴

Prema naredbi Ministarstva poljoprivrede br. 25.320 od 28. srpnja 1930. godine ostavljen je dobrovoljcima-neborcima isključivo naseljenicima višak neborračke parcele od 2 ha na daljnje uživanje, kao kolonistima s općim uvjetima, koje je trebalo da otkupe, a uživali su ih do novoga dobrovoljačkog uvjerenja kao borci. Radi bržeg i jednostavnijeg administriranja u pogledu sređivanja dobrovoljačkog pitanja, spomenuti poslovi bili su s Ministarstva poljoprivrede preneseni za Bansku upravu u Zagrebu. Naredba br. 25.320 nije se odnosila na domaće dobrovoljce.⁵⁵

Za koloniste s općim uvjetima vrijedilo je:

1. onima koji nisu bili stalno naseljeni oduzimala se zemlja;
2. status kolonista nije se priznavao onima, koji su samo povremeno dolazili na zemlju, nisu je sami obrađivali i nisu sagradili kuće;

⁵² Uredba o izdavanju državnih obveznica ratnim dobrovoljcima umesto agrarne zemlje, *Službene novine*, br. 282, 8. XII 1938; Pravilnik o izvršenju uredbe o izdavanju državnih obveznica ratnim dobrovoljcima umesto agrarne zemlje, p. o. iz *Glasnika Ministarstva poljoprivrede*, sv. 12. god. XVI, 1938. i sv. XVII, 1939.

⁵³ Pravilnik za izvršenje zakona o dobrovoljcima u pogledu dodeljivanja zemlje i kolonizacije, Ministarstvo poljoprivrede, Beograd 1930; Pravilnik za izvršenje zakona o dobrovoljcima u pogledu dodeljivanja zemlje i kolonizacije.

⁵⁴ AH ZZŠ, I, 2. 8. (br. 25.320, 28. VII 1930).

⁵⁵ AH ZZŠ, 1.2.8 (br. 46.900, 29. VI 1936).

3. naseljeni samci s tim statusom koji su sagradili kuće mogli su zadržati samo 2 jutra zemlje.

Kolonisti s općim uvjetima postali su tako zakupci veleposjedničke zemlje, a uz zakupninu morali su plaćati i ostale dažbine. Poslije donošenja Zakona o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima, zemlja koju su držali kolonisti s općim uvjetima ekspropirala se u njihovu korist i na njih su primjenjivana ista načela koja su vrijedila za mjesne agrarne interesente.⁵⁶

3. Autokolonisti

Riječ je osobama koje su preselile, uglavnom privatnim vezama, iz prenapučenih dijelova Hrvatske i naselile se bespravno na veleposjedničkoj ili drugoj slobodnoj zemlji. Među tim uzurpantima veleposjedničke zemlje bilo je i seljaka iz Slavonije koji su iz svojih mjesta u potrazi za zemljom preselili u druga mjesta. Ti su naseljenici kasnije bili izjednačeni s mjesnim agrarnim interesentima. Na području Komisije za likvidaciju agrarne reforme u Osijeku dobila su 733 autokolonista 2803 jutra agrarne zemlje. Najviše ih je naselilo u kotaru Podravska Slatina 175, slijedila je Virovitica sa 150, Valpovo 146, Našice 113, D. Miholjac 76, Slavonska Požeja 40 i Osijek 33.

4. Optanti i izbjeglice

Optanti su bile osobe koje su poslije rata optirale u Kraljevinu SHS iz Mađarske i Rumunjske. U Hrvatskoj su to, uglavnom, bili optanti iz Mađarske a najviše ih se naselilo u Baranji i Vukovaru. Optantska porodica od dva člana imala je pravo na tri jutra zemlje, a one od 3 do 5 članova jedno jutro po članu porodice. Samci optanti nisu imali pravo na agrarnu zemlju. Postavljena je bila i gornja granica tako da nijedna optantska porodica nije mogla dobiti više od 8 jutara zemlje.⁵⁷ Izbjeglice je bilo iz spomenutih dviju susjednih zemalja. Međutim, najviše ih je bilo iz onih naših krajeva koji su potpali pod Italiju. Osim u sjevernim ravničarskim dijelovima zemlje, izbjeglice su naseljavani i u tzv. južnim krajevima. Izbjeglice iz Istre, Trsta i Gorice naseljavani su 1933. godine u okolini Dojrana (Crničansko polje) i Đevdelije.⁵⁸

3. ORGANI ZA PREVOĐENJE KOLONIZACIJE

Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme predviđale su osnivanje posebnog Državnog ureda za agrarnu reformu sa zadatkom — provesti agrarnu reformu, unutrašnju kolonizaciju, preseliti iseljenike u zemlju.⁵⁹ Ured je imao raditi pod nadzorom ministra za socijalnu politiku, a njegov sastav i djelokrug trebalo je odrediti kasnije. To pokazuje da se

⁵⁶ Agrarna reforma III, op. cit., 19–22.

⁵⁷ AH ZZZ, 1.2.4 (br. 11.278, 16. X 1926).

⁵⁸ *Demetrović Juraj*, Agrarna reforma u Jugoslaviji, Beograd, Ministarstvo poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije, 1933, 29.

⁵⁹ Agrarna reforma I, op. cit., 16.

agrarnu reformu, kolonizaciju i preseljenje iseljenika u zemlju tada smatralo više socijalno-političkom nego ekonomskom mjerom. Međutim u vladinoj naredbi o djelomičnom izvodenju Prethodnih odredbi za pripremu agrarne reforme, koja je donesena 10. travnja 1919. godine, dakle samo oko mjesec i pol dana poslije Prethodnih odredbi za pripremu agrarne reforme, više se ne govori o Državnom uredu za agrarnu reformu, a poslovi koji su imali biti u njegovoj nadležnosti sada ulaze u resor ministra za agrarnu reformu.⁶⁰

Kako bi se pitanje dobrovoljaca što uspješnije rješavalo, već je Uredbom o dobrovoljcima bilo predviđeno osnivanje *Interministerijalnog komiteta* pri Ministarstvu za socijalnu politiku, kao savjetodavnog organa toga ministarstva. Ministarstvo za socijalnu politiku u suradnji s komitetom imalo je u nadležnosti ove poslove: vodilo je katastar dobrovoljaca, prikupljalo i sređivalo potreban materijal za rješavanje dobrovoljačkog pitanja, pripremalo i podnosilo prijedloge iz te problematike, kontroliralo rad *referenata za dobrovoljce pri povjereništvima za socijalnu politiku*. Specijalni referenti za dobrovoljačko pitanje postojali su pri povjereništvima za socijalnu politiku u Zagrebu, Sarajevu, Ljubljani i Splitu. Poslovi na rješavanju dobrovoljačkog pitanja u Vojvodini, Crnoj Gori i Srbiji bili su u neposrednoj nadležnosti Ministarstva za socijalnu politiku.⁶¹

Pošto je to bio vrlo obiman posao, ministar za agrarnu reformu nije ga mogao obavljati preko organa kod pokrajinskih vlada i općinskih agrarnih zastupstava. *Ministarstvo za agrarnu reformu* osnovano je u Beogradu u veljači 1920. godine, kao centralni državni organ, a njegova nadležnost se prostirala na cijeli državni teritorij. U nadležnosti toga ministarstva bili su ovi poslovi:

1. izrada zakonskih prijedloga, uređaba i naredaba o agrarnoj reformi i njihovo izvršavanje preko podređenih organa;
 2. organizacija poslova podjele zemlje i kolonizacije, repatriiranja, preuzimanja velikih posjeda u državne ruke, poslovi vezani uz razrješenje kmetskih, kolonatskih i sličnih odnosa i briga za podizanje zemljoradnje.
- Ministarstvo za agrarnu reformu imalo je u početku dva odjeljenja: *opće i agrarno*, koja su se dalje dijelila na odsjeke i pododsjeke. Agrarni odjel imao je u svom sastavu i *odsjek za kolonizaciju i repatriiranje dobrovoljaca*. Preseljivao ih je iz siromašnih i prenaseljenih krajeva u krajeve pogodne za naseljavanje, pomagao doseljavanje domaćih ljudi iz inozemstva, brinuo se o repatriiranju iseljenika i o dodjeljivanju zemlje dobrovoljcima. U tomu su odsjeku bila *dva pododsjeka*:
1. pododsjek za unutrašnju kolonizaciju i repatriiranje;
 2. pododsjek za dobrovoljce.⁶²

⁶⁰ Isto, 19—21.

⁶¹ Isto, 266—267. U sastav Interministerijalnog komiteta ulazili su predstavnici ovih ministarstava: vojske i mornarice, agrarne reforme, unutrašnjih poslova, ishrane i obnove zemlje, poljoprivrede, trgovine i industrije i socijalne politike. Predstavnike u taj Komitet imenovali su nadležni ministri.

⁶² Uredba o ustrojstvu Ministarstva za agrarnu reformu Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, *Službene novine*, br. 36, 18. II 1920.

Takva organizacija nije se dugo održala, pa je 1921. godine ministarstvo reorganizirano.⁶³ Po toj novoj organizaciji ono je imalo tri odjeljenja: *opće, agrarno i za kolonizaciju*, koja su se dijelila na odsjeke. Postojala je centralizacija, tako da je o kolonizaciji u krajnjoj liniji uvijek odlučivalo Ministarstvo za agrarnu reformu.

Kao izvršni organi Ministarstva za agrarnu reformu bile su formirane *agrarne direkcije* u ovim mjestima: Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Cetinju, Novom Sadu i Skoplju. U Splitu je umjesto agrarne direkcije osnovano *Glavno povjereništvo* s istim djelokrugom. Izvršni organi direkcija bili su *okružni (županijski) agrarni uredi* odnosno *kotarski agrarni povjerenici i komisije*. Područje, nadležnost i sastav agrarnih direkcija određivao je je ministar za agrarnu reformu. *Kotarska agrarna povjereništva* bila su sastavljena od pravno, ekonomski i tehnički obrazovanih osoba.

Agrarna direkcija obavljala je za svoje područje ove poslove: podjelu zemlje, kolonizaciju, dodjelu zemlje dobrovoljcima, kontrolirala je državni nadzor i državnu upravu nad zemljom velikim posjeda, brinula je o podizanju zemljoradnje i obavljala ostale poslove vezane za agrarnu reformu. Kao druga instanca rješavala je žalbe protiv odluka županijskih agrarnih ureda. U organizacijskom pogledu dijelila se na *pet odsjeka*: 1. opći, 2. za nadzor, upravu i likvidaciju velikih posjeda, 3. za kolonizaciju, repatriiranje, dobrovoljce i zadrugarstvo, 4. agrarno-tehnički i 5. financijski. Agrarnom direkcijom rukovodio je direktor, a odsjecima šefovi.

Agrarna direkcija u Zagrebu osnovana je 14. II 1920. godine za cijeli teritorij Hrvatske, Slavonije, Medimurja i Baranje. Podređeni su joj bili županijski agrarni uredi u: Varaždinu, Vukovaru, Osijeku, Ogulinu i Zagrebu. Pošto je na području Slavonije odvojeno najviše zemlje za agrarnu reformu, a prema tome i za kolonizaciju, postojao je politički interes vlasti da dobije kontrolu nad tim poslovima, što je postignuto izdvajanjem županijskog agrarnog ureda u Osijeku i Vukovaru iz sastava Agrarne direkcije u Zagrebu i njihovo pripajanje novosadskoj Agrarnoj direkciji, koja je imala sjedište u Beogradu.⁶⁴

Županijski agrarni uredi bili su prva instanca za sve one poslove u vezi s provođenjem agrarne reforme i kolonizacije, koji nisu bili pridržani višim organima. U Hrvatskoj je osnovano *pet županijskih ureda* i to: 1. za ličko-krbavsku i modruško-riječku županiju sa sjedištem u Ogulinu, 2. za zagrebačku i bjelovarsko-križevačku županiju sa sjedištem u Zagrebu, 3. za varaždinsku županiju i Medimurje sa sjedištem u Varaždinu, 4. za požešku i virovitičku županiju i Baranju sa sjedištem u Osijeku i 5. za srijemsku županiju sa sjedištem u Vukovaru. Oni su donosili prvostepene odluke u postupku provođenja agrarne reforme, prikupljali su i sređivali statistički materijal, sastavljali osnove za definitivnu diobu zemlje i kolonizaciju, vodili evidenciju o ekspropiranoj zemlji i brigu oko njenog

⁶³ Izmene i dopune Uredbe o ustrojstvu Ministarstva za agrarnu reformu, *Službene novine*, br. 58, 15. III 1921; Izmene u uredbi o ustrojstvu Ministarstva za agrarnu reformu, Beograd, Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1921.

⁶⁴ Agrarna reforma I, op. cit., 124–130, 148; Agrarna reforma II, 19, 210–211; Arhiv Hrvatske, — Fond Savske banovine — Poljoprivredno odjeljenje (dalje AH FSB PO), kut. 6, Izvještaj Josipa Tučkorića od 5. XII 1924.

prijenosa na nove vlasnike, imali su nadzor nad velikim posjedima i radom sekvestara. Tim uredima rukovodili su agrarni povjerenici.

Županijski agrarni ured u Osijeku osnovan je, kao i ostali, 14. II 1920. godine. Nakon njegova osnivanja, kotarski agrarni povjerenici postepeno su likvidirali svoje poslovanje na terenu i preselili se u sjedište toga ureda u Osijek. Zadržano je bilo iz razloga štednje samo *kotarsko povjereništvo u Pakracu* u ranijoj formi pošto je bilo maleno. Ured u Osijeku izašao je iz sastava Agrarne direkcije u Zagrebu 10. II 1924. godine i prešao je u sastav novosadske direkcije. *Županijski agrarni ured u Vukovaru* odvojen je od zagrebačke i pripojen Novosadskoj agrarnoj direkciji 15. XI 1920. godine.

U Ogulinu je bilo osnovano, 21. V 1919. godine, *Glavno povjereništvo* Ministarstva za agrarnu reformu, koje je trebalo da pripremi potreban materijal za kolonizaciju i ispravak segregacije. Kasnije je osnovan i *županijski agrarni ured u Ogulinu*. Kako je na području u nadležnosti toga ureda bio priličan broj onih koj su se željeli kolonizirati, bio je za potrebe kolonizacije iz ličko-krbavske županije osnovan 27. I 1921. godine *poseban agrarni ured u Gospiću* i radio kao odsjek županijskog agrarnog ureda u Ogulinu. Održavao je stalnu vezu s Ministarstvom za agrarnu reformu preko Agrarne direkcije u Zagrebu. Agrarnom uredu u Gospiću bilo je stavljeno u zadatak da ispita opravdanost razloga radi kojih su se pojedine porodice željele kolonizirati, da izradi statistiku potencijalnih kolonista i njihovu klasifikaciju zavisno od potreba. Agrarni ured u Gospiću bio je neposredan izvršni organ ministarstva pri likvidaciji manjih i većih imanja osoba koje su se kolonizirale u nova naselja, a vodio je i poslove vezane uz preseljenje kolonista. Agrarni ured u Gospiću bio je ukinut 15. V 1922. godine, a njegovi su poslovi bili preneseni na županijski agrarni red u Ogulinu.⁶⁵

Agrarne direkcije, glavna i okružna povjereništva i županijski agrarni uredi bili su ukinuti 14. I 1925. godine. Svi poslovi iz njihove nadležnosti bili su preneseni na *oblasne velike župane ili načelnike i kotarske poglavare*. Ranija nadležnost agrarnih direkcija (glavnih povjereništava) uz neke manje izmjene prešla je na oblasnoga velikog župana, a nadležnost županijskih agrarnih ureda (okružnih povjereništava) na kotarskog poglavara.

Kotarski poglavar bio je prvostepena instanca za poslove vezane uz individualnu podjelu agrarne zemlje i njezinu obradu, te izvršni organ oblasnog župana i ministra za agrarnu reformu u poslovima provođenja agrarne reforme i kolonizacije. U njegovoj je nadležnosti bio i nadzor nad radom agrarnih zajednica, kolonista i dobrovoljaca. Izvidni, raspravni i izvršni organi bili su kotarski poglavari, ukoliko veliki župan nije drukčije odredio.

Oblasni veliki župan imao je u svojoj nadležnosti u prvoj instanci utvrđivanje maksimuma i supermaksimuma velikih posjeda i djelomičnu eksproprijaciju zemlje velikih posjeda za javni interes. On je bio druga odnosno posljednja instanca svoga teritorija za one poslove u kojima

⁶⁵ Agrarna reforma II, op. cit., 205—207; AH ZZŠ, 1.1.20.1.

je prva instanca bio kotarski poglavar. U njegovoj je nadležnosti bila i cjelokupna financijska i tehnička služba.

Ministar za agrarnu reformu bio je vrhovni organ za provođenje agrarne reforme i kolonizacije. Bio je druga instanca, a ujedno i posljednja u onim poslovima u kojima je prva bio oblasni veliki župan. On je sam ili preko podređenih organa nadzirao provođenje tih poslova i podređenih mu organa. Uбудuće je trebalo da sve važnije odluke donosi sam ministar za agrarnu reformu.⁶⁶

Pri svima oblasnim velikim županima i okružnim načelnicima na područjima gdje se provodila agrarna reforma i kolonizacija bila su osnovana *Odjeljenja za agrarnu reformu* na čelu s *oblasnim* odnosno *okružnim agrarnim referentom*, s potrebnim administrativnim i tehničkim osobljem. Bilo je predviđeno da se kod kotarskih poglavara postave posebni *stručni agrarni referenti* odnosno drugi službenici, koji bi obavljali poslove vezane za agrarnu reformu.⁶⁷

Nova organizacija trebalo je da se počne primjenjivati u praksi od 1. V 1925. godine. Međutim, rok za likvidaciju starih organa bio je prvo odgođen na 31. X 1925. godine, a nakon toga još dvaput i to prvo do 31. X 1926, a kasnije do 31. X 1927. godine.⁶⁸ Nakon toga, stara agrarna administracija bila je prešutno zadržana do donošenja Zakona o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima 1931. godine. U međuvremenu je došlo do nekih promjena. Ministarstvo za agrarnu reformu bilo je ukinuto 1929. godine, a njegovi poslovi su prešli u nadležnost *Ministarstva poljoprivrede*. U tom je ministarstvu bilo osnovano posebno *Odjeljenje za agrarnu reformu s dva odsjeka: za Sjeverne i Južne krajeve*. *Odsjek za sjeverne krajeve* bavio se likvidacijom velikih posjeda, utvrđivanjem objekata, dodjelom zemlje agrarnim subjektima, eksproprijacijom gradilišta; odobravao je fakultativnu prodaju zemlje i ostale poslove vezane za agrarnu reformu i kolonizaciju. *Financijski odsjek* agrarne reforme bio je osnovan u općem odjelu. Glavna povjereništva u Splitu i Skoplju proglašena su agrarnom direkcijom. Promjena županijskih (okružnih) agrarnih ureda bila je samo u nazivu, pa su od tada bili samo *agrarni uredi*.⁶⁹

Pri Ministarstvu za agrarnu reformu, a kasnije Ministarstvu za poljoprivredu djelovao je *Savjetodavni odbor*, koji se bavio pitanjem dobrovoljaca i kolonizacije. Sastavljen je bio od predstavnika ministarstava: vojske i mornarice, agrarne reforme, unutrašnjih poslova, zdravlja, poljoprivrede i voda, saobraćaja, šuma i rudnika i delegata Glavnog odbora saveza dobrovoljaca.⁷⁰

⁶⁶ Agrarna reforma II, op. cit., 383–391.

⁶⁷ Isto, op. cit., 392–394.

⁶⁸ Isto, op. cit., 395–396.

⁶⁹ *Službene novine*, br. 240, 22. X 1926; br. 185, 10. VIII 1929. (Uredba o uređenju Ministarstva poljoprivrede); br. 71, 28. III 1930 (Zakon o uređenju Ministarstva poljoprivrede).

⁷⁰ Zakon o dobrovoljcima iz 1928. godine, op. cit., 8–9; Pravilnik za izvršenje zakona o dobrovoljcima u pogledu dodeljivanja zemlje i kolonizacije iz 1930. godine op. cit., 9–10; Pravilnik za izvršenje zakona o dobrovoljcima u pogledu dodeljivanja zemlje i kolonizacije iz 1931. godine, op. cit., 13–14.

Nadzornici kolonija bili su pomoćni organi agrarne reforme i kolonizacije. Nihova je uloga bila prilično značajna. Zavisno od promjene vlasti mijenjali su se i ti organi. Političke stranke odnosno vlada imale su pomoću tih organa znatan utjecaj na provođenje agrarne reforme i kolonizacije. Nadzornici su postavljeni samo u naseljima s više od 50 dobrovoljaca ili zemljoradnika. Pri izboru prednost su imali dobrovoljci, invalidi i »istaknuti nacionalni radnici«. Oni su uz dnevnicu imali pravo na zemlju. Dobrovoljci sa 5 ha uz svoju redovnu kompetenciju, a ostali dvostruko od onoga što im je pripadalo. Oni su bili veza između Ministarstva za agrarnu reformu, njemu podređenih organa i ostalih državnih organa i kolonista. Nadzornike je trebalo razriješiti dužnosti 1. XI 1924. godine, ali su ipak ostali, no bez prava na dodatnu zemlju za obavljanje te dužnosti.⁷¹

U Ministarstvu poljoprivrede provedena je reorganizacija 1930. godine. Osnovano je bilo *Odjeljenje za agrarnu reformu i agrarno-pravne poslove*. Na njega su bili preneseni svi poslovi vezani uz provođenje agrarne reforme i kolonizacije. Ono je imalo dva dijela: za sjeverne i za južne krajeve. U nadležnosti onoga za sjeverne krajeve bili su ovi poslovi: izrada plana kolonizacije, podjela zemlje agrarnim subjektima među kojima dobrovoljcima, izbjeglicama, optantima i ostalim kolonistima, nadzor nad kolonijama, evidencija kolonista, donošenje konačnih odluka o objektima velikih posjeda i odobravanje fakultativne prodaje zemlje.⁷² Zakon o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima bio je donesen 19. lipnja 1931. godine. Likvidacija agrarne reforme zahtijevala je drukčiju organizaciju organa. Ti poslovi bili su povjereni *banskim upravama i komisijama za likvidaciju agrarne reforme*.⁷³ Kolonizacija je ostala u nadležnosti Ministarstva poljoprivrede, Poljoprivrednog odjeljenja banske uprave i kotarskih načelstava.

Osnivanjem Banovine Hrvatske, 26. VIII 1939. godine, u njezinu nadležnost bili su preneseni i poslovi poljoprivrede. Ona je i dalje ostala nadležna za sve one poslove, koji su do tada bili u njezinoj nadležnosti prema važećim propisima.⁷⁴ Na nju su bili preneseni i poslovi poljoprivrede iz resora Ministarstva poljoprivrede, ukoliko nisu izričito bili pridržani državi. Iz domene agrarne reforme i kolonizacije u nadležnosti Ministarstva poljoprivrede ostali su poslovi vezani za izdavanje državnih obveznica ratnim dobrovoljcima umjesto agrarne zemlje.⁷⁵ Ostali poslovi vezani uz agrarnu reformu i kolonizaciju bili su preneseni u

⁷¹ Agrarna reforma II, op. cit., 332, 334, 336, 339; *Službene novine*, br. 168, 30. VII 1921; br. 26, 6. II 1925.

⁷² Zakon o uređenju Ministarstva poljoprivrede, *Službene novine*, br. 71, 28. III 1930.

⁷³ Pravilnik za izvršenje zakona o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima od 1. VIII 1933; *Službene novine*, br. 179, 9. VIII 1933; Agrarna reforma, knj. III, Beograd, Ministarstvo poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije, 1933, 46 (dalje: Agrarna reforma III).

⁷⁴ Uredba o Banovini Hrvatskoj od 26. VIII 1939, *Službene novine*, br. 194, 26. VIII 1939; *Narodne novine*, br. 196, 30. VIII 1939.

⁷⁵ Uredba o prenosu poslova poljoprivrede sa države na Banovinu Hrvatsku od 28. XI 1939, *Službene novine*, br. 282, 5. XII 1939; *Narodne novine*, br. 278, 9. XII 1939.

nadležnost Banovine Hrvatske. Na nju je bilo preneseno i pravo prvokupa eksproprijirane zemlje na njezinom području.

Prenosom poslova poljoprivrede na Banovinu Hrvatsku bio je osnovan *Odjel za seljačko gospodarstvo*. Imao je ove odsjeke: 1. opći, 2. za planско seljačko gospodarstvo i prehranu, 3. za biljnu proizvodnju, 4. za uzgoj životinja, 5. za gospodarstvo, prosvjetu i banovinska dobra, 6. agrarno-pravni i 7. za veterinarstvo. *Odsjek za agrarno-pravne poslove* imao je ove pododsjeke:

- a) za agrarnu reformu,
- b) za kolonizaciju i parcelaciju,
- c) za zemljišne zajednice i kućne zadruge.

U djelokrugu *pododsjeka za agrarnu reformu* bilo je provođenje agrarne reforme i statistika o njoj. I dalje su zadržane komisije za likvidaciju agrarne reforme s ranijim djelokrugom.

U nadležnost *pododsjeka za kolonizaciju i parcelaciju* bilo je prikupljanje zemlje pogodne za potrebe kolonizacije, parcelacija zemlje među mjesne interesente, pomaganje kolonistima prilikom selidbe, podizanje stambenih i gospodarskih zgrada i njihovo snabdijevanje potrebnim gospodarskim inventarom, uređivanje kolonija, suradnja s privatnim ustanovama, koje su se bavile kolonizacijom, statistika o kolonizaciji. Taj *pododsjek* je te poslove obavljao u suradnji s Odjelom za socijalnu politiku.⁷⁶

II. PROVOĐENJE KOLONIZACIJE U HRVATSKOJ 1919—1941. GODINE

Kolonizacija u Hrvatskoj počela se provoditi već u proljeće 1919. godine. Kako se od veleposjeda odvajala agrarna zemlja stizali su i prvi naseljenici. Naseljavanje se u početku sukobljavalo s nesređenim političkim i ekonomskim prilikama, nesređenom administracijom, nedostatnim zakonodavstvom za likvidaciju zatečenog stanja, a često i sa zamršenim agrarnopravnim odnosima. Za naseljavanje se koristila prvenstveno zemlja privatnih velikih posjeda, društava i banaka, a znatno manje i ostala. Onih koji su željeli preseliti bilo je iz dana u dan sve više. Organi koji su provodili kolonizaciju bili su »pod pritiskom nestrpljivosti naseljenika, napose iz pasivnih krajeva, koji nisu htjeli da sačekaju dok pripreme radnje budu dovršene«.⁷⁷ Često su sami, bez znanja vlasti, odlazili na pojedine veleposjede u nadi da će tamo dobiti zemlju. To je sve stvorilo veliku gužvu i nered među organima koji su provodili kolonizaciju. Organi koji su provodili naseljavanje nisu imali točnog uvida u stvarno stanje na posjedima i o raspoloživoj zemlji za naseljavanje. Ministarstvo za agrarnu reformu slalo je koloniste na pojedine veleposjede odnosno agrarnim uredima koji su provodili kolonizaciju. Ako nisu dobili zemlju ponovo su se vraćali u to ministarstvo. Naseljavanje se u početku pro-

⁷⁶ Naredba o djelokrugu odjela za seljačko gospodarstvo od 11. XII 1939, *Narodne novine*, br. 280, 12. XII 1939.

⁷⁷ Agrarna reforma II, op. cit., 341.

vodilo stihijski, jer nije bilo plana i to najčešće tako »da Ministarstvo od područnih prvostepenih ureda traži podatke o zemljištu slobodnom za kolonizaciju. Zatim se pregledavaju i rješavaju nagomilane molbe zemljoradnika iz pasivnih krajeva naše države za kolonizaciju. Ministarstvo ima sada zemlju, a ima i koloniste, pa samo rješava: tome uredu toliko, tome uredu ima se poslati toliko kolonista za kolonizaciju. I ljudi odlaze, a uredi dodjeljuju zemlju. Ne pita se tu mnogo da li je zemljište potpuno podesno za kolonizaciju, ili da li su ljudi podesni za kolonizaciju, glavno je da se kolonizira, ako se taj postupak uopće može nazvati kolonizacijom.«⁷⁸

Pojedinaca koji su se željeli kolonizirati bilo je mnogo više nego raspoložive zemlje. Zato je Ministarstvo za agrarnu reformu nastojalo pronaći nove površine pogodne za naseljavanje. U nekim mjestima je još bilo zemlje za kolonizaciju, pa je zatraženo od županijskih agrarnih ureda da odvoje zemlju veleposjeda za kolonizaciju. Prvenstveno je dolazila u obzir zemlja pašnjaka, koji su se mogli privesti kulturi i druga koja još nije bila odvojena. Takva zemlja se mogla dati samo dobrovoljcima-kolonistima, koje je upućivalo Ministarstvo za agrarnu reformu.⁷⁹

Za agrarnu reformu u prvim godinama koristilo se i podvodno zemljište veleposjeda u području vodnih zadruga. Međutim, 28. kolovoza 1920. godine, ministar za agrarnu reformu Hinko Krizman donio je rješenje koje je, 20. V 1922, postalo zakon, prema kojemu se zemljište podijeljeno u svrhu agrarne reforme, ukoliko je to bilo potrebno, moglo i dalje koristiti u te svrhe. Podvodno zemljište koje nije bilo za agrarnu reformu moglo se ubuduće koristiti samo uz privolu Ministarstva poljoprivrede. To se zemljište moglo izdvajati samo uz poštivanje poljoprivredno-hidrotehničkih uvjeta koji su vrijedili za eksploataciju poplavnog i podvodnog zemljišta.⁸⁰

Provođenje agrarne reforme počelo je već u proljeće 1919. godine. Vlada je oduzetu zemlju veleposjeda počela dijeliti agrarnim subjektima, među kojima i dobrovoljcima. Tako paralelno s provođenjem agrarne reforme počinje i kolonizacija. Znatan broj dobrovoljaca nije dobio zemlju podjelom u toku proljeća i u ljeto 1919. godine. To posebno vrijedi za one koji su živjeli daleko od velikih posjeda. Među dobrovoljcima je došlo do nezadovoljstva zbog toga kako je zemlja bila razdijeljena. Nezadovoljstvo među tim elementima raslo je, jer su neki nakon rata ostali i bez najnužnije pomoći. Naročito je došlo do izražaja pred jesensku diobu zemlje.⁸¹ Vlada je brzo uvidjela da neispunjavanjem obećanja dobrovoljcima kako će dobiti zemlju gubi elemente na koje se mogla osloniti. Zato je preko Ministarstva za agrarnu reformu izdala raspis (br. 4842, 8. rujna 1919. godine), u kojem je naredeno nižim agrarnim organima da svim dobrovoljcima, bez obzira na materijalno stanje, daju besplatno

⁷⁸ Hribar Alfons, op. cit., 193.

⁷⁹ AH ZZŠ, 1.2.5, br. 23.752, 15. VIII 1927.

⁸⁰ Agrarna reforma I, op. cit., 221; Zakon o izdavanju u zakup podvodnog zemljišta na području vodnih zadruga u Vojvodini i u Hrvatskoj, *Službene novine*, br. 276, 9. XII 1922.

⁸¹ Mirković Mijo, *Agrarna politika*, Beograd, Izdavačko-prosvjetna zadruga s.o.j., 1940, 107.

u zakup po 5 hektara zemlje, ako je bila riječ o borcima, odnosno 3 hektara, ako je bila riječ o neborcima. Krug korisnika agrarne reforme bio je tako proširen i na dobrovoljce-neborce. Razlog za takav postupak vlasti bio je, osim nezadovoljstva dobrovoljaca, i želja političkih stranaka na vlasti da uz sebe vežu te elemente. Zemlju su u jesen 1919. godine dobili, uglavnom, dobrovoljci, koji su živjeli u blizini veleposjeda. Ostali, koji su uspjeli dobiti zemlju, izdali su je odmah u podzakup ili iz dijela bogatijim seljacima. To je izazvalo nezadovoljstvo domaćeg seljaštva i već je na samom početku kompromitiralo kolonizaciju.⁸²

Odluka vlade od 8. rujna 1919. godine dovela je do još većeg pritiska na ionako nedovoljan agrarni fond i isključila ostale kategorije agrarnih subjekata od dodjele zemlje. Takva raspodjela zemlje dovela je do nezadovoljstva domaćeg seljaštva, naročito siromašnijih i bezzemljaša a i onih, koji su prije sezonski radili na veleposjedu. Oni su mislili da od veleposjeda oduzeta zemlja pripada njima, a ne mogu je dobiti zbog dobrovoljaca i ostalih kategorija kolonista. Bila je to borba domaćih protiv stranaca, što je sociološki shvatljivo za agrarne sredine, gdje stranac nije bio dobro došao. Pri tome je bio važan i nacionalni moment, jer je dobrovoljački element bio pretežno srpski.

Vlast je uvidjela da ne može dati zemlju svim dobrovoljcima, pa je Uredbom o dobrovoljcima od 18. XII 1919. godine pravo na zemlju ograničeno samo na dobrovoljce zemljoradnike, a ostalima su priznate naknade. Uvjet za dobivanje zemlje bio je pristanak dobrovoljca da se preseli »gde se naseljavanje bude vršilo prema planu, koji će izraditi Ministarstvo za agrarnu reformu«, uz obvezu da zemlju obrađuje vlastitom radnom snagom.⁸³ U protivnom, oduzimala se dodijeljena zemlja. Ministarstvo za socijalnu politiku bilo je neposredno nadležno za rješavanje molbi dobrovoljaca iz Vojvodine i s područja bivših kraljevina Srbije i Crne Gore, a za ostale bila su nadležna povjereništva i pokrajinske vlade.⁸⁴

Iz sjevernih dijelova zemlje, gdje se provodila kolonizacija dobrovoljaca, Ministarstvu za agrarnu reformu stizale su dnevno molbe onih koji nisu bili zadovoljni zemljom. Većina je zahtijevala da im se dodijeli zemlja u »najplodnijim mestima«. Kao razlog za promjenu zemlje, uglavnom, navodili su želju da žive uz rodbinu koja je kolonizirana na nekom drugom mjestu, zdravstvene razloge, neplodnost zemlje odnosno veliku udaljenost zemlje od rodnog kraja. Neki su iz spekulativnih razloga zatražili da im se zamijeni zemlja. Među dobrovoljcima bilo je i takvih koji su, mimo Ministarstva za agrarnu reformu, dobili zemlju direktno od županijskih agrarnih ureda na objavu ili dobrovoljačko uvjerenje. Tako su neki dobrovoljci dobili zemlju na više mjesta. Ministarstvo za agrarnu reformu malokad je odobravalo promjenu zemlje. Zauzelo je stav da je promjena moguća tek pošto se podmiere svi kojima je priznato pravo na zemlju. Na zamjenu zemlje moglo se računati samo »u koliko bude bilo raspoložive zemlje i opravdanih razloga za to, do tog doba imaju ostati ondje, gdje im

⁸² Erić *Milivoje*, op. cit., 247.

⁸³ Isto.

⁸⁴ Uredba o dobrovoljcima, op. cit.,

je zemlja dodjeljena [. . .]«. Ministarstvo za agrarnu reformu bilo je jedino nadležno za dodjelu zemlje dobrovoljcima-kolonistima.⁸⁵ Kolonisti su morali platiti sve pristojbe vezane uz zemlju, npr. mjerničke troškove, vodni doprinos i ostalo.⁸⁶

Prema podacima Županijskog agrarnog ureda u Osijeku, bilo je u Slavoniji 1921. godine 43.963 jutra zemlje koja se mogla iskoristiti za naseljavanje. U tabeli 1 prikazujemo kako je bila raspoređena.

Tabela 1.

SLAVONIJA 1921. GODINE — RASPOLOZIVA ZEMLJA ZA KOLONIZACIJU^a

Općina	Površina (u jutrima)
1. Darda	4.282
2. Donji Miholjac	5.675
3. Dakovo	1.000
4. Našice	6.221
5. Osijek	9.500
6. Slatina	8.052
7. Valpovo	1.411
8. Virovitica	7.822
Ukupno:	43.963

^a AH, Fond Agrarne direkcije u Zagrebu, kut. 97, br. 5310/1921.

Posebno su interesantni za naseljavanje bili veliki posjedi uz granicu prema Mađarskoj (grofova Janković, Drašković Ivana, Rudolfa Normana, braće Gutmann, Podravine d.d., Podravskog poljoprivrednog d.d., Mađarske agrarne i rentne banke iz Budimpešte). Kolonizacije je bilo i na nekim drugim posjedima. Na posjedima grofova Jankovića u kotaru Virovitica zemlju je dobilo 30,2% svih dobrovoljaca i 33,1% kolonista s područja Komisije za likvidaciju agrarne reforme u Osijeku. Povjereništvo za agrarnu reformu u Virovitici izradilo je plan kolonizacije dobrovoljaca uz mađarsku granicu, koji je odobrilo Ministarstvo za agrarnu reformu u svibnju 1921. godine. Prema njemu dobrovoljci su imali dobiti zemlju »uz samu Dravu kao buduću granicu prema Mađarskoj«.⁸⁷

Veleposjedima u kotaru Virovitica bilo je oduzeto za agrarnu reformu 20.491 jutro zemlje. Razdijeljena je na 2963 mjesna agrarna interesenta koji su dobili 9747 jutara ili 47%. Dobrovoljcima je razdijeljeno 8391 jutro zemlje ili 40,4% a bilo ih je 1108. Kolonisti s općim uvjetima, a bilo ih je 361, i 150 autokolonista dobili su 2578 jutara ili 12,4% te zemlje. Dakle, za kolonizaciju je iskorišteno oko 53% oduzete zemlje. Na tom području bile su osnovane ove nove kolonije: Brezovica, Buda-

⁸⁵ Agrarna reforma II, op. cit., 359–360.

⁸⁶ Isto, 352.

⁸⁷ *Simončić-Bobetko Zdenka*, Agrarna reforma i kolonizacija na području Virovitice u međuratnom razdoblju, Zbornik CDISB, Slavonski Brod, 1984, god. 21, br. 1, 191.

kovac Novi, Bukovo, Đelka, Žirostanj, Zlebina, Jasenik, Korije, Majkovac, Međugorje, Mitrovica, Nova Gradina, Novo Obilićevo, Nova Cabuna, Ovcara, Okrugljača, Pepelana, Podravski Sokolac, Krčevina — Rezovačka, Rodin Potok, Špišić Bukovica, Starogradački Marof, Suhopolje, Terezino Polje, Trnava, Hadžićevo, Čemernica, Jugovo Polje, Lug Pusta, Mandinac, Eržabet, Jelik, Karadordev grad, Brezovo Polje, Kačište, Rit, Ada, Katinka, Zrinj, Neteća i Jasenik.⁸⁸

Za naseljavanje se iskoristila i zemlja grofa Ivana Draškovića. Sjedište veleposjeda je bilo u Podravskoj Slatini a imao je 36.616 jutara zemlje. Za agrarnu reformu oduzeto je 11.064 jutara zemlje na području Komisije za likvidaciju agrarne reforme u Osijeku. Najviše zemlje (57,5%) razdijeljeno je mjesnim interesentima, a ostalih 42,5% iskorišteno za kolonizaciju. Od zemlje za kolonizaciju 72,1% dobili su dobrovoljci, 12,3% kolonisti s općim uvjetima, 15,4% autokolonisti, a ostalo optanti.⁸⁹

Za naseljavanje su još bili značajni ovi veleposjedi: Normana Rudolfa, Braće Gutmann i Karlovačke patrijaršije. Norman Rudolf imao je veleposjed od 40.087 jutara zemlje a za agrarnu reformu mu je oduzeto 7997 jutara. Mjesnim interesentima razdijeljeno je 62% a ostala zemlja iskorištena je za kolonizaciju. Dobrovoljcima je razdijeljeno 38,1%, kolonistima s općim uvjetima 37,4%, a ostalo autokolonistima. Braća Gutmann imala su posjed od 28.227 jutara zemlje. Za agrarnu reformu bilo im je oduzeto 3395 jutara zemlje, a od toga se za kolonizaciju iskoristilo 1477 jutara ili 43,5%. Dobrovoljcima je razdijeljeno 94,4% te zemlje. Karlovačka patrijaršija imala je veleposjed od 11.556 jutara zemlje. Za agrarnu reformu oduzeto je 8925 jutara zemlje ili 77,2% ukupne zemlje. Najviše oduzete zemlje (89,7%) razdijeljeno je domaćim seljacima. Za kolonizaciju je upotrijebljeno 10,3% zemlje. Dobrovoljcima je razdijeljeno 91,3% zemlje iskorištene za kolonizaciju, a ostatak ostalim kategorijama naseljenika.⁹⁰

Vukovarsko vlastelinstvo grofa Eltza podnijelo je, uz ono grofova Jankovića, najveći teret kolonizacije. Dobrovoljci i drugi kolonisti dobili su na tom posjedu 18.705 jutara zemlje, odnosno 78,9% oduzete zemlje razdijeljeno je kolonistima na području Komisije za likvidaciju agrarne reforme u Vukovaru. Kolonizacija se tu počela provoditi već u proljeće 1919. godine. Bilo je to jedno od najvažnijih kolonizacionih područja u Hrvatskoj. Na tom veleposjedu osnovano je 12 kolonija: Ada, Velika Mlaka, Vukovar predgrađe, Gaboš, Gornjak, Ivanci, Klisa Lipovača, Ludvinci, Lužac, Palača, Silaš. Zemlju su dobili kolonisti iz raznih dijelova naše zemlje, pretežno iz Bosne i Hercegovine, Like i Dalmacije. Zemlju su dobili u vrijeme partijskih borbi u koloniji Klisa i Romi što je izuzetak.⁹¹

Na početku dvadesetih godina počelo je i naseljavanje posjeda Khuen-Belassija. Tu su naseljeni dobrovoljci i kolonisti s općim uvjetima i nešto

⁸⁸ AH ZZŠ, 1.1. 12.

⁸⁹ Isto, 1.1.22.2.

⁹⁰ Isto.

⁹¹ *Galčša Nikola*, Agrarna reforma i kolonizacija u Sremu 1919—1941, Novi Sad, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, 1975, 228—233, 234—242, 245—252, 257—270, 274—282, 278—294.

autokolonista. Osnovane su i ove kolonije: Križevci, Petrova Slatina (Lanka), Podrinje i Šodolovci.⁹²

Na veleposjedu Ladislava Mailatha (kasnije »Podravine d.d.«) u kotaru Donjem Miholjcu u razdoblju između dva svjetska rata dobilo je zemlju 420 dobrovoljaca. Naselilo ih se samo 302. Naselilo se i 69 kolonista s općim uvjetima i 76 autokolonista. Veleposjed je imao 43.755 jutara zemlje. Za agrarnu reformu oduzeto mu je 10.482 jutra. Od toga je dobrovoljcima razdijeljeno 30,2^o/_o, kolonistima s općim uvjetima 5,2^o/_o i autokolonistima 2,7^o/_o. Domaćim seljacima razdijeljeno je 61,8^o/_o te zemlje.⁹³

U Baranju su se, također, naseljavale razne kategorije kolonista. Najveći je broj nadijeljen zemljom na veleposjedima Podravskog poljoprivrednog d.d. iz Darde, Mađarske agrarne i rentne banke d.d. iz Budimpešte, a neki su dobili zemlju i na posjedima Jöne Taliana, Franje Špajzera, braće Šlajher, a manji broj na posjedu državnog dobra »Belje«.

Naseljavanje u Hrvatskoj bilo je već od početka praćeno različitim problemima. Ministar za agrarnu reformu Hinko Krizman navodi na početku 1925. godine da je »naseljavanje dobrovoljaca i kolonista u Severnim Krajevima vršeno često bez prethodnog ispitivanja, da li je zemljište podesno za kolonizaciju bez periodičnog i bez kolonizacionog plana. Tako ima slučajeva da je opstanak nekih celih kolonija stavljen u pitanje radi podvodnosti zemljišta, slabih komunikacija i sl. Hatari kolonija nisu arondirani, prekinuti su agrarnom zemljom meštana i odviše udaljeni od kućnih placeva. Nisu određene površine za pašnjak i druge zajedničke potrebe. Kolonisti su smešteni na zemlju srednjih posednika, gde se po zakonu može regulisati samo zakupni odnošaj nikako pak se te površine ne mogu trajno odvojiti za agrarne svrhe. Rađ na kolonizaciji nosio je belegu privremenosti, a posledica je toga, da se porodice kojima je dodeljena zemlja za kolonizaciju stvarno ne naseljavaju, već izdaju zemlju u napolicu i zakup. Zakupnici i napoličari većim delom ne obrađuju zemlju po načelima dobrog gazdovanja i ne dubre je, čime opšta proizvodnja iz godine u godinu nazaduje. Hidrotehničke instalacije u najviše slučajeva ne funkcionišu, sve više zemlje dolazi u parlog i apsolutno podvodno stanje, tako da se oseća već i gubitak na površinama.«⁹⁴ Stoga je smatrao »kao neodložnu potrebu, da se sredi stanje na mestima, gdje je već naseljavanje vršeno, kako bi se uspostavile raspoložive površine podesne za kolonizaciju«, preduzele mjere, da se zemlja obrani od poplave i provede »potpuna primena agrarnih zakona«. Agrarne vlasti suočene s takvom situacijom u novim naseljima trebalo je da poprave takvo stanje i stvore povoljnije uvjete za buduće naseljavanje. Zbog toga se povremeno obustavljalo »nesistematsko deljenje zemlje u svrhu kolonizacije«. Kolonizacijsko odjeljenje Ministarstva za agrarnu reformu bilo je ponovo zaduženo da ispita ispunjavaju li molbe kolonista uvjete za dodjelu zemlje. Zemlju su ubuduće imali dobiti samo oni koji ispunjavaju uvjete.

⁹² Isto, 252—253, 255, AH ZZŠ, 1.1.11.2.

⁹³ Simončić-Bobetko Zdenka, Agrarna reforma i kolonizacija na veleposjedu Donji Miholjac 1919—1941. godine, *Casopis za suvremenu povijest* br. I—II/1988, Zagreb, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1988, 66—71.

⁹⁴ Agrarna reforma I, op. cit., 340—343.

Prvenstvo na zemlju dano je dobrovoljcima-soluncima. Autokolonisti koji su se naselili do 1. siječnja 1924. godine tretirali su se kao mjesni agrarni interesenti. Agrarni organi radili su na sređivanju pravnog i faktičnog stanja u novoosnovanim kolonijama. Osnivaju se nove agrarne zajednice i širi zadružna ideja među naseljenicima. Ministarstvo za agrarnu reformu izradilo je kolonizacioni plan, koji je imao stvoriti povoljnije uvjete za naseljavanje. Zbog nedostatka bolje zemlje naseljavani su pašnjaci, koji su se mogli privesti drugoj kulturi. Na zemlju su mogle računati ubuduće samo porodice, koje su se željele preseliti.⁹⁵

Svi kolonisti koji su dobili zemlju nisu se na nju naselili. Česte su bile naredbe kojima se zahtijevalo da se nasele, a zapriječeno im je i oduzimanjem zemlje. Prema naredbi ministra za agrarnu reformu Hinka Krizmana, 13. siječnja 1925. nenaseljeni kolonisti morali su se naseliti na zemlju do 30. rujna 1925. godine. Isti je ministar ponovio naredbu 25. veljače 1925, ali bez puno uspjeha.⁹⁶

Na provođenje kolonizacije imao je utjecaj ulazak u vladu predstavnika Hrvatske seljačke stranke 18. VII 1925. godine. Ministar za agrarnu reformu postao je Pavle Radić. Vodstvo HSS-a smatralo je previše radikalnom dotadanju agrarnu reformu i kolonizaciju u Hrvatskoj pa je nastojalo onemogućiti ili bar usporiti proces kolonizacije u Hrvatskoj.⁹⁷ Legaliziran je fakultativni otkup agrarne zemlje i počela se provoditi revizija agrarnih subjekata.⁹⁸ Hrvatska seljačka stranka odmah je započela reviziju agrarnih subjekata, kada je dobila resor Ministarstva za agrarnu reformu. Tom se prilikom oborila na pristalice drugih političkih stranaka, naročito Samostalne demokratske stranke i dobrovoljce.⁹⁹ Prije provođenja revizije došlo je do promjene činovnika u agrarnim uredima u Hrvatskoj.¹⁰⁰ Prilikom revizije našli su se na meti prvi dobrovoljci koji nisu naselili na zemlju ili je nisu sami obrađivali, ali i oni koji nisu platili zakupninu, porez, prirez i vodoplavni doprinos. Zemlju su imali izgubiti oni koji je nisu naselili, koji je nisu obrađivali, ali i pristalice političkih stranaka koji su do nje došli primjenom političkog kriterija. Međutim, treba reći da je revizija agrarnih subjekata pomogla spekulacije s tom zemljom. To je vrijeme kada se agrarna reforma postepeno sužava i zemlja po raznim osnovama vraća veleposjednicima. Još u vrijeme homogene radicalske vlade 1923. godine počeli su se stvarati konzorciji koji su prodavali veleposjedničku zemlju.¹⁰¹

Radikalni list »Straža« pisao je prilikom revizije u kotaru Virovitica: »radićevci su se bacili svom vehementnošću na one elemente, koji su do sada nebrojeno puta dokazali svoju odanost i vernost prema ovoj državi,

⁹⁵ AH ZZŠ, 1.2.5., br. 23.752, 15. VIII 1925.

⁹⁶ Agrarna reforma II, op. cit., 340—343.

⁹⁷ Stenografske bilješke Narodne skupštine Kraljevine SHS, god. II, 1925/26, 498; IV 1925/26, 348, 432—436.

⁹⁸ Šečerov Slavko, Iz naše agrarne politike 1919—1929, Beograd, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1930, 81—82; Erić Milivoje, op. cit., 354—355.

⁹⁹ Stenografske bilješke Narodne skupštine, II, 1925/26, 46—47; IV, 1925/1926, 372.

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ Krizman Hinko, Agrarni otkup, Zagreb, Narodno kolo, knj. I, 1926, 15—19.

a to su naši dobrovoljci i pored njih i kolonisti iz Like, Dalmacije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine.¹⁰²

Prilikom revizije zemlju je izgubio priličan broj dobrovoljaca agrarnih subjekata. Najčešće im se oduzimala zato što se nisu naselili odnosno zato što su je dali u podzakup ili iz dijela. Mogla im se vratiti, ako su se naselili. Neki dobrovoljci naselili su se privremeno samo da sačuvaju zemlju u vrijeme revizije agrarnih subjekata. Kada je prošla revizija, neki su se ponovo vratili u svoj kraj, a zemlju su dali u zakup. Zemlja dobrovoljaca smatrala se napuštenom, ako se nisu naselili do 1. listopada 1926. godine. Međutim, kasnije je rok naseljenja neprestano produžavan. Neki se dobrovoljci nisu uopće naselili na zemlju.¹⁰³

Glavni odbor Saveza dobrovoljaca zatražio je, 23. lipnja 1926. godine, da se regulira pitanje prava na žetveni prinos za tu godinu dobrovoljaca kojima je oduzeta zemlja i dodijeljena drugim agrarnim interesentima ili agrarnim zajednicama, općini i slično. Ministar za agrarnu reformu Stanko Šibenik donio je rješenje kojim je to pitanje regulirano ovako: 1. kada je dobrovoljac, kojemu je zemlja oduzeta bio nju zasijao u cijelosti ili djelomično, a bila je dodijeljena drugom agrarnom interesentu prije 14. aprila 1926. godine, imao je raniji nadjeljenik pravo na polovicu žetvenog prinosa a na cijeli kada je drugi agrarni interesent dobio zemlju poslije 15. travnja 1926. godine. 2. Ako je zemlja dodijeljena korporaciji agrarnih interesenata, a kasnije vraćena dobrovoljcu, kad ju je obradio pripadao mu je cijeli žetveni prinos. Kada je dobrovoljcu vraćena zemlja koju je obradio drugi agrarni interesent nije imao pravo na prinos.¹⁰⁴

Nekim dobrovoljcima vratile su zemlju agrarne direkcije ili Ministarstvo za agrarnu reformu, pošto su se naselili. Međutim, prilično često su se oni, nakon što im je vraćena zemlja, ponovo vratili svojim kućama, a zemlju dali u zakup. Zato je ministar za agrarnu reformu Stanko Šibenik iz HSS-a naredio da se vraćena zemlja na koju se do listopada 1926. godine nisu definitivno naselili dobrovoljci i ostali kolonisti s porodicama, smatra »definitivno napuštena i sa istom će moći slobodno raspolažati dodeljivati ih drugih siromašnim i ispravnim dobrovoljcima sa solunskog fronta, bez ikakve naknade za eventualnu obradu i seme, ukoliko parcele budu obrađene i zasejane od strane ranijih naseljenika ili ranijih napoličara«. Stanje u kolonijama u vezi sa zemljom nenaseljenih dobrovoljaca imali su srediti agrarni uredi, uz pomoć agrarnih zajednica i općinskih poglavarstava.¹⁰⁵ Naseljavanje dobrovoljaca išlo je vrlo teško, pa je spomenuti ministar morao izmijeniti raniju naredbu već na početku studenog iste godine. Županijski agrarni uredi nisu mogli, kao što je to ranije bilo predviđeno, »do daljnje naredbe« raspolagati zemljom dobrovoljaca koji se nisu naselili.¹⁰⁶

¹⁰² Isto, 15—19; Arhiv Jugoslavije Beograd, Zbirka Hinka Krizmana, Fond 84, f. 1.

¹⁰³ AH ZZŠ, 1.2.5, br. 1.759, 21. I 1927; 23. 752, 15. VIII 1927; br. 3.389, 9. III 1927.

¹⁰⁴ Isto, 1.2.4, (br. 23.693, 4. VII 1926).

¹⁰⁵ Isto, 1.2.4, br. 29.679, 25. VIII 1926.

¹⁰⁶ Isto, 1.2.4, br. 38.785, 6. XI 1926.

U vodstvu Hrvatske seljačke stranke vladalo je mišljenje da će revizija agrarnih subjekata kompromitirati kolonizaciju, a da će oduzimanje zemlje najviše pogoditi dobrovoljce. To nije bilo iz političkih razloga u interesu Radikalnoj stranci. Ona je zaštitila dobrovoljce, kada je ponovo dobila resor Ministarstva za agrarnu reformu. Dobrovoljcima se više nije mogla oduzimati zemlja ako se bez svoje krivnje nisu naselili. Ministar za agrarnu reformu iz te stranke Milan Simonović ističe u svom rješenju od 1. veljače 1927. godine da je dobrovoljcima često bila oduzimana zemlja »bez njihove krivice, a delom i usled propusta i sporosti administracije«. On tako navodi kako se događalo »da je ispravnim dobrovoljcima oduzeta zemlja s razloga, što njihovo uverenje nije bilo overeno po Ministarstvu Vojnom i Mornarice, ma da su oni isto poslali na overu pred godinu i više dana. Nenaseljenje kao razlog oduzimanja primenjivano je kod dobrovoljaca i onda, kad isti ni pod koju cenu nisu mogli da nabave sebi stan u okolini dobivenog zemljišta radi nestašice stanova ili radi otpora domaćeg žiteljstva, koje je uvek neraspoločeno spram kolonista. Razlog nenaseljenja primenjen je u slučaju, kad dobrovoljcu nije dodeljen kućni plac, niti pomoć u građi ili novcu za podizanje kuće. Neplaćanje poreza bilo je razlog za oduzimanje zemlje i onda kad poreza u opšte nije bila raspisana ni naplaćivana zbog zadocnjenja ili preopterećenosti nadležnih vlasti«. Svi ti se momenti, prema njemu, nisu smjeli uzeti kao razlog za oduzimanje zemlje dobrovoljcima, jer je to bilo »van volje i moći pojedinog dobrovoljca, delimično nose karakter više sile ili su nastale sporošću administracije«. Zbog toga se to nije moglo smatrati ubuduće zakonskim razlogom za oduzimanje zemlje. Kako se pred Narodnom skupštinom nalazio nacrt novoga zakona o dobrovoljcima, prema kojem uvjet za zadržavanje dobrovoljačke zemlje nije više bilo zemljoradničko zanimanje, a kako je i rok za naseljavanje dobrovoljaca bio ponovo produžen za godinu dana, trebalo je da agrarne vlasti to i naprijed spomenuto uzmu u obzir pri reviziji kada su u pitanju bili dobrovoljci. Za reviziju ostalih agrarnih subjekata važili su pozitivni propisi. Spomenuto ministarsko rješenje donekle je ublažilo djelovanje revizije, bar što se ticalo dobrovoljaca.¹⁰⁷

Mjesni interesenti, dobrovoljci, kolonisti, optanti i ostali koji su prilikom revizije ostali bez zemlje morali su je napustiti. Međutim, u većini slučajeva oni su već bili obradili zemlju, pa je ministar za agrarnu reformu Vladimir Andrić iz Radikalne stranke naredio 20. travnja 1927. godine da »se obustavlja svako deposediranje agrarnih interesenata sviju vrsta, pa i onih koji su pravomoćnim odlukama lišeni zemlje, ali još do danas nisu njihove upražnjene površine raspoložive po agrarnim vlastima«. Oni su mogli u toj gospodarskoj godini uživati zemlju. Odluka je donesena zato da zemlja ne ostane neobrađena. Tom naredbom je zabranjeno za tu gospodarsku godinu »premeštanje agrarnih interesenata svih vrsta«. Agrarni organi mogli su dijeliti samo potpuno ispražnjenu i nezasijanu zemlju.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Isto, 1.2.5, br. 3.389, 9. II 1927.

¹⁰⁸ Isto, 1.2.5, br. 11.945, 20. IV 1927.

Zupanijski se agrarni uredi pri dodjeli zemlje raznim kategorijama agrarnih interesenata nisu pridržavali propisa (naredbe br. 39.363) i ministarskih naređenja koja su uslijedila poslije te naredbe, a ticala su se specifične situacije u pojedinim agrarnim uredima. Tako nije ni jedan agrarni ured dostavio Ministarstvu za agrarnu reformu do kraja 1926. godine spisak mjesnih dobrovoljaca, koji su dobili zemlju bez načelnog odobrenja Ministarstva za agrarnu reformu. U radu tih agrarnih organa bilo je nepravilnosti i pri dodjeljivanju zemlje kolonistima. Zato je ministar za agrarnu reformu Milan Simonović iz Radikalne stranke naredio podređenim agrarnim organima da zemlju ubuduće treba raspodjeljivati »propisanim redom i bez iznimke«. Kolonisti, napose oni iz »pasivnih krajeva«, morali su steći uvjerenje »kako se u granicama stvarne mogućnosti dodela zemlje vrši uredno po pozivu i bez njihovog prethodnog ličnog dolaska te da se dolaženjem bez poziva i čekanjem, koje smeta urednom radu agrarnih organa izlažu samo nepotrebnim troškovima«. Molbe za zemlju svih kolonista, osim dobrovoljaca i optanata, bile su do daljnjega odbijene, jer zemlje nije bilo dovoljno. Dobrovoljcima soluncima dana je prednost pri dodjeli zemlje, a tek iza njih dolazili su na red ostali dobrovoljci. U kolonijama se zemlja, koja je preostala za raspodjelu dodjeljivala paralelno dobrovoljcima i optantima. To je učinjeno zato da bi od optanata dobrovoljci naučili nešto o obradi zemlje u ravničarskim krajevima. Zemlja koja je bila u privremenom zakupu seljaka, ako je postala slobodna, mogla se dodijeliti samo toj kategoriji agrarnih subjekata, odnosno mjesnim dobrovoljcima i autokolonistima. Sva iznimna odobrenja i naređenja o dodjeli zemlje koje je izdalo ranije Kolonizaciono odjeljenje Ministarstva za agrarnu reformu agrarnom uredu u Vršcu, Vukovaru i Osijeku stavljena su van snage. Ubuduće je samo Ministarstvo za agrarnu reformu moglo odlučivati o tome kako će se upotrijebiti nanovo oduzeta zemlja od veleposjeda, da li za mjesne interesente ili za kolonizaciju.¹⁰⁹ U proljeće 1928. godine ponovo se postavilo pitanje obrade zemlje koja se revizijom oduzimala agrarnim subjektima, a među njima i raznim vrstama kolonista. Ministar Vladimir Andrić naredio je u travnju 1928. godine da se do daljnjega ne deposediraju oni kojima je zemlja oduzeta, već je izvršenje odgođeno do završetka gospodarske godine. Zemlja koja je oduzeta kolonistima, koji se nisu naselili, a davali su je u zakup, davala se na obradu agrarnim zajednicama. One su od dijela prihoda s takve zemlje morale platiti porez i ostala javna davanja.¹¹⁰ Slično rješenje donio je u rujnu iste godine ministar agrarne reforme iz Radikalne stranke Daka Popović rukovodeći se pri tome tim da zemlja koju je trebalo oduzeti pri reviziji ne ostane neobrađena.

Novi agrarni subjekti, kojima je bila dodijeljena revizijom oduzeta zemlja, morali su ući u njezin posjed do 15. listopada 1928. godine, u protivnom se ona ostavljala za 1928/1929. gospodarsku godinu ranijim subjektima. Dakle, ponovo se u interesu obrade odustalo od deposediranja.¹¹¹ Rješenjem iz listopada te godine, isti ministar je naredio da se zemlja kolonista,

¹⁰⁹ Isto, 1.2.5, br. 2.971, 4. II 1927.

¹¹⁰ Isto, 1.2.6, br. 12.884, 7. IV 1928.

¹¹¹ Isto, 1.2.6, br. 27.908, IX 1928.

koji se nisu naselili, a zemlju su dali u zakup ili iz polovice, dade na obradu agrarnim zajednicama. Kolonistima, ako su se naselili na takvu zemlju, pripadala je polovica prinosa.¹¹² Zemlja odvojena od veleposjeda za agrarnu reformu a koja nije bila u posjedu subjekata kojima je dodijeljena, prvo se mogla dati na jednogodišnju obradu domaćim seljacima, agrarnim interesentima. Agrarna zajednica mogla je dobiti na obradu takvu zemlju tek kada su bili podmireni mjesni interesenti.¹¹³

Ministarstvu za agrarnu reformu česte su bile žalbe dobrovoljaca kojima je bila oduzeta zemlja, jer se nisu naselili ili su je davali u zakup. Kako je Zakonom o dobrovoljcima iz 1928. godine produžen rok za naseljenje za dvije godine, ministar za agrarnu reformu Daka Popović, naredio je podređenim organima da se iz tih razloga dobrovoljcima ubuduće ne oduzima zemlja. Zemlja se ostavljala i optantima, koji još nisu imali uvjerenje o državljanstvu dok ga ne nabave.¹¹⁴

Naseljavanje su pratili različiti problemi, među kojima slaba, gotovo »nikakva statistika u pogledu kolonizacije na pojedinim veleposjedima u Sjevernim krajevima«. Stoga se i u jednom naredjenju ministra za agrarnu reformu Dake Popovića od 16. kolovoza 1928. godine konstatira da ni »za jedan veleposjed se ni danas točno nezna, kolike su površine određene za kolonizaciju i jesu li iste privredene svojoj svrsi te, da li na tom veleposjedu imade još površina, koje bi se nakon podmirenja domaćih interesenata mogle upotrebiti u kolonističke svrhe. Općenito se opaža tek to da svaki dobrovoljac, koji dobije rešenje za zemlju, tvrdi da na nekom veleposjedu ima raspoložive zemlje, dok sami Uredi redovno izveštavaju da zemlje nema«. Razloge za to vidi u decentralizaciji poslova kolonizacije. Pojedini uredi dodjeljivali su zemlju na temelju rješenja, što su ih donosile stranke, a o tome nisu obavještavali Ministarstvo za agrarnu reformu, kao centralni državni organ. Tako pravo stanje u pogledu provođenja kolonizacije nije bilo poznato Ministarstvu za agrarnu reformu a često ni agrarnim uredima »jer se je radilo više šablonski bez posebne evidencije, imeničnih spiskova nadjeljenika itd.«. Agrarni uredi na čijem se području provodila kolonizacija bili su ubuduće obvezani da izrade »pregled kolonizacije«. U njemu je, uz ostalo, trebalo navesti točan broj koloniziranih dobrovoljaca na svakom velikom posjedu. Agrarni uredi više nisu mogli raspolagati zemljom koja je ostala slobodna nakon revizije, a korištena je ranije za kolonizaciju bez posebnog rješenja Ministarstva za agrarnu reformu. Ministarstvo je jedino moglo odlučiti o tome kome će se takva zemlja dodijeliti. Posao kolonizacije centraliziran je sada u Ministarstvu za agrarnu reformu. Agrarni uredi bili su obvezani da vode *imenik koloniziranih dobrovoljaca* za svaki veliki posjed na kojem se provodila kolonizacija. Prijepis imenika bili su dužni dostaviti Ministarstvu za agrarnu reformu. U imeniku se navodilo, uz podatke o dobrovoljcu, koji je dobio zemlju, i o veleposjedu, je li dobrovoljac dobio gradilište i neke druge važne okolnosti, npr., je li kolonistička porodica zadovoljna, ima li gospodarske sprave za obradu zemlje (plug, ralo, stoku itd.), zdravstveno stanje itd. U izvještaju je trebalo navesti za svaku koloniju

¹¹² Isto, 1.2.6, br. 32.128, 9. X 1928.

¹¹³ Isto, 1.2.6, br. 38.649, 5. X 1928.

¹¹⁴ Isto, 1.2.6, br. 33.181, 10. X 1928.

»sve do sada zapažene i dobre i zle stvari uzevši naročito obzira na okolnost, kako se kolonisti slažu sa domaćim življem i opaža li se do sada zbližavanje i harmonija između doseljenika i domaćih žitelja ili možda protivno? Ako na pojedinoj koloniji ima razmirica, nezadovoljstva i svade između kolonista i domaćih neka se uzroci tomu pobliže u izvještaju navedu.« U naredbi je naglašeno da točna »evidencija u pogledu općeg i pojedinačnog stanja kolonista na svakoj koloniji imade u buduće biti prva i najpreča dužnost pojedinog Ureda i najtačnije statističko stanje u gornjem pogledu imadu šefovi ureda smatrati svojom prvom i glavnom zadaćom«. ¹¹⁵

Velik broj onih kojima je priznato pravo na zemlju i naseljavanje želio se naseliti u sjevernim ravničarskim krajevima. Zemlje, međutim, nije bilo dovoljno za sve. Odvojena zemlja za agrarnu reformu i ona dobivena revizijom mjesnih interesenata mogla se iskoristiti samo za podmirenje pripadnika te kategorije a tek pošto se oni podmire mogla se dodjeljivati domaćim dobrovoljcima. Za kolonizaciju se ubuduće mogla iskoristiti samo zemlja, koja je preostala iza podmirenja tih dviju kategorija agrarnih subjekata. Prvenstvo na takvu zemlju imali su dobrovoljci, koji su na nekom velikom posjedu ili u njegovoj blizini sagradili ili kupili kuću za stanovanje i trajno se naselili, a zemlju još nisu dobili. Dakle, Ministarstvo za agrarnu reformu rukovodilo se pri tome tim da se agrarnom zemljom podmire prvo domaći seljaci, a tek zatim kolonisti i to u prvom redu oni, za koje se pretpostavljalo da će zemlju obrađivati. Pravo na zemlju iza dobrovoljaca kolonista, pod istim uvjetima priznato je i optantima. Tek iza tih dviju kategorija mogli su zemlju dobiti ostali kolonisti. Ministarstvo se trebalo pridržavati toga principa pri podjeli zemlje, iz »razloga jer je molbi mnogo, a zemlje malo, pa je prirodno, da će biti dosta nezadovoljstava i prigovora, a samo na gornji način moći će se uvjeriti i Glavni Odbor Saveza Dobrovoljaca i pojedini dobrovoljci, da Ministarstvo i njegovi organi rade objektivno«. ¹¹⁶

Dobrovoljci su iz raznih razloga zahtijevali da im se zamijeni zemlja. Ministarstvo je bilo pretrpano takvim molbama. Ministar Oto von Frankeš naredio je podređenim organima da Ministarstvu šalju takve molbe samo ako se zamjena zatraži zbog podvodnosti zemlje, udaljenosti ili iz drugog opravdanoga razloga, i to samo kada je postojala točno određena raspoloživa zemlja za zamjenu. ¹¹⁷

Prema Zakonu o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima od 19. lipnja 1931. godine, zemlja se u pravilu trebala eksproprijirati u korist onih agrarnih subjekata koji su je držali po ranijim zakonima. Stoga je ministar poljoprivrede Mirko Neudorfer (disident Hrvatske seljačke stranke) naredio podređenim organima da obustave sve poslove vezane uz agrarnu reformu, osim utvrđivanja objekata i dodjele zemlje dobrovoljcima i optantima. Tako su bile obustavljene sve revizije agrarnih subjekata. ¹¹⁸ Ponovo je na početku 1932. godine ministar poljoprivrede Juraj

¹¹⁵ Isto, 1.2.6, br. 16. VIII 1928.

¹¹⁶ Isto, 1.2.6, br. 32.569, 9. X 1928.

¹¹⁷ Isto, 1.2.7, br. 27.800, 3. VIII 1929.

¹¹⁸ Isto, 1.2.9, br. 77.950, 18. XII 1931.

Demetrović (Jugoslavenska nacionalna stranka) naredio podređenim organima da obustave reviziju agrarnih subjekata.¹¹⁹

Na početku 1931. godine bilo je na nekim veleposjedima još nešto nedodijeljene zemlje. Bila je to zemlja oduzeta prilikom revizije subjekata, odnosno ona koju su napustili agrarni interesenti. Ministar poljoprivrede Stanko Šibenik naredio je na početku 1931. godine da se takva zemlja daje na obradu agrarnim zajednicama odnosno drugim poljoprivrednim ustanovama. Ako je bila riječ o dvije ili više parcela, koje nisu bile udaljene, zemlja se mogla dati dobrovoljcima ili optantima. Tom naredbom nastojalo se, s jedne strane, da zemlja ne ostane neobrađena, a s druge se željelo i tako podmiriti koloniste.¹²⁰

Pri provođenju kolonizacije bili su problem i gradilišta za izgradnju naseljeničkih kuća. Velik broj kolonista nije dobio gradilišta ni do 1931. godine. Među njima bilo je i takvih, koji su zemlju dobili već na početku provođenja kolonizacije. Ministarstvo poljoprivrede uzroke je tome vidjelo »ili u nesistematskom radu područnih mu agrarnih vlasti ili pogrešnoj primjeni zakonskih propisa«. Agrarni organi nisu uvijek vodili dovoljno računa o svim agrarnim interesentima, bilo domaćim bilo kolonistima, ni o već stvorenim naseljima ili onima koja se imaju da osnuju, već su radili bez smišljene osnove, a prema zahtjevima pojedinih agrarnih interesenata. Pri tome su zaobidjeni agrarni, a kasnije poljoprivredni odbori, koji su jedini imali pravo na pokretanje postupka za eksproprijaciju zemlje za gradilišta. Često se događalo da su dobrovoljci-kolonisti dobili građu za izgradnju kuća prije nego što su imali gradilišta. Ministar poljoprivrede Stanko Šibenik, 30. svibnja 1931. godine, izdao je naredbu o eksproprijaciji gradilišta. Poljoprivrednim je odborima naređeno da najkasnije do 30. lipnja 1931. godine podnesu molbe za eksproprijaciju gradilišta. Prvostepeni agrarni organi morali su donijeti odluke o eksproprijaciji gradilišta do sredine kolovoza te godine. Uбудuće su na građevinski materijal mogli računati samo oni kolonisti, koji su imali gradilišta.¹²¹

U fazi likvidacije agrarne reforme Ministarstvu poljoprivrede bilo je u interesu da se što prije likvidira tzv. dobrovoljačko pitanje. Ministar poljoprivrede Juraj Demetrović odlučio je da se prenese posao oko zemlje kolonista s općim uvjetima na banske uprave. Riječ je bila o realizaciji naredbe Ministarstva poljoprivrede (br. 25.320 od 28. srpnja 1931. godine) prema kojoj se ostavljao dobrovoljcima neborcima, isključivo naseljenicima, višak zemlje od 2 hektara na uživanje kao kolonistima s općim uvjetima. Tu su zemlju oni morali fakultativno otkupiti, pa su poslovi oko toga preneseni u nadležnost banske uprave.¹²²

Kolonizaciju je cijelo vrijeme pratio, uz ostalo, nedostatak zemlje, s jedne strane, i, s druge, nenaseljavanje na zemlju znatnog broja kolonista kojima je bila dodijeljena. Zbog toga je ponovo ministar poljoprivrede

¹¹⁹ Isto, 1.2.10, br. 69.760, 29. I 1932. Juraj Demetrović bio je ranije član Samostalne demokratske stranke.

¹²⁰ Isto, 1.2.9, br. 1.001, 14. I 1931. Stanko Šibenik bio je član Hrvatske seljačke stranke, a kasnije Jugoslavenske nacionalne stranke.

¹²¹ *Službene novine*, br. 134, 17. VI 1931; AH ZZŠ, 1.2.9, br. 18.464, 16. VI 1931.

¹²² AH ZZŠ, 1.2.10, br. 36.454/VIa, 18. VI 1932.

Milan Srškić (iz Jugoslavenske nacionalne stranke) naredio podređenim organima da koloniste koji nisu naseljeni pozovu da se nasele.

Kako bi bilo što manje molbi za zamjenu zemlje, sugerirano je agrarnim organima da kolonistima, ako je moguće, dodijele zemlju tamo gdje su kolonizirani njihovi rođaci.¹²³

U toku agrarne reforme korisnicima su izdani u privremeni zakup pašnjaci velikih posjeda, za koje je bilo utvrđeno da nisu bili sposobni za drugu kulturu. U privremeni zakup pašnjake su dobila okolna sela, upravne općine, skupine agrarnih subjekata, novoosnovane kolonije i agrarne zajednice. Prema čl. 24 Zakona o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima, subjekti za pašnjake mogli su biti: 1. općine i njihovi dijelovi kao što su pojedina sela, naselja, zaseoci, odnosno općenito teritorijalno razgraničene jedinice općina, koje su se prema čl. 110—120 Zakona o općinama mogli organizirati kao pravna lica; 2. zemljišne zajednice; 3. imovne općine; 4. skupine zemljoradnika kao pravno lice. Međutim, pri provođenju likvidacije agrarne reforme pojavile su se kao interesenti za pašnjake grupe agrarnih subjekata, naročito u novim kolonijama, agrarne zajednice i sl. Ministar poljoprivrede Dragutin S. Kojić (iz Jugoslavenske nacionalne stranke) smatra da se pri eksproprijaciji pašnjaka agrarni organi treba da rukovode načelom da se omogući popaša stoke svim okolnim siromašnim zemljoradnicima, a prvenstveno agrarnim subjektima. Subjekti za pašnjake mogle su biti i kolonije.¹²⁴

Prema podacima ministra poljoprivrede Jurja Demetrovića, u sjevernim krajevima zemlje bilo je naseljeno od 1919. do 1933. godine 28.000 porodica. Od toga je otpadalo na dobrovoljce (domaće i koloniste) i ustaše (ustanike) 21.000 porodica, a na koloniste, optante i izbjeglice 7000 porodica. Do 1933. godine zemlju nije dobilo oko 5600 dobrovoljaca i oko 2000 ustaša (ustanika). Zemlje koja bi se njima mogla dodijeliti nije više bilo, jer je ona oduzeta od velikih posjeda već bila razdijeljena. Manje površine zemlje koje su još ostale nerazdijeljene koristile su se za nadjelu mjesnih agrarnih interesenata. Ministarstvo poljoprivrede je za nadjelu dobrovoljaca računalo sa zemljom koja se imala dobiti melioracijom Pančevačkog rita, a nešto i od državnog dobra Belje.¹²⁵

Svi se dobrovoljci nisu naselili na zemlju ni do 1933. godine, iako su po zakonu bili obvezani. Ministar poljoprivrede zatražio je od Komisije za likvidaciju agrarne reforme da pozove nenaseljene dobrovoljce da se nasele. Osim toga, komisije su morale utvrditi i razloge zašto se dobrovoljci nisu naselili. Dobrovoljci koji još nisu imali dobrovoljačkog uvjerenja utvrđivali su se uvjetno.¹²⁶ Među dobrovoljcima bilo je i takvih, koji nisu imali ispravno dobrovoljačko uvjerenje i takvih koji se nisu naselili na zemlju. Prema zakonu o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima od 19. lipnja 1931. godine, zemlja dobrovoljcima, koji na dan eksproprijacije nisu imali dobrovoljačka uvjerenja ili se nisu naselili, eksproprijirala se na ime Kolonizacionog fonda Ministarstva poljoprivrede.

¹²³ Isto, 1.2.11, br. 74.821/VIa, 18. XI 1933.

¹²⁴ Isto, 1.2.10, br. 36.454/VIa, 18. VI 1932; br. 52.625/VIa, 8. IX 1934.

¹²⁵ Demetrović Juraj, op. cit., 26—27.

¹²⁶ AH ZZŠ, 1.2.11, br. 3.479, 12. IV 1933; br. 15.122, 30. XI 1933.

Zemlja se u zemljišnim knjigama upisivala na dobrovoljce tek kada su dobili dobrovoljačko uvjerenje ili kada su se naselili na zemlju. Samo manji broj dobrovoljaca naselio se na zemlju, kako bi se na njih upisalo vlasništvo. No, bilo je među njima i takvih koji su kasnije ponovo odselili u svoj kraj.¹²⁷ Dobrovoljci su bili oslobođeni plaćanja 4°/_o prinosa za Kolonizacioni fond, jer je za njih zemlju plaćala država.¹²⁸ Ministarstvo poljoprivrede utvrdilo je, u veljači 1934. godine, da dobrovoljci-neborci ne plaćaju odštetu do visine 5 jutara 340 hv zemlje a, ako su uživali manje, kompetencija im se nije nadopunjavala. Za dobrovoljce-borce, ostala je ranija površina (8 jutara 1100 hv), za što nisu morali platiti odštetu.¹²⁹ Problem naseljavanja dobrovoljaca bio je i dalje aktualan. Ministar poljoprivrede Svetozar Stanković (iz Jugoslavenske radikalne zajednice) zatražio je 1935. godine da se dobrovoljci nasele. Međutim, kako se nisu naselili, naredio je podređenim organima da im ne oduzimaju zemlju. Svi dobrovoljci se nisu naselili ni kasnije. Isti je ministar naredio da se dobrovoljci moraju »neizostavno naseliti« do 30. rujna 1936. godine, u protivnom im je zaprijetio oduzimanjem zemlje.¹³⁰ Ministarstvo poljoprivrede imalo je 1936. godine još mnogo neriješenih molbi dobrovoljaca za zemlju.¹³¹ Bilo je dobrovoljaca koji su dobili nešto više zemlje nego što im je po zakonu pripadalo. Ministarstvo poljoprivrede naredilo je podređenim organima da im se višak zemlje ne oduzima.¹³² Dobrovoljci s porodicama više od 5 članova nisu mogli ubuduće dobiti više zemlje od kompetencije. Sa zemljom što bi se eventualno još pronašla nastojalo se podmiriti dobrovoljce, koji nisu dobili zemlju.¹³³ Dobrovoljcima koji se nisu naselili počela se od 1937. oduzimati zemlja. Toga je bilo na više velikih posjeda. No, ni to nije pomoglo da se svi dobrovoljci nasele.¹³⁴ Bez obzira na česta ministarska upozorenja da se moraju naseliti na dodijeljenu zemlju, neki dobrovoljci to nisu učinili ni do 1941. godine. U tabeli 2, navodimo, prema sačuvanim podacima, kakvo je bilo naseljavanje u Osijeku.

Na tom području zemlju su dobila 3402 dobrovoljca, naselilo se do 1941. godine 85,4^o/_o, a 14,6^o/_o njih nisu se naselili. Sve ostale kategorije kolonista (kolonisti s općim uvjetima, autokolonisti i optanti) naselile su se na dobivenoj zemlji. To se može obrazložiti tim što im je naseljenje bilo jedan od uvjeta da bi uopće mogli zadržati zemlju.

Prema podacima iz ekspozea ministra poljoprivrede Svetozara Stankovića o budžetu za 1937/38. godinu, bila je neriješena još 7631 molba dobrovoljaca za zemlju. Od toga je bilo 1566 molbi dobrovoljaca ustaša (ustanika). Uz to se računalo i na daljnjih 1000 dobrovoljaca kojima još nije bilo izdano uvjerenje od Ministarstva vojske i mornarice. Ministar-

¹²⁷ Isto, 1.2.12, br. 10.500, 19. II 1934.

¹²⁸ Isto, 1.2.12, br. 89.104, 30. XI 1934.

¹²⁹ Isto, 1.2.12, br. 191/34.

¹³⁰ Isto, 1.2.13, br. 59.200/VIa, 16. IX 1935; 1.1.14, br. 17.400/VIa, 15. III 1936.

¹³¹ Isto, 1.2.14, br. 71.210/VIa, 28. IX 1936.

¹³² Isto, 1.2.14, br. 46.900/VIa, 29. VI 1936.

¹³³ Isto, 1.2.14, br. 34.520, 16. V 1936.

¹³⁴ AH ARV, kut. 66.

Tabela 2.

NASELJENOST KOLANISTA NA PODRUČJU KOMISIJE ZA LIKVIDACIJU
AGRARNE REFORME U OSIJEKU 1941. GODINE*

Kolonisti	Dobrovoljci	Kolonisti s općim uvjetima	Autokolonisti	Optanti
1. Naseljeni	2.906	1.051	733	4
2. Nenaseljeni	496	—	—	—
Ukupno:	3.402	1.051	733	4

* Izvor: AH ARV; AH ZZŠ, kut. 1.

stvo poljoprivrede raspolagalo je 1937. godine s oko 30.000 jutara zemlje u Pančevačkom ritu, koju je namjeravalo iskoristiti za kolonizaciju. Računalo se da bi se tom zemljom moglo podmiriti oko 4000 dobrovoljaca.¹³⁵ U Hrvatskoj, u onim krajevima gdje se provodila kolonizacija, bilo je u fondu agrarne reforme 137.078 jutara obradive zemlje, koja je oduzeta veleposjednicima. U tabeli 3 dajemo rezultate agrarne reforme i kolonizacije na pojedinim vrstama posjeda.

Domaćim seljacima razdijeljeno je 71.819 jutara ili 52,4% zemlje, a 65.259 jutara ili 47,6% dobile su ostale kategorije korisnika agrarne

Tabela 3.

RAZDIJELJENA ZEMLJA KORISNICIMA AGRARNE REFORME I KOLONI-
ZACIJA IZMEĐU DVA RATA (1918—1941. GODINE) U HRVATSKOJ
U KRAJEVIMA PREDVIĐENIM ZA NASELJAVANJE*

Vrsta veleposjeda	Mjesnim interesentima	Dobrovoljcima	Kolonistima, autokolonistima, optantima i izbjeglicama	Ukupno
1. Privatni	42.415	41.198	15.122	98.735
2. Društava, banaka i sl.	12.762	5.088	1.748	19.598
3. Državni	4.824	151	—	4.975
4. Crkveni	10.885	1.185	239	12.309
5. Imovnih općina	803	270	—	1.073
6. Gradski	130	247	11	388
Ukupno:	71.819	48.139	17.120	137.078

* Izvor: AH ARV; AH ZZŠ 1. 1. 11. 2; AJ MAR, 96-35-92-93 ekspropriacione odluke

¹³⁵ Ekspoze ministra poljoprivrede Svetozara Stankovića o budžetu za 1937/1938. godinu, *Glasnik Ministarstva poljoprivrede*, br. 3, ožujak 1937.

reforme (dobrovoljci, kolonisti s općim uvjetima, autokolonisti, optanti i izbjeglice). Od ukupno razdijeljene zemlje za naseljavanje najviše su dobili dobrovoljci (73,8%). Kolonisti s općim uvjetima, autokolonisti, optanti i izbjeglice dobili su 26,2% zemlje. Većina je dobila zemlju na privatnim velikim posjedima, a zatim na posjedima društava, banaka i crkve. Privatni veliki posjedi podnijeli su najveći teret kolonizacije. Od ukupno 65.259 jutara zemlje koja je bila razdijeljena tim agrarnim subjektima 56.320 jutara ili 86,3% oduzeto je privatnim veleposjedima. U Hrvatskoj je osnovano 105 agrarnih kolonija i nekoliko kolonističkih naselja. Neki kolonisti smješteni su u postojeća naselja. U prilogu br. 1 dajemo pregled agrarnih kolonija u Hrvatskoj, koje su osnovane između dva svjetska rata.

III. NASELJAVANJE I UVJETI ŽIVOTA U KOLONIJAMA

1. STAMBENE, PROSVJETNE I ZDRAVSTVENE PRILIKE U KOLONIJAMA

Problem organa koji su provodili kolonizaciju bio je kako smjestiti koloniste. Kako se kolonizacija počela provoditi bez potrebnih priprema i s nedovoljno novčanih sredstava, kolonisti koji su pristizali bili su smješćavani na zemlji (pustarama) veleposjeda u veleposjedničke stambene i gospodarske zgrade. Dakle, kolonisti koji su dobili zemlju kolonizacijom, koju je provodila država, naseljavani su u pravilu na veleposjede (pustare), gdje se kasnije formiraju kolonije (naselja). Naseljavali su se rjeđe u već postojeća naselja. Tako je paralelno s naseljavanjem došlo u krajevima gdje se provodila kolonizacija do formiranja novih naselja (kolonija) ili do proširenja postojećih naselja. Općenito se može reći da su zgrade veleposjeda u koje su smješćavani kolonisti bile neadekvatne. Osim toga, gospodarske zgrade veleposjeda uopće nisu bile prikladne za smještaj ljudi. Pretežan dio tih zgrada, i stambenih i gospodarskih, u koje su smješćavani kolonisti bio je u lošem stanju i u njima je smješćen prevelik broj ljudi. Često je s ljudima zajedno boravila i stoka. Stoga je prof. Mijo Mirković za tu kolonizaciju rekao da je »prilično osamljena u primeru savremenih evropskih zemalja po sredstvima, koja se stavljaju kolonistima na raspoloženje«. Država je izdala ukupno »u materijalu i novcu, prosečno za jednog kolonistu do 1933, svega 4847 dinara«. Sve ostalo su kolonisti morali da plate sami.¹²⁶ Većina kolonista koji su dobili zemlju

¹²⁶ Mirković Mijo, Agrarna politika, op. cit. 120—121. Prof. Mirković navodi kako se provodila kolonizacija u Italiji na novim terenima, dobivenim isušivanjem Pontinskih močvara u Litoriji, gdje su kolonisti za razliku od naših dobili »gotovu zidanu kuću, gotov bunar, gotove štale, moderni svinjac i kokošnjak. Kuća je srazmerna broju članova porodice i površini poseda. Ima i mnogo kuća na sprat. Svaki kolonist dobija i po dva vola, kravu, svinju, hranu do nove žetve i nadnicu za sve članove porodice za rad na sopstvenom gazdinstvu do prve žetve. Svaki kolonist može da se služi zadružnim poljoprivrednim mašinama [...]. Računa se da je najjeftinija kolonistička kuća građena u Litoriji za gazdinstvo od 6 ha koštala državu (odnosno konsorcij za kolonizaciju) 25.000 lira. Kuće za veća kolonistička gazdinstva od 30 ha koštale su 75.000 lira, dakle oko 200.000 dinara. Najjeftinija kuća je tamo koštala 60—70 hiljada dinara [...].«

od države bila je siromašna. Malobrojniji su bili oni koji su posjedovali sredstva za izgradnju kuća i gospodarskih zgrada. Bili su to, uglavnom, samo oni, koji su u zavičaju prodali imovinu, najčešće rođacima, prije nego što su se kolonizirali. Kredit države bio je minimalan. Kolonisti su od države dobili za izgradnju kuća i gospodarskih zgrada jedino nešto drvnoga građevinskog materijala. Kuće i gospodarske zgrade gradili su pomoću kredita od agrarnih zajednica, a ulazili su i u privatni dug.

U ovom dijelu rada prikazat ćemo, na osnovi raspoloživih podataka, stambene, zdravstvene i prosvjetne prilike u nekim kolonijama nastalim državnom kolonizacijom u Hrvatskoj između dva svjetska rata.

Kako je velik broj kolonista, koji su kolonizirani u Slavoniju, dobio zemlju na veleposjedima grofova Jankovića prikazat ćemo kako su bili smješteni. Oni su bili smješteni u stare i derutne zgrade veleposjeda u kojima su ranije živjeli radnici. Kolonisti su naseljeni i u gospodarske zgrade na pustarama veleposjeda. Bili su smješteni na veleposjedu grofa Aladara Jankovića u tako trošne zgrade da su ih odmah morali popravljati. U vrijeme prevrata s tih zgrada dio građevinskog materijala raznijeli su okolni seljaci.¹³⁷ Kolonisti, koji su dobili zemlju na veleposjedu grofa Ladislava Jankovića, na pustari Ranjaš-Majkovac, nisu se odmah mogli naseliti, jer su u tim zgradama živjeli radnici, tzv. družina, ranije zaposleni na veleposjedu. Dobrovoljci su se počeli naseljavati tek na početku listopada 1921. godine. Istodobno je započelo i naseljavanje dobrovoljaca na posjedu grofa Josipa Jankovića.¹³⁸ Agrarni organi zahtijevali su od tih veleposjednika da isprazne zgrade, kako bi se mogli naseliti kolonisti. Intencija tih organa bila je da se dobrovoljci »u čim većem broju uzmognu naseliti i brinuti oko obrade, te tako djelomičnim naseljavanjem dati njima mogućnost, da sami svoju zemlju obrađuju.«¹³⁹ Većina zgrada, u koje su se imali smjestiti dobrovoljci, bila je na pustari Majkovac, a manji dio na pustari Ranjaš. Zgrade su bile u vrlo lošem stanju. Agrarni je povjerenik rekao da su te zgrade »najlošije i upravo podrtine«. U nešto boljem stanju bile su vlastelinske zgrade na pustarama Gradina i Zlebina. Međutim, one su još 1921. godine bile u posjedu zakupnika zemlje na tim pustarama. Zakupni odnosi s velikim zakupcima zemlje bili su raskinuti tek u jesen 1921. godine, kada je započelo i naseljavanje kolonista na tim pustarama. Pravu sliku o tome što se na tim veleposjedima koristilo za smještaj kolonista dobiti možemo tek kada se upoznamo sa stambenim i gospodarskim fondom. Na pustari *Majkovac* u jesen 1921. godine, kada su počeli pristizati prvi kolonisti, bile su ove zgrade: jedna kuća s tri sobe i kuhinjom, dvije kuće s devet soba i 6 kuhinja, 3 staje za 200 grla stoke i spremište za žito zapremnine 80 vagona, 3 čardaka za 30 vagona kukuruza. Na pustari *Ranjaš* bile su dvije stambene zgrade, koje su zajedno imale 15 soba i 7 kuhinja. Od gospodarskih zgrada tu je bila staja za oko 30 konja, staja za oko 40 volova, jedno spremište za žito zapremnine 20 vagona i 2 čardaka za 15 vagona kukuruza.¹⁴⁰

¹³⁷ AH ARV, kut. 65, br. 1644, 1. V 1935.

¹³⁸ Isto, kut. 66, zapisnik agrarnog povjerenstva za Slatinu i Viroviticu od 27. VIII 1921.

¹³⁹ Isto, kut. 66, stručno mišljenje od 20. IX 1920.

¹⁴⁰ Isto, kut. 66, popis zgrada na pustarama Ranjaš-Majkovac od 6. I 1921.

Na veleposjedu »Prometnog akcionarskog društva« iz Zagreba u selu Stari Gradac u kotaru Virovitica osnovana je kolonija »Okruglača«. Veleposjednik je u toku provođenja agrarne reforme likvidirao posjed. Zemlju su kupili i na njoj se naselili zemljoradnici iz Sente i Ade u Bačkoj i iz Medimurja, Slavonije i Podravine. Kolonisti iz Bačke, njih 15, kupili su od veleposjednika zajedno sa zemljom stambene i gospodarske zgrade u koje su se naselili. Zgrade su bile od tvrdog građevinskog materijala i solidno građene. Bili su to bogatiji seljaci. Kolonisti iz Slavonije, Podravine i Medimurja, koji su kupili zemlju od supermaksimuma veleposjeda, na osnovi fakultativnog otkupa, uglavnom su se naselili 1926. godine. Zavisno od toga s koliko su sredstava raspolagali, nabavili su stambene i gospodarske zgrade. Dobrovoljci iz kotara Gackog u Hercegovini, koji su dobili zemlju, uglavnom su se naselili 1927. godine. Oni su podigli do 1930. godine 12 zidanih prizemnih kuća od cigle. Kuće su se sastojale od sobe i kuhinje. Sedam kuća bilo je sagrađeno na oranicama, a dvije na livadama. U tih 12 kuća stanovala je 21 dobrovoljačka porodica s 84 člana. Svi dobrovoljci koji su tu dobili zemlju nisu se naselili. Na upit komisije koja je obišla koloniju 1930. godine zašto se svi nisu naselili, naveli su, uglavnom, dva razloga »1. slabo materijalno stanje i 2. dobrovoljci nadeljeni tom zemljom nisu svi živi, već zemlju imaju preuzeti njihove udove, supruge i deca, koji se ne usude doći bez sredstava u tuđi kraj i na голу zemlju. Jesu li ti navodi bili istiniti, Komisija se nije smatrala pozvanom da te važne okolnosti istraži i ustanovi«. Samo dvojica dobrovoljaca podigla su staje za smještaj stoke, a ostali su je držali u tzv. »slamama«. Kolonija je bila udaljena od najbližeg sela Bušetine i Starog Gradca oko 8 km, a od Virovitice 12 km. Kamena cesta bila je udaljena od kolonije 7 km, što je otežavalo donošenje proizvoda na tržište. Mlin je bio udaljen od kolonije 10 km. Djeca kolonista imala su problema s odlaskom u školu, jer je bila daleko od kolonije.¹⁴¹

Posjedu »Trenkovo« Gabrijele i Aleksandra Rakodczay oduzeta je zemlja za kolonizaciju i razdijeljena dobrovoljcima-kolonistima s općim uvjetima iz Bosne i Like. Kolonisti su bili prvo smješteni u vlastelinske zgrade. Za izgradnju kolonističkih kuća, veleposjedu je bilo ekspropirano 20 jutara zemlje. Dobrovoljci-kolonisti s općim uvjetima i autokolonisti osnovali su koloniju »Aleksandrovac«. Sagrađili su 22 kuće do 1930. godine. Devet kuća sagrađili su dobrovoljci, a ostale kolonisti s općim uvjetima i autokolonisti. Ostali nisu sagrađili vlastite kuće i dalje su živjeli u vlastelinskim zgradama. Za smještaj kolonista koristile su se zgrade tvornice žeste koja je morala prestati s radom, jer je veleposjedniku oduzeta zemlja supermaksimuma, te zgrade od kojih su neke ranije služile za smještaj činovnika i radnika. Neki su smješteni i u prostorije u kojima je veleposjednik ranije držao stoku. Vlastelinske zgrade u koje su smješteni kolonisti bile su sagrađene od tvrdog građevinskog materijala. Kolonisti su sagrađili vlastite kuće, uglavnom 1928. i 1929. godine. Pretežan dio kolonističkih kuća bio je od nepečene cigle, a bilo ih je od cigle i zemlje (naboja). Bile su pokrivene crijepom. Kolonisti koji su sagrađili kuće imali su i staje za stoku. Oni kolonisti koji su dalje živjeli u veleposjedničkim zgradama držali su stoku u pregrađenom dijelu veleposjedničke štale. Ko-

¹⁴¹ AH ZZS, 1.1.11.2.

lonisti su drvenu gradu i crijep dobili na kredit od Saveza agrarnih zajednica uz 5% kamata. Higijenske prilike u koloniji bile su loše, naročito za one koji su živjeli u vlastelinskim zgradama. Komisija koja je obišla tu koloniju 1930. godine za njih je rekla: »Zrak i voda su dobri i zdravi i u mnogome slični kao i u kraju iz kojeg su došli. Što se tiče čistoće stanova, može se reći, da nije baš uzorna. Sami stanovi su prilični i donekle odgovaraju higijenskim uslovima. Jedino oni u štalama nisu u higijenskim stanovima. Nisu prenatrpani po odjeljenjima, jer svaka obitelj stanuje zasebno. Oboljenja i mortalitet nisu u velikom broju.« Kolonija je 1930. godine imala 210 stanovnika od toga 129 djece. Školske djece bilo je te godine u koloniji 60, a škola im je bila udaljena 6 km. Upravo to što je škola bila tako udaljena bio je i razlog da je djeca za ružnog i hladnog vremena nisu posjećivala. Kolonija je, kao i neke druge, bila prilično udaljena i odsječena. Do najbližeg sela bilo je 6 km, do glavnog puta 4 km. Slavonska Požega bila im je udaljena 11 km.¹⁴² Kolonizacija se provodila i na valpovačkom vlastelinstvu. Na veleposjedu grofa Rudolfa Normana i »Našičke d.d.« osnovane su agrarne i privatne kolonije. Kolonisti agrarnih kolonija (Rudolfova, Vel. Vučkovca, Čokadinaca, Mikloševca, Novaka, Grabika, Kitišanaca, Samatovca) bili su smješteni u premalen broj zgrada. Prostorije su bile pretijesne za kolonističke obitelji. Kolonije su oskudijevale i u gospodarskim zgradama.¹⁴³ Objekt kolonizacije bio je i veleposjed »Donji Miholjac«, vlasništvo grofa Ladislava Mailatha (kasnije »Podravine« d.d.). Naseljavanje toga veleposjeda počelo je 1921. godine. Uz kolonizaciju koju je provodila država, tu je bilo i privatne kolonizacije. Prvi su doselili dobrovoljci i kolonisti, koji su dobili zemlju agrarnom reformom, a kasnije i ostali. Zemlju je dobilo 420 dobrovoljaca, 69 kolonista s općim uvjetima i 76 autokolonista. U donjomiholjački kraj doselili su, uglavnom, dobrovoljci i kolonisti iz kotara Nova Gradiška, Novska i Dvor, te optanti iz Madarske. Do 1935. godine bilo je u Donjem Miholjcu naseljeno 115 dobrovoljačkih i kolonističkih porodica. Živjeli su u 94 kuće.¹⁴⁴ Usprkos intervencijama Ministarstva za agrarnu reformu, a kasnije i Ministarstva poljoprivrede, na tom veleposjedu nisu se naselili svi dobrovoljci koji su dobili zemlju. Do 1941. godine naselila su se 302 dobrovoljca, 118 nije. Naseljeni su bili svi kolonisti s općim uvjetima i autokolonisti.¹⁴⁵

U kotaru Donji Miholjac osnovano je prvo 21 naselje parcelacijom zemlje veleposjeda, a kasnije provođenjem agrarne reforme još 16. Kolonije su naseljene onima koji su dobili zemlju od države ali i onima koji su je sami kupili. Kada je omogućen fakultativni otkup veleposjedničke zemlje, znatno je brže teklo naseljavanje i formiranje privatnih kolonija.¹⁴⁶

Kolonisti koji su dobili zemlju od države smješteni su u veleposjedničke zgrade, a samo manji broj uspio je sagraditi vlastite kuće. Tu je, kao uostalom i na drugim veleposjedima, bilo problema sa smještajem kolo-

¹⁴² Isto.

¹⁴³ AH ARV, kut. 103, br. 9.513, 16. IX 1933.

¹⁴⁴ Arhiv Hrvatske, Fond Savske banovine — Poljoprivredno odjeljenje, kut. 921, II. Iskaz doseljenika u općinu Donji Miholjac od 25. X 1930.

¹⁴⁵ AH ARV — Podaci iz dosjea veleposjeda »Podravina d.d.«.

¹⁴⁶ Isto, kut. 56. Zapisnik od 28. IV 1936. i 20. V 1936; kut. 104, 43.802, 6. VIII 1934.

nista. Stambene i zdravstvene prilike kolonista na tom veleposjedu bile su loše. Raspolagali su s premalo stambenog prostora, a uz to je bio loš. Prostorije u koje su naseljeni kolonisti nisu bile dovoljne za njihove brojne obitelji. O životu tih kolonista zorno nam govori izvještaj načelnika općine Donji Miholjac u kojem se, uz ostalo, kaže: »Zbog skučenih sredstava za život, slabo se hrane, a jer još nemaju izgrađene gospodarske zgrade ne mogu se gospodarski razviti, a s time niti stvoriti bolji položaj. Zbog premalenog broja prostorija smještaju stoku u privremene stanove, a neki odmah uz svoj stan, pa tako primjerice perad noćiva u kuhinjama, a do nedavna su zajedno stanovali i ljudi sa stokom. Obitelji su brojne i stanuju većinom u 1 sobici, što ne utječe na dobar moralni razvoj niti na zdravstvene prilike.«¹⁴⁷

I kolonisti koji su svojim sredstvima ili kreditom nastojali riješiti stambeni problem sukobljavali su se s različitim teškoćama. Kako se kolonizacija provodila neplanski i nepripremljeno, bilo je slučajeva na više veleposjeda da su kolonisti dobili drenažnu zemlju, koja se kasnije nije mogla ekspropirirati u njihovu korist za gradilišta. Tako su i neke kolonije toga veleposjeda bile na dreniranom i podvodnom zemljištu (Ilma-dvor Dravica, Martinci, Orešnjak). I na drugim veleposjedima u Hrvatskoj bilo je kolonija na takvom zemljištu, npr. »Turbina« — Slatina, Čret, Gložde, Sandrovac, Zabljača i neke druge. Kolonisti kolonija toga veleposjeda doselili su 1921. i 1922. godine na drenirano zemljište i na toj zemlji sagradili kuće. Problem se pojavio kasnije, kada se postavilo pitanje potpunog nadjeljenja zemljom kolonista iz kolonija Ilma-dvor Dravica, Martinaca i Orešnjaka. Prema izmijenjenim propisima, kolonisti nisu mogli pravno dobiti gradilišta na terenu na kojem su neki već podigli kuće, jer je to bila drenirana zemlja. Takva zemlja nije se veleposjedima uzimala za agrarnu reformu, već im se vraćala. Kolonisti iz kolonija Ilma-dvor Dravica, Martinci Zabljača morali su se preseliti na drugu zemlju toga veleposjeda. Zemlju na koju su se imali preseliti ti kolonisti držali su u zakupu agrarni interesenti iz Čadavice. Oni su se, također, imali preseliti na krčevine veleposjeda u Čadavačkom Lugu. Kolonisti nisu htjeli napustiti zemlju koju su uživali 10 godina, a neki su na njoj sagradili i kuće. Zahtijevali su da se njihov status legalizira da im se ekspropiraju gradilišta na drenažnoj zemlji. Glavni razlog što nisu htjeli seliti bio je što im je ponuđena mnogo lošija zemlja od one koju su imali. Kolonisti su istakli da je zemlja na koju su morali preseliti »puno lošije kvalitete, da su ritska zemljišta, na kojem pšenica slabo uspjeva«. Mjesni agrarni interesenti također su prigovarali preseljenju, jer im je ponuđen premještaj na »krčevine niske i zemljišta loših sastojina«. Domaći agrarni interesenti bili su se voljni preseliti, ali uz uvjet da dobiju uz kupljenu zemlju na krčevinama veleposjeda i onu koju su imali u zakupu na osnovi agrarne reforme. Problem se zakomplicirao, pa je na veleposjed poslan savjetnik Iva Živić. Iz njegovog izvještaja saznajemo da su dobrovoljci bili nezadovoljni ponuđenim rješenjem agrarnih vlasti. Kolonisti kolonija Ilma-dvor Dravica i Martinaca bili su raspoloženi »nervozno i žučljivo«. Agrarni savjetnik bojao se održati zakazanu raspravu na zemlji pustare, već je to učinio u općini, gdje je bio sigurniji. Kolonisti nisu htjeli da se

¹⁴⁷ AH FSB PO, 921, III. Iskaz doseljenika u općinu Donji Miholjac od 25. X 1930.

rasprava održa u općini, već na »sokaku«. Kasnije su ipak popustili. U toku rasprave »padale su teške riječi sa strane dobrovoljaca, kao pijenje dobrovoljačke krvi i slično«. Kolonisti se ni nakon toga nisu htjeli preseliti s drenirane zemlje.¹⁴⁸ Na tom veleposjedu postojale su male mogućnosti da se kolonisti presele i da budu zadovoljni. Ostalo je još samo nešto agrarne zemlje. To su bile male parcele lošije kvalitete, razbacane na raznim mjestima. Takve zemlje bilo je u općinama: Donji Miholjac, Viljevo, Čadavica, P. Moslavina, Slivoševci i Marjanci. Bile su to manje površine zemlje koju su napustili agrarni interesi, jer je bila loše kvalitete.¹⁴⁹ Zemlje za premještaj dobrovoljaca, osim navedene kombinacije zamjene s mjesnim interesima, nije bilo. Pitanje premještaja dobrovoljaca s drenirane zemlje nije bilo riješeno, a u međuvremenu je stigao građevni materijal za 61 kuću. Neki dobrovoljci počeli su graditi s tim materijalom kuće bez građevinske dozvole. Agrarni savjetnik Iva Živić smatrao je da »provizorij koji traje već 10 godina nije podesan«. Problem je riješen tako da je, protivno propisima, bila ekspropirana drenirana zemlja za gradilišta 134 agrarna interesenta. Na tom posjedu dobila su još zemlju i gradilišta 33 dobrovoljca.¹⁵⁰

Na vukovarskom vlastelinstvu grofa Jakoba Eltza provodila se, također, kolonizacija. Tu je osnovano 12 agrarnih kolonija, od toga 11 u kotaru Vukovar i jedna u kotaru Šid. Problema sa smještajem naseljenika bilo je i na tom veleposjedu.

Na pustari vlastelinstva *Palača* osnovano je istoimeno kolonističko naselje. U početku naseljavanja bilo je tu samo nekoliko vlastelinskih zgrada u koje su smješteni kolonisti ali su bile vrlo nepodesne za stanovanje. Kolonisti su odmah po doseljenju bili suočeni s potrebom izgradnje stambenih i gospodarskih zgrada. Ministarstvo za agrarnu reformu donijelo je 6. studenog 1920. godine *Naputak* za podizanje naselja Palača. To je prvi slučaj da se pravno regulira izgradnja nekoga kolonističkog naselja. Razlozi su bili financijske i političke prirode. Htjela se skrenuti pažnja javnosti na probleme vezane uz kolonizaciju, s jedne strane, a s druge se željelo pridobiti naseljenike za stranačke interese. Kolonističke kuće gradile su se u režiji Ministarstva za agrarnu reformu. Troškovi građenja pokriveni su iz državnih sredstava, uglavnom kredita. Međutim, troškovi građenja su na kraju padali na koloniste za koje su se kuće gradile. Država je pokrila jedino troškove nadzora i uprave. Izgradnju kuća preuzela je tamošnja agrarna zajednica. Naseljenici su dobili kredit od 745.000 dinara s rokom otplate od 10 godina za izgradnju kuća, nabavu stoke i poljoprivrednog alata. Kredit za izgradnju kuća iskoristilo je samo 15 kolonista, a ostali za druge namjene. Kuće u koloniji bile su sagrađene u toku 1922. godine. Građene su od lošeg materijala, a kako su bile na podvodnom zemljištu počele su se nakon nekoliko godina rušiti. Svaka je stajala 20.096,29 dinara. Kolonisti su morali vratiti kredit za kuće, bez obzira što su bile loše kvalitete.¹⁵¹

¹⁴⁸ AH ARV, kut. 57, br. 6.626 (1932; br. 22.482) VIa, 13. V 1931; br. 83.915, 14.XI 1930.

¹⁴⁹ Isto, kut. 57, br. 761, 1. II 1936.

¹⁵⁰ Isto, kut. 57, br. 34.502 (1932; br. 2.667, 22. III 1933.

¹⁵¹ *Gaćeša Nikola*, op. cit., 274—277; *Agrarna reforma I*, op. cit. 142—147.

Sliku o životu u tome kolonističkom naselju dobivamo najbolje iz izvještaja Komisije za ispitivanje i ustanovljavanje posljedica dotadašnjega rada na provođenju agrarne reforme u sjevernim krajevima, koja je posjetila tu koloniju u travnju 1930. godine. Prema njezinom izvještaju, na koloniji Palača bila je u vrijeme njezina posjeta naseljena 91 porodica, od toga 74 dobrovoljačke i 17 autokolonističkih, koje su zajedno imale 500 članova. Kolonisti te kolonije bili su iz Dalmacije, Crne Gore, Hercegovine, Like, Banije (iz okolice Vrginmosta), ali iz drugih dijelova Hrvatske. Na koloniji je do tada bilo sagrađeno 85 kuća i to 75 od cigle, a ostale od drveta. Kolonisti su sami kupili vlastelinske zgrade, koje su prepravili u zadružni dom i školu. Školu je pohađalo školske godine 1929/1930. 60 učenika. Kolonisti su iskopali bunare u koloniji.¹⁵²

Na koloniji *Ada* vukovarskog vlastelinstva naselilo se do 1930. godine 60 dobrovoljaca i 19 autokolonista iz Like, Bosne, Banije i Crne Gore. Prvo su stanovali u vlastelinskim zgradama. Kolonisti su dobili gradilišta 1922. godine. Kupili su nekoliko zgrada od vlastelinstva koje su kasnije porušili i koristili kao građevinski materijal. Neki su kolonisti uzeli na kredit građevinski materijal za kuće od Saveza agrarnih zajednica. U koloniji su do travnja 1930. godine sagrađene 74 kuće. Kuće su imali svi autokolonisti i 55 dobrovoljaca. Komisija koja je posjetila koloniju 1930. rekla je za prosvjetne i higijenske prilike: »Škola je daleko, pa je posjećuje samo mali broj djece i to samo kad je lepo vreme, troje ide u Markušicu, a troje u Laslovo. Za školu imaju pripremljenu ciglu i 100.000 dinara gotovog novca. Podneli su molbu Ministarstvu prosvete da im se odobri podizanje škole«. Higijenske prilike u toj koloniji Komisija je ocijenila kao »dosta dobre«. Stanovi su bili prilično dobri i higijenski građeni. Mortalitet u koloniji, ni djece ni odraslih, nije bio velik. Kolonija je pitku vodu imala iz arteškog bunara.¹⁵³

Mnogo povoljnije stambene prilike bile su u koloniji *Vukovar-predgrade*, gdje su živjeli optanti iz Mađarske i dobrovoljci. Svi kolonisti su do početka 1930. godine sagrađili kuće, za što su iskoristili u dva navrata i kredit Saveza agrarnih zajednica iz Novog Sada. Kredit su, osim za izgradnju vlastitih kuća, iskoristili i za kupovinu nekretnina. Agrarna zajednica te kolonije bila je vlasnik dviju kuća u Vukovaru.

Stambene prilike bile su dobre i u koloniji *Gaboš* na istom vlastelinstvu. Svi kolonisti živjeli su 1929. godine u svojim kućama. Neki kolonisti iskoristili su kao građevinski materijal zgrade koje su kupili od vlastelinstva. Kolonisti su nabavili građu za izgradnju 8 kuća od Saveza agrarnih zajednica. Naseljenička djeca išla su u školu u starom naselju Gaboš. Tu su kolonisti imali i liječničke usluge.

Kolonisti kolonije *Gornjak* toga vlastelinstva smješteni su nakon dolaska u tri vlastelinske zgrade. Bili su siromašni. U vlastelinskim zgradama stanovalo je 18 porodica sa 61 članom. Agrarne vlasti nastavile su naseljavanje na koloniji i usprkos tome što prva grupa kolonista nije bila dobro stambeno smještena. Neki kolonisti iz druge grupe, čim su dobili zemlju, dali su je u zakup i vratili se kućama. To je kompromitiralo poli-

¹⁵² AH ZZS, 1.1.11.2.

¹⁵³ Isto, 1.1.11.2.

tiku naseljavanja. Na veleposjedu je bila provedena revizija agrarnih subjekata. S vukovarskog vlastelinstva 1931. godine bilo je preseljeno u Banat 46 kolonista, od toga iz kolonije Gornjak 25. Savez agrarnih zajednica pokušao je spriječiti preseljenje tako što je dostavio kolonistima građu za izgradnju 36 kuća ali nije uspio. O prilikama u koloniji govori izvještaj revizora Saveza agrarnih zajednica iz Novoga Sada iz listopada 1931. godine, u kojem se, uz ostalo, kaže: »Ova kolonija je najnerazvijenija od svih naših kolonija u Sremu. Sve naseljeničke porodice žive u deset kuća. U jednoj sobi živi i 14 duša [. . .]. Sve dosadašnje molbe da dobiju potkućnice ostale su bez uspjeha. U koloniji nema škole, a ima 30 dece za školu. Na sreću, Negoslavci su im daleko samo 3 km.« Kolonisti koji su ostali živjeti u koloniji dobili su gradilišta, pa su neki podigli kuće. Međutim, svi nisu u njih preselili do 1934. godine, već su ostali stanovati u veleposjedničkim zgradama.

U koloniji *Klisa* sagrađene su do 1930. godine 23 naseljeničke kuće dijelom vlastitim sredstvima, a dijelom kreditom. Potkraj tridesetih godina, u naselju je sagrađena škola s jednim odjeljenjem. Školu je u školskoj godini 1939/40. pohađalo 37 učenika. Kolonija je imala 1940. godine oko 200 stanovnika. Međutim, nije imala riješene higijenske uvjete, jer u koloniji nije bilo higijenskog bunara.

Kolonisti kolonije *Lipovača* na Eltzovom veleposjedu osnovali su 8. rujna 1923. godine agrarnu zajednicu, jer su mislili da će tako lakše riješiti neka pitanja, prvenstveno stambeno. Kupili su od vlastelinstva u lipnju 1924. godine 15 zgrada za 276.766 dinara, a Savez agrarnih zajednica iz Novoga Sada dao je na kredit tim naseljenicima građu i crijep za 61 kuću. U koloniji je tada bilo 40 porodica. Greškom je dopremljeno previše građe o kojoj kasnije nitko nije vodio računa. Agrarna zajednica je u vrijeme dopreme građe kupila od vlastelinstva još neke zgrade za 50.000 dinara. Te je zgrade namjeravala prodati naseljenicima, koji nisu bili članovi agrarne zajednice. Agrarna zajednica nije brinula o kupljenim zgradama, pa su propadale. Kako su bile uzete na kredit, dug je ostao, a kamate su rasle. Agrarna zajednica kasnije nije priznavala cijeli dug za građu i crijep, za koji ju je teretio Savez agrarnih zajednica iz Novoga Sada već samo dio. Treba reći da se Savez prema naseljenicima rukovodio čisto trgovačkim načelom. Kolonistima je često slao na kredit i ono što nisu naručili, a kasnije je od njih zatražio naplatu. Naseljenici te kolonije u svom dopisu Savezu kažu: »šta onda očekujete od nas gole sirotinje, koja ni leba nema, a kamoli da vam plaća nametnutu nam trgovinu. Šaljete nam kasu, a nismo je naručili, šaljete nam crep, a nismo tražili, a niste nas ni pitali koliko nam treba, već samo da se šalje pa neka propada državno dobro [. . .], a za zgrade gledajte gospodo što ćete dok su još u celosti«. Savez je, međutim, tvrdio da je upravni odbor Agrarne zajednice naručio građu, ali da je zabunom poslano više, jer se dio imao otpremiti u koloniju Lužac. Ne zna se točno što se sa suviškom građe kasnije dogodilo. Dio drvene građe za kuće naseljenici su dobili od vlastelinstva, jer su radili šumske poslove.¹⁵⁴

¹⁵⁴ Gačeša Nikola, op. cit. 231—242; 245—249, 252—, 257—259; AH ARV, kut. 38, Zapisnik kotarskog načelstva u Vukovaru od 17. II 1934.

Naseljenici kolonije *Ludvinci* podigli su kuće vlastitim sredstvima. Prema izvještaju revizora Saveza agrarnih zajednica iz Novoga Sada od 2. studenog 1930. godine možemo dobiti sliku o toj koloniji. On navodi da »Kolonija lepo deluje već na prvi pogled. Naseljenika ima 33 i svi imaju kuće. Izgradnja zadružnog doma je u toku. Četiri dobrovoljca još nisu naseljena. Koloniji treba jedan arterijski bunar. Škole nema, a to je veliko zlo«. Naseljenici su do kraja 1931. godine sagradili zadružni dom. Međutim, nisu najbolje podnosili uvjete života u tom kraju, pa je bio velik mortalitet, naročito djece.

U koloniji *Lužac* svi su kolonisti do 1930. godine sagradili kuće, što nije bio slučaj u drugim kolonijama. Do kraja 1927. godine bilo je sagrađeno 45 kuća u kojima je živjelo 57 naseljeničkih porodica. Broj naseljenih porodica povećao se do 1933. godine na 60. Kolonisti optanti gradili su kuće svojim novcem uz pomoć kredita. Preko Agrarne zajednice uzeli su 1925. godine na kredit građu za 30 kuća i crijep za 39 kuća od Saveza agrarnih zajednica za Bačku, Banat i Srijem. Namjeravali su 1925. godine kupiti od vlastelinstva Eltza nekoliko zgrada, staja i ostalih gospodarskih zgrada, ali ih u tome spriječio spomenuti Savez. Isti je Savez jedini mogao kupovati za članove agrarnih zajednica pokretnu i nepokretnu imovinu.¹⁵⁵ Na početku 1930. godine posjetila je koloniju Komisija za ispitivanje i ustanovljenje posljedica provođenja agrarne reforme u sjevernim krajevima. Ona je u izvještaju konstatirala: »Svi su se do sada naselili, te izgradili dobre kuće. Neki su od njih dobro prodali svoje imanje u Mađarskoj te su doneli sobom i imaju novčanih sredstava, a oni, koji takvih nemaju, dobili su od Saveza dovoljno zajma, koji im je omogućio, da se mogu baviti vrtlarstvom, te sada snabdjevaju obližnje trgovište Vukovar sa povrćem i mlekom. Kolonija je udaljena od Vukovara 2 i po km. Zemlja je dobra, a kolonisti su zajednički koristili pašnjak.«¹⁵⁶ Kolonija se sukobljavala s raznim teškoćama koje su pratile i druga kolonistička naselja osnovana između dva rata. Postavilo se pitanje škole, zdravstva i sl. Naseljenici te kolonije izložili su neke probleme i na konferenciji predstavnika agrarnih zajednica za kotar Vukovar 19. veljače 1933. godine. Tom su prilikom ukazali na niz neriješenih kulturnih, zdravstvenih i ekonomskih problema u novoformiranim kolonijama. Od državne su vlasti zatražili da se angažira »oko svestranog razvitka kolonija, koje su prepuštene same sebi već jednu deceniju«. Država, međutim, nije ništa učinila na otklanjanju problema s kojima su se sukobljavale kolonije. Agrarna zajednica iz Lužca uputila je potkraj 1933. godine nekoliko zahtjeva nadležnim državnim organima, npr., da se u naselju podigne škola, ekspropirira šuma, donese zakon, kojim bi se omogućilo kolonijama da budu grunтовni vlasnici pašnjaka, pomoć u građi za izgradnju spremišta za kukuruz. Pozitivno je riješen samo zahtjev, kojim su zatražili eksproprijaciju šume.¹⁵⁷ Kolonisti *Silaša* dobili su od države samo zemlju. Dio kolonista bio je smješten u vlastelinske zgrade. Neki su stanovali u susjednim kolonijama kod znanaca i rodaka. Najviše ih je stanovalo u koloniji *Palača*, koja je bila udaljena od *Silaša* 6—7 km. Oni su bili u prvo vrijeme

¹⁵⁵ Gačević Nikola, op. cit., 261—264.

¹⁵⁶ AH ZZŠ, 1.1.11.2.

¹⁵⁷ Gačević Nikola, op. cit., 265—270.

članovi agrarne zajednice u Palači. Vlastitu agrarnu zajednicu osnovali su 1924. godine. Silaški kolonisti uzeli su u toku 1925/26. godine kredit za izgradnju kuća, gospodarskih zgrada i nabavu stoke. Za novopristigle doseljenike dobili su na kredit 28 kompletnih kuća od Saveza agrarnih zajednica 1928. godine. Kolonisti su kupili od vlastelinstva jedan čardak, koji su kasnije iskoristili kao građevinski materijal za školu. Ona je počela s radom 1931. godine. Kolonija je imala 1933. godine dva arteška bunara. U koloniji je uoči rata živjelo 680 stanovnika. Kolonija nije imala vlastitog liječnika i primalju, već su oni dolazili po pozivu. Veliku teškoću koloniji činilo je to što nije imala dobrog puta, pa je kao i neke druge kolonije za vrijeme lošeg vremena bila odsječena od većih mjesta.¹⁵⁸

Problema sa smještajem bilo je i u kolonijama na veleposjedu Khuen-Belassija. Kolonisti kolonije *Križevci* bili su vrlo siromašni i imali su brojne obitelji. Od Saveza agrarnih zajednica iz Novoga Sada dobili su na kredit građu za 30 kuća potkraj 1925. godine. Međutim, neki kolonisti nisu kasnije vraćali dug. U dopisu navode da dug ne mogu vraćati »jer je građa skupa, a naseljenici su siromasi sa ovećim obiteljima, koji imaju prihod i to mali, samo sa dobijene zemlje«. Agrarna zajednica kolonije *Križevci* ušla je u spor sa Savezom agrarnih zajednica iz Novoga Sada, jer nije htjela priznati i vraćati kredit uzet za izgradnju kuća.

Stambenih problema imali su i naseljenici kolonije *Lanka* istog veleposjednika. Kolonisti su dobili na kredit građu i crijep za tri kuće potkraj 1928. godine. U koloniji su bile sagrađene 54 kuće do 1934. godine. Kasnije su izgrađene još neke kuće, tako da je u koloniji bilo 65 kuća potkraj 1933. godine. Kolonija nije imala arteškog bunara. No, i unatoč tome zdravstveno stanje kolonista bilo je dobro, a mortalitet djece nije bio velik. Škola je bila smještena u zgradi agrarne zajednice. Nastava za 39-ero djece započela je u koloniji tek 1933. godine, jer ranije nisu imali učitelja.¹⁵⁹

Agrarna zajednica *Podrinja* dobila je od Saveza agrarnih zajednica kredit od 50.000 dinara za izgradnju kuća. Naseljenici te kolonije na Khuen-Belassijevom veleposjedu bili su u nešto povoljnijoj situaciji, jer su imali određena financijska sredstva. Imanja u zavičaju prodali su, uglavnom, rođacima. To im je omogućilo da lakše sagrađe kuće i nabave poljoprivredni alat. Kuće su sagrađili iz tvrdog građevinskog materijala. Kolonisti su prilično dobro podnosili klimu. Vodu su dobivali iz arteškog bunara, koji je bio usred naselja. Komisija koja je posjetila koloniju konstatirala je da je čistoća u naselju »prilična«, ali je ipak zaostajala za onom u naselju Ada i Palača vukovarskog vlastelinstva. Djeca su išla u školu u Markušici, koja je od kolonije bila udaljena oko 2 kilometra.¹⁶⁰ Kolonisti kolonije *Sodolovci* na istom veleposjedu stanovali su poslije doseljenja u vlastelinskim zgradama. U koloniju se naselilo 58 obitelji do početka 1924. godine. Kolonisti su kupili od vlastelinstva neke stare zgrade, koje su kasnije iskoristili kao građevinski materijal pri izgradnji kuća. Kolonisti su izgradnju vlastitih kuća započeli 1925. godine, nakon što su prije dobili građevinske dozvole. Tada se počelo graditi 39 kolonističkih kuća. U koloniji je sagrađeno 130 kuća do 1933. godine. Ta je kolonija imala ar-

¹⁵⁸ Isto, 287–288, 293–294.

¹⁵⁹ Isto, 252–253.

¹⁶⁰ AH ZZŠ, 1.1.11.2.

teški bunar. Zdravstveno stanje naseljenika bilo je prilično dobro. Liječnik je u koloniju dolazio povremeno, a bio je udaljen 7 km. U koloniji su bile naseljene 132 obitelji od 164 koje su tu dobile zemlju. Nenaseljeni su, uglavnom, bili dobrovoljci intelektualci, oslobođeni osobne obrade zemlje.¹⁶¹

U Baranji je pri provođenju kolonizacije vlastima već na početku problem činio smještaj kolonista. Prema podacima Županijskog agrarnog ureda iz Osijeka bile su 1922. godine na jugoslavenskom teritoriju 573 obitelji prebjegle iz dijela Baranje koji je ostao Mađarskoj. Zemlju je dobilo 55 obitelji do kraja maja 1922. godine a kasnije i ostale. Stambeni problem bio je vrlo težak. Na veleposjedima koji su došli pod udar agrarne reforme bilo je nešto zgrada, ali nedovoljno da se smjeste svi kolonisti. Prema procjeni agrarnih organa u njih se moglo smjestiti »od prilike 200 porodica«. U zgrade veleposjeda smješteno je 120 obitelji optanata i izbjeglica. Naseljene su na pustarama veleposjeda i to: na pustari Uglješ 93 izbjeglice, »Majskim Međama« 20 obitelji, s tim da se tu moglo naseliti još 10 obitelji u jednu zgradu u kojoj su stanovali »neki Rusi, koje je tamo nastanio državni komesar sekvestriranih dobara«. Tri su obitelji naseljene na pustari »Brod« na veleposjedu Franje Špažera, a 4 na pustari »Čemin« veleposjeda Mađarske agrarne i rentne banke iz Budimpešte. Svi kolonisti bili su smješteni u veleposjedničke zgrade, koje su se i ranije koristile za stanovanje. Što se tiče smještaja preostalih kolonista, Županijski agrarni ured iz Osijeka sugerirao je Ministarstvu za agrarnu reformu (Odsjeku za kolonizaciju) da to pitanje riješi tako što će dio smjestiti u preuređene zgrade koje su ranije služile veleposjednicima za smještaj stoke, a ostali bi morali sagraditi vlastite kuće. Zgrade koje su ranije služile za smještaj stoke bile su u »veoma dobrom stanju«, pa su se mogle »sa malo novaca, a malo više truda« renovirati i pretvoriti u kuće za stanovanje. Tako su se mogle dobiti prostoriije u koje se moglo smjestiti do 50 kolonističkih obitelji. Ipak je organima koji su provodili kolonizaciju ostalo još 300 obitelji koje je trebalo smjestiti. Za tu svrhu trebalo je sagraditi nove kuće o trošku kolonista. Oni su mogli računati samo na drvo iz okolnih šuma po povoljnijoj cijeni, što je imala osigurati država. Kuće su trebale graditi tako da se uklope u već postojeći način gradnje. U Baranji su se kuće gradile »od zemlje (naboja) ili su se vidale od čer-niča« (nepečene cigle).¹⁶² Stambeni problem kolonista bilo je teško riješiti. Neki su i kasnije ostali bez kuća. Događalo se da su optanti prodali kuće i zemlju u Mađarskoj, a nisu ih uspjeli kupiti u Baranji. U selo Kamenac, gdje su ranije živjeli samo Mađari, doseljeni su optanti. Odnos stanovništva u mjestu bio je 221 Slaven prema 255 Neslavena 1934. godine. Iz molbe kolonista za eksproprijaciju šume saznajemo da je »naš jugoslavenski živalj u tome mestu bio prinuđen u Mađarskoj ostaviti, odnosno buduću prodati svoj imetak i preseliti se ovamo, gdje je po skup novac kupovao zemlju i kuće, a mnogi su i do danas ostali bez zemlje«. Posljedica toga bila je da se »naš elemenat teško razvija«, pa su

¹⁶¹ Isto; AH ARV, kut. 37. Zapisnik kotarskog načelstva u Vukovaru od 17. II 1934.

¹⁶² Arhiv Jugoslavije, Beograd, Fond Ministarstva za agrarnu reformu — dalje (AJ Fond MAR) 96—2—13, br. 4230, 22. V 1922 — Dioba zemlje baranjskim izbjeglicama i pitanje njihovog skrovišta.

optanti zatražili da im se pomogne tako da se za njihove potrebe eksproprijira šuma kako bi iz nje siromašni mogli dobiti drvo za građu i ogrjev.¹⁶³ U općini Karanac bila su naseljena 394 optanta do 1934. godine. Oni su osnovali koloniju *Đurđevo polje*. U koloniju se do 1934. godine naselilo 10 optantskih obitelji koje su kupile 313 jutara zemlje. Ta je kolonija imala 120 stanovnika, od toga 11 optantskih domaćinstava s 54 člana.¹⁶⁴ Optanti iz Mađarske doselili su i u Dardu. Neki od njih nisu uspjeli prodati posjed u Mađarskoj pa su se sukobljavali s financijskim teškoćama.¹⁶⁵

Optanti i izbjeglice iz Mađarske, koji su zemlju dobili na veleposjedu Jöno Talliana na koloniji *Majiške Međe*, nisu još 1930. godine imali vlastitih kuća. Do tada je kuću sagradio jedan optant. Desetak obitelji bilo je dijelom naseljeno u veleposjedničkim zgradama na tome, a dio na susjednom veleposjedu. Kolonisti s općim uvjetima koji su zemlju dobili na tom posjedu također su se slabo snašli. Živjeli su u vlastelinskim zgradama. Komisija, koja je u proljeće 1930. godine posjetila posjed, izjavili su »da se i ne kane ovde stalno naseliti i sagraditi kuće«. U izvještaju Komisije stoji: »svojim ponašanjem pokazali su se sa vrlo loše strane i kao jako loši gospodari, pravi beznačajnici.«¹⁶⁶

Na veleposjedima Mađarske agrarne i rentne banke iz Budimpešte i Podravskeg poljoprivrednog d.d. osnovane su dvije kolonije: *Švajcarnica i Uglješ*. Tu su bili kolonizirani optanti i izbjeglice iz Mađarske, dobrovoljci iz raznih dijelova naše zemlje i nešto domaćeg stanovništva. Kolonisti su živjeli u kućama od »mekanog materijala — naboja« pokrivenim crijepom.¹⁶⁷

Kolonisti u Baranji imali su već u početku raznih teškoća, jer su na »gollim zemljištima morali iz svojih sredstava dići sebi domove i nabaviti poljoprivredno ratilo«.¹⁶⁸ Većina kolonista bila je siromašna. Nešto bolje materijalno su stajali samo oni optanti, koji su prodali imetak u Mađarskoj. Kolonisti su osnovali agrarne zajednice, koje su im imale pomoći da lakše riješe probleme s kojima su se suočavali u kolonijama. U agrarnu zajednicu na koloniji *Švajcarnica* bila su učlanjena 42 kolonistička domaćinstva s 200 članova obitelji. Osam kolonističkih domaćinstava s 33 člana nije bilo učlanjeno u agrarnu zajednicu. Na koloniji *Švajcarnica* živjela su, dakle, u 50 domaćinstava 233 stanovnika 1934. godine.¹⁶⁹

Kolonija *Uglješ* imala je dvije agrarne zajednice u koje je bilo učlanjeno 85 domaćinstava sa 480 članova. Članovi su bili, uglavnom, kolonisti koji su dobili zemlju od države. Mjesni interesenti i oni koji su kupili zemlju od veleposjednika nisu bili članovi agrarne zajednice. Takvih je bilo 30 domaćinstava, a imala su 150 članova. Na koloniji *Uglješ* živjelo je u 115 domaćinstava 630 stanovnika 1934. godine.¹⁷⁰

¹⁶³ AH ARV, kut. 25, br. 26.519, 19. V 1934.

¹⁶⁴ Isto, kut. 25, molba od 3. XI 1933; kut. 29. Zapisnik kotarskog načelstva u Dardi od 20. IV 1934.

¹⁶⁵ Isto, kut. 25, molba od 29. V 1934.

¹⁶⁶ AH ZZS, 1.1.11.2.

¹⁶⁷ AH ARV, kut. 25, br. 19.895, 27. III 1934.

¹⁶⁸ Isto, kut. 25, br. 29.222, 6. IV 1934.

¹⁶⁹ Isto.

¹⁷⁰ Isto, kut. 25, br. 29.189, 6. IV 1934.

Na veleposjedu Braće Šlajhera, uz samu granicu prema Mađarskoj, osnovana je kolonija *Žido-Pusta*. Naseljavanje je počelo 1923. godine. Doseљeni su kolonisti iz Crne Gore, Hercegovine i Like. Kolonizirani Hercegovci bili su, uglavnom, iz okolice Gackog, Nevesinja i Bileće. Tu se naselilo 70 porodica koje su do 1934. godine dobile zemlju od države. Kolonija je bila nezgodno smještena i imala je prometnih teškoća, jer su prometnice ostale s druge strane granice u Mađarskoj. Kolonisti su bili orijentirani na Belišće—Valpovo—Osijek. Belišće i Valpovo bili su udaljeni od kolonije oko 15 km, ali je put bio »prilično neprohodan«. Postojao je i bolji put, ali se njim kolonisti nisu mogli koristiti, jer su im branili šumari veleposjeda. Kolonisti Žido-Puste živjeli su teško i jadno i zavisili su od veleposjednika u čijoj su šumi stjecali dopunsku zaradu. Kolonisti su zatražili da se za njih ekspropriira šuma veleposjeda, kako bi imali drvo za ogrjev i građu. Molbu je podržao načelnik kotara Darda. Smatrao je da kolonistima treba pomoći, da se kolonija održi, jer je bila »sa naročitim ciljem nastanjena ovde na severnoj granici naše domovine da bude budni čuvar državnih i nacionalnih interesa«. ¹⁷¹

U Čemincu su naseljeni optanti iz Mađarske i dobrovoljci. Oni su osnovali koloniju *Krčevine*. Tu je naseljeno 37 domaćinstava sa 194 člana porodice. ¹⁷² U neposrednoj blizini Jagodnjaka kolonisti su osnovali koloniju *Zornice*. ¹⁷³

2. GOSPODARSKE PRILIKE U KOLONIJAMA

Većini kolonista glavno zanimanje bilo je poljoprivreda. Stoga ćemo u ovom dijelu rada prikazati kakvi su u pojedinim kolonijama bili uvjeti za ratarsku i stočarsku proizvodnju. U tom kontekstu ukazat ćemo na to s koliko su zemlje kolonisti pojedinih kolonija raspolagali. Jesu li uz zemlju koju su dobili, još zemlje kupili i kakva joj je bila kvaliteta, kakvim su poljoprivrednim spravama raspolagali i s koliko stoke, kako su obrađivali zemlju i koliki su prinos ostvarivali. Kolonistička gospodarstva imala su problema s pašnjačkim površinama i drvom za ogrjev i građu, pa ćemo osvjetliti kakva je situacija bila u tom pogledu u pojedinim kolonijama. Sve navedeno pratit ćemo na nekim veleposjedima na kojima se provodila kolonizacija.

Objekt kolonizacije bio je i veleposjed Andrije Jankovića, koji je imao površinu od 12.468 jutara. Nalazio se u ovim poreznim općinama: Suhopolje, Suhopoljska Borova, Lukačko, Dugo Selo, Krivaja, Pčelić, Pivnica, Rezovac, Virovitica, Lukački Budrovac i Kapan. Od posjeda su za agrarnu reformu odvojena 4124 jutra zemlje. Za kolonizaciju je iskorišteno 1676 jutara ili 40,6% ukupno oduzete zemlje. Od zemlje za kolonizaciju 80,8% dobila su 183 dobrovoljca, 23,5% 66 kolonista s općim uvjetima i 2% 15 autokolonista. Osim 16 dobrovoljaca, ostali su se naselili do kraja 1940.

¹⁷¹ Isto, kut. 25, br. 17.111, 28. III 1934; br. 2.900, 2. IV 1934.

¹⁷² Isto, kut. 25, molba za šume od 2. V 1934.

¹⁷³ Isto, kut. 25, br. 26.479, 18. V 1934.

godine.¹⁷⁴ Tu su osnovane ove nove kolonije: Međugorje, Ovčara, Čemernica, Suhopolje, Brezovo Polje, Jelza, Nos, Draginac, Đelka i Trapinska. Osim dobrovoljaca-kolonista zemlju su dobili i domaći dobrovoljci. Oni su bili iz Suhopoljske Borove, Rezovca, Budanice, Klise i Krivaje. Dobrovoljci iz sela Klise i Krivaje zemlju su, uglavnom, dobili na koloniji Pepelana. Na koloniji su zemlju uzurpirala i 24 autokolonista. U koloniji Brezovo Polje zemlju su dobili, osim dobrovoljaca, i drugi kolonisti. Najveći broj dobrovoljaca-kolonista dobio je zemlju u ovim kolonijama: Ovčara, Čemernica i Međugorje.¹⁷⁵ U tabeli 4 prikazujemo naseljenost i posjedovne prilike u nekim kolonijama i naseljima osnovanim na tom veleposjedu u općini Suhopolje i Lukač.

Tabela 4.

STANOVNIŠTVO, DOMAČINSTVA I ZEMLJA U NEKIM KOLONIJAMA I
 NASELJIMA OPĆINA SUHOPOLJE I LUKAČ 1934. GODINE*

Naselje — Kolonija	Broj stanovnika	Broj domaćinstava	Posjedovali su zemlje	Prosječno zemlje po domaćinstvu
Bukova	156	26	160	6,1
Čemernica	58	16	130	8,1
Đelka	511	102	—	—
Međugorje	44	7	62	8,8
Ovčara	746	106	648	6,1
Pepelana	350	80	500	6,2
Suhopolje	129	30	262	8,7
(naselje, kolonisti i dobrovoljci)				
Trapinska	230	80	160	2,0
Ukupno:	2224	447	1922	—

* Izvor: AH ARV, kut. 26, br. 5371/1934. i br. 4220/1934.

Kolonisti su doseljeni i na veleposjed grofa Jankovića Aladara ml. koji je imao površinu od 11.968 jutara zemlje. Bio je u poreznim općinama: Cabuna, Brezovica, Budanica, Gvozdanska Klisa, Gačište, Kusionji Gornji i Donji, Vaška (upravne općine Cabuna, Gradina, P. Slatina, Sopje), a u kotarima Virovitica i Podravska Slatina. Veleposjedniku su bila oduzeta za agrarnu reformu 4763 jutra zemlje. Za kolonizaciju je iskorišteno 2531 jutro ili 53,1%. Dobrovoljci, njih 259, dobili su od toga 80,6%, a ostalo kolonisti s općim uvjetima.¹⁷⁶ Svi dobrovoljci-kolonisti i autokolonisti nisu se naselili na zemlju. Nekima je zemlja oduzeta 1937. godine. Razlog za oduzimanje bio je nenaseljenje, davanje zemlje u zakup ili iz dijela drugim

¹⁷⁴ Isto, kut. 66. Odluka o utvrđivanju objekata od 9. I 1933; Eksproprijacione odluke iz 1936. i 1938. godine.

¹⁷⁵ Isto.

¹⁷⁶ Isto, kut. 65, br. 43.604, 26. VII 1933.

osobama i neplaćanje pristojbi vezanih uz zemlju.¹⁷⁷ Za neke kolonije toga veleposjeda sačuvani su podaci o broju stanovnika, domaćinstava, zemljišnom i stočnom fondu. Kolonija *Nova Cabuna* imala je 1934. godine 41 domaćinstvo. Kolonisti su zajedno posjedovali 201 jutro i 800 hv obradive zemlje. Kolonija je zajedno s kolonijom Žirostanj dobila agrarnom reformom 158 jutara pašnjaka. Kolonija Nova Cabuna imala je skroman stočni fond koji se sastojao od 25 konja, 62 goveda i 60 grla sitne stoke. Kolonizacijom koju je provodila država nastala je i kolonija Žirostanj. Imala je 98 jutara obradive zemlje. U koloniji je bilo 25 domaćinstava koja su zajedno posjedovala 203 grla stoke. Uz zajednički pašnjak s kolonijom Nova Cabuna, ta je kolonija dobila agrarnom reformom 33 jutra livade u općini Gornji Miholjac.¹⁷⁸

Veleposjednik je prodao dio zemlje okolnim seljacima. Zemlju su kupili i doseljenici, pa su na veleposjedu osnovane privatne kolonije.

U Detkovcu i Gradinskoj Brezovici bio je veleposjed površine od 1742 jutra i 1034 hv zemlje vlasništvo grofa Ivana Jankovića, državljanina Mađarske. Kolonizacijom je tu 56 dobrovoljaca dobilo 339 jutara zemlje. Četvorica se nisu naselila.¹⁷⁹

Veleposjed grofa Josipa Jankovića bio je u poreznim općinama Lukač, Gornje Bazje, Budrovac i Turanovac (upravne općine Lukač i Špišić Bukovica), a imao je površinu od 7331 jutra zemlje. Veleposjedniku je oduzeto za agrarnu reformu 5416 jutara zemlje. Na veleposjedu su kolonizirani dobrovoljci i ostali kolonisti. Za kolonizaciju je iskorišteno 56% ukupno oduzete zemlje. Od toga je 285 dobrovoljaca dobilo 73,4% zemlje za kolonizaciju. Kolonizirana su i 104 kolonista s općim uvjetima. Dobili su 20% ukupne zemlje za kolonizaciju. Autokolonisti, njih 61, dobili su 6,6% zemlje za kolonizaciju. Na zemlju su se naselili svi kolonisti s općim uvjetima i autokolonisti, a od dobrovoljaca samo njih 245.¹⁸⁰

U poreznim općinama Gradina, Rušani, Bačevac ležao je velik posjed grofa Ladislava Jankovića. Veleposjednik je živio u inozemstvu. Posjed je davao u zakup, a imao je površinu od 6815 jutara i 87 hv zemlje. Veleposjednika je naslijedio nećak grof Dionizije Janković.¹⁸¹ Veleposjed je imao ove pustare: Lug, Srakovac-Mitrovica, Ranjaš, Majkovac, Gradina i Žlebina. One su bile u zakupu velikih zakupnika. Pustara Srakovac-Mitrovica imala je površinu od 1595 jutara, Gradina 1486, Lug 714, Ranjaš 489, Majkovac 789, Žlebina 1203 jutra zemlje.¹⁸² Veleposjedniku je bila oduzeta 1922. godine sva obradiva zemlja za agrarnu reformu. Ostavljeno mu je samo 100 jutara zemlje. Zemlja na pustarama Ranjaš-Majkovac bila je »razdijeljena u cijelosti u kolonizatornu svrhu na dobrovoljce« 1921. godine. Dobrovoljci su bili iz Bosne, a do kraja 1921. godine naselilo ih se 65.¹⁸³

¹⁷⁷ Isto, kut. 65, br. 11.651, 1. XI 1937.

¹⁷⁸ Isto, kut. 29, br. 27.085, 25. IV 1934.

¹⁷⁹ Isto, kut. 68, br. 39.820, 19. VI 1933; br. 36.450, 19. VI 1933.

¹⁸⁰ Isto, kut. 66, 68, br. 101.500, 31. XII 1931; br. 72.132, 11. XII 1932.

¹⁸¹ Isto, kut. br. 66, br. 89.425, 2. XII 1931.

¹⁸² Isto, kut. 66, mišljenje stručnog vještaka od 26. VIII 1920. dopis A. Bajatića Zupanijskom agrarnom uredu u Osijeku od 10. IX 1920.

¹⁸³ Isto, AH ARV, kut. 66, br. 1188/1821.

Tabela 5.
 STANOVNIŠTVO, DOMAĆINSTVA, ZEMLJA, STOČNI FOND U NEKIM KOLONIJAMA OPĆINE GRADINA
 1934. GODINE*

Naziv kolonije	Broj stanovnika	Broj domaćinstava	Kolonisti su posjedovali										
			zemlje (jutara)			stoke (grla)			ostalo				
			agrarna zemlja	vlastita zemlja	pašnjaci	šuma	konja	goveđa	ovaca	svinja	ostalo	ostalo	
Brezovica	165	27	321	5	81	—	—	27	118	24	60		
Gradina	334	63	995	37	120	—	—	91	171	—	132		
Hadžičevo	424	93	748	9	302	—	—	71	148	—	83		
Lug	202	30	—	178	—	13	—	—	—	—	—		
Majkovac	475	87	900	—	—	—	—	—	—	—	—		
Mitrovica	185	29	330	21	zajednički pašnjak s Gradinom	—	—	36	105	34	102		
P. Sokolac	447	87	822	82	105	—	—	92	195	—	205		
Ukupno:	2232	416	4116	332	608	13	—	317	737	58	582		

* Izvor: AHARV, kut. 26, br. 1142/1934, i br. 2215/1934.

Grof Dionizije Janković uspio je povratiti dio oduzete zemlje. Veleposjedu je oduzeto 4149 jutara zemlje, od toga je za kolonizaciju upotrijebljeno 2705 jutara ili 65,2%. Ostalo je razdijeljeno okolnim seljacima. Zemlju je kolonizacijom dobilo 247 dobrovoljaca i to 2034 jutra ili 75,2% predviđena za tu namjenu. Sedamdeset osam kolonista s općim uvjetima dobilo je 20,3% zemlje za kolonizaciju. Od zemlje za kolonizaciju 4,5% imalo je 45 autokolonista. Svi koji su kolonizacijom dobili zemlju na nju su se i naselili osim dvanaestorice dobrovoljaca.¹⁸⁴ Na tom veleposjedu bilo je osnovano više agrarnih kolonija.¹⁸⁵ Podaci o stanovništvu, zemlji i stočnom fondu za neke kolonije u općini Gradina navedeni su u tabeli 5. Dakle, u tim su kolonijama živjela 1934. godine 2232 stanovnika u 416 domaćinstava. U prosjeku je svako domaćinstvo imalo više od pet članova obitelji. Domaćinstva su raspolagala sa 4448 jutara zemlje (4116 agrarne i 332 vlastite). Na domaćinstvo je u prosjeku otpadalo 10,7 jutara zemlje. Kolonisti su imali 608 jutara pašnjaka. Jedna je kolonija imala 13 jutara šume. Stočni fond kolonista bio je prilično skroman i manji od onoga koji su posjedovale privatne kolonije. Kolonisti su zajedno posjedovali 317 konja, 737 goveda, 58 ovaca i 582 svinje. Kolonistička domaćinstva imala su premalen broj zaprežne stoke. Na oko 14 jutara zemlje dolazio je u prosjeku jedan konj. Stoku, naročito zaprežnu, nisu posjedovala sva kolonistička domaćinstva.

Na veleposjedu »Prometnog akcionarskog društva d.d. iz Zagreba« zemlju su dobila 72 dobrovoljaca, i to 458 jutara. Deset ih se uopće nije naselilo na zemlju. Prosječno je svaki dobrovoljac na tom posjedu dobio 6,4 jutara agrarne zemlje. Zajednica dobrovoljaca kolonije »Okrugljača« na tom posjedu dobila je na obradu 50 jutara zemlje. Dobrovoljci su dobili zemlju 1921. godine, a naselio se samo 21 do 1930. godine. Neki su se naselili samo zato da ne ostanu bez zemlje. Na zemlju na tom veleposjedu reflektirali su seljaci iz Starog Gradca ali je nisu mogli dobiti, jer je razdijeljena dobrovoljcima. Dok se, s jedne strane, dobrovoljci nisu naselili na zemlju, na drugoj strani u domaćeg seljaštva bila je »glad za zemljom« velika i trajala je neprestana borba oko tzv. »agrarnih parcela«. Naseljeni dobrovoljci obrađivali su svoju zemlju i dio zemlje nenaseljenih dobrovoljaca. Nenaseljeni dobrovoljci dali su veći dio zemlje u zakup ili na obradu iz dijela okolnim seljacima. Naseljeni dobrovoljci nisu mogli obraditi svu zemlju nenaseljenih, jer nisu imali dovoljno poljoprivrednog alata i zaprežne stoke. Posjedovali su samo 12 konja, a od poljoprivrednih sprava imali su 6 plugova i 2—3 drljače. Godišnji prinos s dobrovoljačke zemlje kretao se godišnje prosječno po jutru zemlje oko 6 mtc pšenice, odnosno oko 12 mtc kukuruza u klipu. Zemlja dobrovoljaca bila je udaljena 3—7 km od njihovih kuća, što je otežavalo obradu. Dobrovoljci su na zemlji koju su dobili proizvodili, uglavnom, samo toliko koliko je bilo potrebno za ishranu njihovih porodica i stoke, a tržišni višak bio je neznatan.¹⁸⁶

Vlastelinstvu »Trenkovo« u općinama, Mihaljevci, Velika i Stražeman bilo je oduzeto 1013 jutara zemlje. Od toga su 123 jutra prodana fakul-

¹⁸⁴ AH ZZŠ, 1.1.22.2.

¹⁸⁵ AH ARV, kut. br. 1383, 18. VII 1934.

¹⁸⁶ AH ZZŠ, 1.1.11.2.

tativnim putem. Za kolonizaciju je upotrijebljeno 398 jutara ili 44,7% ukupno oduzete zemlje, a ostala je razdijeljena okolnom seljaštvu.¹⁸⁷ Svi koji su dobili zemlju na nju su se i naselili. Kolonija »Aleksandrovac«, osnovana na tom posjedu, prostirala se s obje strane puta, koji je prolazio pustarom. Na veleposjedu je bilo oko 200 jutara drenažne zemlje, uglavnom livade. Oko 130 jutara takve zemlje razdijeljeno je agrarnim subjektima (mjesnim i kolonistima), a 70 jutara ostavljeno je veleposjedniku. Drenažne naprave bile su uništene, pa se zbog toga kvaliteta »zemlje znatno pogoršala. Voda se pokazuje na više mjesta i zadržava se«. Komisija koja je obišla neke druge posjede u Slavoniji posjetila je i taj posjed. Za obradu zemlje kolonista u svom izvještaju navodi da je »primitivna. Kroz celu pustaru Aleksandrovac ide jedan glavni put, a osim ovoga ima i pobočnih puteva koji dele pojedine gospodarske table, kojih imade 8. Svi ti putevi bili su zasađeni sa obe strane plemenitim vrstama šljiva, krušaka i jabuka. Takvim vočkama bio je zasađen i oveći kanal, koji je služio odvodnim kanalom za vodu sakupljenu sa dreniranog zemljišta. Kanal je zapušten, vočke se postepeno uništavaju, što neracionalnim postupkom, a što osakaćenjem, sečenjem za gorivo itd.« Kolonisti naseljeni na tom veleposjedu dobili su, zavisno od kategorije kojoj su pripadali, ove površine zemlje: dobrovoljci-borci 8 jutara i 1100 čhv zemlje, neborci 4 jutara, a autokolonisti 3/4 jutara po članu. Zemlju su dobili blizu svojih kuća, što je olakšavalo obradu. Dio te zemlje bio je vrlo dobre kvalitete, pa se na njoj mogao ostvariti vrlo dobar prinos. Tu je zemlju vlastelinstvo ranije samo obrađivalo. Ostala zemlja bila je srednje kvalitete. Tu zemlju je vlastelinstvo kupilo od seljaka prije prvoga svjetskog rata. Kolonisti su za obradu zemlje raspolagali s dvadesetak plugova i isto toliko drljača. Od zaprežne stoke imali su 20 pari konja i jedan par volova. Od ostale stoke držali su 43 krave, 90 ovaca i 60 svinja. Na zemlji koju su obrađivali kolonisti su postizali ove prinose po jutru zemlje: 5 mtc pšenice i 10 mtc kukuruza u zrnu i 7 mtc zobi. Dobivali su sa zemlje »oko 30% manje priroda, nego što je veleposjednik na istoj zemlji dobivao i nego što dobivaju imućniji seljaci na vlastitoj zemlji«. Razloge što su ostvarivali manje prinose treba tražiti u tome što su imali premalo poljoprivrednih sprava i zaprežne stoke, slabo su gnojili zemlju, a nisu je ni znali obrađivati tako dobro kao domaći seljaci.¹⁸⁸

Na posjedu Gedeona Đunderskog osnovana je kolonija *Ličani* koja je imala 90 domaćinstava. Kolonizacijom su dobili 608 jutara zemlje. Kolonisti su se bavili poljoprivredom i stočarstvom. Posjedovali su 127 konja, 103 goveda i 487 grla sitne stoke. Kolonija je dobila i 177 jutara pašnjaka koji su zajednički koristili. Drvo su nabavljali iz okolnih šuma valpovačkog vlastelinstva, gdje su pasli svoju stoku.¹⁸⁹ Kolonija je imala 1934. godine oko 540 stanovnika. Zemlja koju su dobili bila je »neplodna« pa su dobivali vrlo male prinose. Interesantno je spomenuti da je veleposjednik dio zemlje koju su dobili kolonisti prodao optantima iz Mađarske. Optanti se nisu mogli naseliti na kupljenu zemlju na pustari u Podgoraču, jer su na njoj već bili kolonisti. Zatražili su prvo da im se dade zemlja u

¹⁸⁷ Isto.

¹⁸⁸ Isto, kut. 52, Zapisnik od 24. III 1924.

¹⁸⁹ Isto, kut. 103, br. 81.221, 31. X 1933; br. 10.140, 29. X 1933.

Tabela 6.
DOMACINSTVA, ZEMLJA I STOČNI FOND KOLONIJA NA VELEPOSJEDU FIRME S. H. GUTMANN-a
1934. GODINE*

Naziv kolonije	Broj domaćinstava	Obradiva zemlja		Pašnjak		Stočni fond		
		j.	hv.	j.	iv.	Konja	Goveda	Sime stoke
1. Humpusta	9	57	1136	—	—	—	15	10
2. Milanovac i Breštanovci	43**	358	1189	97	994	55	82	139
3. Zabljača***	22	194	—	30	—	34	44	13
Ukupno:	74	610	725	127	994	89	141	162

* Izvor: AH ARV, kut. 29, br. 27.085, 25. IV 1934; kut. 55. Spisak porodica agrarnih interesenata za eksproprijaciju žume od 31. I 1934.

** Kolonije Milanovac i Breštanovci imali su 40 domova, ali su im pri eksproprijaciji žume pripojena 3 dobrovoljna iz sela Obradovci, kotar Našice.

*** Kolonisti su Zabljače, osim toga, uzurpirali 30 jutara pašnjaka.

Pančevačkom ritu, a kasnije na veleposjedu Gustava Blaua, gdje su se konačno i naselili.¹⁹⁰

Kolonizacija se provodila i na veleposjedu Braće Gutmann, u Voćinu i Orahovici, koji je imao 28.227 jutara zemlje. Veleposjednici su bili državljani Mađarske.¹⁹¹ Veleposjednicima je oduzeto 3395 jutara zemlje. Zemlja je razdijeljena na 806 mjesnih interesenata (1918 jutara), 183 dobrovoljca (1395 jutara), 4 kolonista s općim uvjetima (28 jutara) i 18 autokolonista (54 jutara).¹⁹² Osnovano je bilo više agrarnih i privatnih kolonija. Kolonisti su doseljeni i na veliki posjed firme S. H. Gutmann. Međutim, neki su kasnije premješteni s toga posjeda. U tabeli 6. navedeni su podaci o domaćinstvima, zemlji i stočnom fondu tih kolonija.

Kolonisti tih kolonija posjedovali su samo zemlju koju su dobili. Raspolagali su vrlo skromnim stočnim fondom, pogotovo s malo zaprežne stoke, što je utjecalo na obradu zemlje i prinose.

Kolonija Humpusta osnovana je kolonizacijom na velikom posjedu braće Gutmann u Voćinu. Zemlju je dobilo 9 porodica. Do 1934. godine naselilo ih se samo 6. Kolonisti su drvo dobivali iz šuma veleposjeda, u kojima su radili za veleposjednika. Šumu veleposjeda koristili su i za ispašu stoke.¹⁹³ Kolonije Milanovac i Breštanovci nastale su kolonizacijom na veleposjedu firme S. H. Gutmann. Kolonija Milanovac bila je u općini Nova Bukovica kotar Podravska Slatina i na području općine Podravska Moslavina (kotar Donji Miholjac). Kolonija Breštanovci bila je u općini Podravska Moslavina. Kolonisti su se drvom snabdijevali iz šuma S. H. Gutmanna u Belišću, »na odradu ili na dio iz proreda«. Kolonije su imale agrarni pašnjak dobre kvalitete dovoljan za ishranu stoke.¹⁹⁴ Na velikom posjedu firme S. H. Gutmann d.d. osnovana je i kolonija »Zabljača«. Kolonisti su doselili 1922/1923. godine. Međutim, kasnije su naseljenici te kolonije bili premješteni na zemlju veleposjeda Donji Miholjac. Zemlja je bila drenajna, a naprave su »uslijed nemarnosti kolonista posvema propale, tako da je to kulturno zemljište postalo skroz močvarno«. ¹⁹⁵ Kolonisti su premješteni 1933. godine na veleposjed »Podravine d.d.« U molbi za preseljenje naveli su: »da već 10 godina ne mogu iskorišćavati zemljište zbog vode i zamuljenosti dreniranih cevi, pa usled toga ne mogu da izdržavaju svoju porodicu«. Drenaže i ostale naprave na veleposjedu bile su ispravne u vrijeme kada su kolonisti doselili. Drenaža je kasnije »propala usled zapuštanja«, pa je zemlja kolonista bila nekoliko mjeseci u godini pod vodom. Kolonisti nisu dobivali od zemlje ni toliki prinos da prehrane porodice. Kolonija je imala 22 dobrovoljačka domaćinstva sa 173 člana porodice.¹⁹⁶

¹⁹⁰ Isto, kut. 68, br. 3.454/1934. br. 2.841, 10. VII 1935.

¹⁹¹ Isto, kut. 52, br. 25.388, 31. III 1933; br. 80.920/VIa, 23. XII 1933.

¹⁹² AH ZZŠ, 1.1.11.2.

¹⁹³ AH ARV, kut. 29, br. 27.085, 25. IV 1934.

¹⁹⁴ Isto.

¹⁹⁵ Isto, kut. 52. Zapisnik o eksproprijaciji šuma velikih posjeda sreza Našice od 24. III 1934.

¹⁹⁶ Isto, kut. 55, 10.790, 17. X 1933. — Spisak porodica agrarnih interesenata za eksproprijaciju šume od 31. I 1934.

Tabela 7.
STANOVNIŠTVO, DOMACINSTVA, ZEMLJA I STOČNI FOND U KOLONIJAMA NA VELEPOSJEDIMA R. NORMANNA I
»NAŠIČKE D. D.« U KOTARU NAŠIČE I VALPOVO*

Kolonija	Broj domova	Obradiva zemlja	Pašnjak	Konji	Goveda	Sitna stoka	Kolonije su bile na veleposjedu
1. Cerovac	15	313	—	28	29	179	Petrijevci, Našička d. d.
2. Čokladinci	55	250	92	58	102	92	Budimci, Našička d. d.
3. Grabik	25	114	—	9	8	5	Bizovac, Našička d. d.
4. Kitišanci	20	111	11	26	30	41	Valpovo, R. Normann
5. Makloševac	17	84	—	10	35	74	Našice vanj., R. Normann
6. Novaki	27	177	30	27	21	89	Bizovac, Našička d. d.
7. Ordanje	22	96	—	17	33	80	Koška, R. Normann
8. Rudolfovac	166	1.164	154	155	184	201	Podgorač, Budimci, R. Normann
9. Samatovci	47	153	8	23	23	35	Petrijevci, Našička d. d.
10. Selci	17	388	35	39	33	60	Petrijevci, Našička d. d.
11. Veliki Vučkovac	60	478	56	77	75	304	Koška, R. Normann
Ukupno:	471	3.328	386	469	573	1.120	

* Izvor: AH ARV, kut. 52, Zapisnik od 24. III 1934; kut. 102, Zapisnik od 28. III 1934. Ordanje, Selci i Cerovac bile su privatne kolonije.

Paralelno s agrarnom reformom provodila se kolonizacija na Valpovačkom vlastelinstvu i formirane su agrarne i privatne kolonije. U tabeli 7 navedeni su podaci za neke kolonije osnovane na veleposjedu Rudolfa Normanna i »Našičke d.d.« u kotaru Našice i Valpovo.

Tabela 7 (vidi str. 144).

U prosjeku je na svako kolonističko domaćinstvo dolazilo 7 jutara obradive zemlje. Kolonisti su posjedovali od stoke 469 konja, 573 goveda i 1120 grla sitne stoke. Na oko 7 jutara zemlje dolazio je jedan konj.

Na Valpovačkom vlastelinstvu osnovana je agrarna kolonija *Rudolfovac* u općini Podgorač i Budimci. Naseljenici su se bavili zemljoradnjom i stočarstvom. Stoku su pasli na zajedničkom pašnjaku površine 154 jutra »veoma dobrog« kvaliteta, a dohranjivali su krupnu stoku u stajama. Drvom su se koristili iz šuma vlastelinstava Valpovo i Podgorač. Na istom posjedu osnovana je agrarnom reformom i kolonija *Veliki Vučkovac* u poreznoj općini Hrkanovci i Koška, odnosno u upravnoj općini Koška. Naseljenici su drvo dobivali iz šuma toga veleposjeda iz dijela, proredom ili na dio. Naseljenici su učinili velike štete u šumi vlastelinstva grofa Rudolfa Normanna zvanog »Budigošće«. Stoku su pasli na svojem pašnjaku, ali i u šumama veleposjeda. Agrarnom reformom na tom veleposjedu osnovana je i kolonija *Makloševac* u poreznoj općini Ceremošnjak, odnosno upravnoj općini Našice. Drvom su se naseljenici snabdijevali iz šume velikog posjeda Berks iz Podgorača. Dvojica naseljenika bili su ovlaštenici zemljišne zajednice Ceremošnjak, pa su se koristili i tom šumom.¹⁹⁷

U kotaru Valpovo bile su i dvije agrarne naseobine — *Novaki* i *Grabik*, koje su također došle u obzir pri eksproprijaciji veleposjedničke šume.

Uz granicu prema Mađarskoj protezao se veleposjed većih dimenzija, vlasništvo grofa Ivana Draškovića. Posjed je imao površinu od 36.616 jutara zemlje. Šume i ostalo šumsko zemljište protezali su se na 18.635 jutara zemlje. Veleposjedniku je oduzeto za agrarnu reformu 11.237 jutara obradive zemlje i 3685 jutara šume. Dio veleposjeda bio je u Baranji, gdje je veleposjedniku za agrarnu reformu oduzeto 117 jutara obradive zemlje. Od zemlje oduzete izvan Baranje domaći su seljaci dobili 57,5%^o, a 45,2%^o iskorišteno je za kolonizaciju.

Dio velikih posjeda grofa Ivana Draškovića, Rudolfa Normanna i Našičke d.d. protezao se u Baranji. Grof Ivan Drašković imao je u Beremedu, Bolmanu, Baranjskom Petrovom Selu, Dardi, Jagodnjaku i Torjancima 8932 jutra šume i drugoga šumskog zemljišta. Seljaci i kolonisti su za hvat drva morali raditi 20 dana u veleposjedničkoj šumi, pa su ih drva stajala dvostruko odnosno trostruko skuplje, nego da su ih kupili za gotov novac. Kolonistima je grof Drašković davao drvo u nepovoljno vrijeme, po kiši i snijegu, što je otežavalo dopremu kućama. Od veleposjeda grofa Ivana Draškovića bila je eksproprijirana šuma za ova mjesta iz Baranje: Torjanci, Novi Bezdani, Baranjsko Petrovo Selo, Jagodnjak, te kolonije Krčevina, Švajcarnica, Darda (optanti) i Uglješ. Šuma od velikog posjeda

¹⁹⁷ Isto, kut. 52. Zapisnik od 24. III 1934; kut. 102, Zapisnik od 28. III 1934.

Tabela 8.
DOMAĆINSTVA, ZEMLJA I STOČNI FOND AGRARNIH KOLONIJA NA VELEPOSJEDU GROFA IVANA DRAŠKOVIĆA
1934. GODINE*

Kolonija	Broj domaćinstava	Obradiva zemlja		Pašnjak		Stočni fond kolonista			
		j.	h.	j.	h.	konja	goveđa	sitne stoke	
1. Noskovačka Dubrava	25	210	1032	112	210	50	112	115	
2. Sopjanska Greda	32	291	164	88	1465	48	70	283	
3. Comborje	58	612	986	32	855	88	131	109	
4. Španat	81	604	—	137	261	98	228	140	
5. Petrovac**	182	1217	1240	222	570	174	229	187	
Ukupno:	378	2936	222	593	161	458	770	834	

* Izvor: AH ARV, kut. 29, br. 27.085, 25. IV 1934.

** Petrovac — djelomično agrarna, a dijelom privatna kolonija.

Normanna Rudolfa bila je ekspropirirana za mjesto Bolman iz Baranje i kolonije Majiške Međe i Medrović.¹⁹⁸

Doseljenici su na veleposjedu grofa Ivana Draškovića osnovali nove kolonije. Kolonisti tih kolonija dobili su zemlju od države a drvom su se opskrbljivali iz okolnih veleposjedničkih šuma. Kolonije *Noskovačka Dubrava*, *Sopjanska Greda* i *Comborje* nabavljale su drvo iz šuma veleposjeda grofa Ivana Draškovića. Drvo su kupovali ili su ga odradili. Kolonisti kolonije *Spanat* snabdijevali su se drvom iz šuma veleposjeda grofa Ivana Draškovića i firme S. H. Gutmann. Dijelom su drvo nabavljali kupovinom ili radom u šumi. Kolonija *Petrovac* bila je u općini Nova Bukovica. Dijelom je nastala državnom, a dijelom privatnom kolonizacijom. Prema podacima općine, bila su u naselju 182 domaćinstva. Od toga je 6 naseljenika živjelo u svojim kućama u Mikleušu. Sami su kupili zemlju. Petorica, koji su dobili zemlju kolonizacijom, nisu se naselila do 1934. godine. Pri eksproprijaciji šuma za tu koloniju računalo se sa 171 domaćinstvom (131 dobrovoljaca-kolonista i 40 osoba koje su kupile zemlju od veleposjednika). Kolonisti Petrovca snabdijevali su se drvom iz šuma Brodske imovne općine i iz ostalih susjednih veleposjedničkih šuma. Šumom, koja je ekspropirirana za tu koloniju, bili su nadijeljeni i naseljenici naseobine *Paušnici* u kotaru Našice (6 dobrovoljaca i privatnih interesenata). Tih šest kolonista imalo je 58 jutara obradive zemlje. Od stoke su posjedovali 7 konja, isto toliko goveda te 6 grla sitne stoke. Stoku su hranili u stajama.¹⁹⁹ U tabeli 8 dali smo pregled domaćinstava, zemlje i stočnog fonda nekih agrarnih kolonija na veleposjedu grofa Ivana Draškovića. Domaćinstva tih kolonija raspolagala su sa 2936 jutara obradive zemlje i 593 jutra pašnjaka. Na pojedino je domaćinstvo u prosjeku otpadalo 7,8 jutara obradive zemlje. Što se tiče zaprežne stoke, jedan konj dolazio je na 6,4 jutara zemlje.

Veleposjed *Donji Miholjac* imao je površinu 43.715 jutara zemlje. Ležao je u kotaru Donji Miholjac i Našice.²⁰⁰ Veleposjedu je bilo odvojeno 10.482 jutra obradive zemlje do 1941. godine. Okolni seljaci kupili su 296 jutara agrarne zemlje. Veleposjedu je oduzeto za agrarnu reformu 10.186 jutara zemlje. Seljacima je razdijeljeno 63,6% oduzete zemlje, a 36,4% dobili su kolonisti. Dobrovoljci su dobili 31,1% od ukupno oduzete zemlje. Domaći seljaci su u prosjeku dobili 4,2 jutra, dobrovoljci 7,5,

¹⁹⁸ AH ZZŠ, 1.1.22.2; AH ARV, kut. 18. ekspoprijaciona odluka br. 62.081, 26. IX 1935; br. 8.983/III-6, 6 VII 1937; kut. 25. Spisak molbi za eksproprijaciju šuma od 14. VI 1934; kut. 102, br. 56.163, VIa, 26. IX 1935. kut. 167. Popis stjecatelja ekspropiriranih šuma. U kotaru Darda bilo je ekspropirano od velikih posjeda grofova I. Draškovića i R. Normanna za potrebe sela i kolonija 1424 jutra i 493 hv šume. Od veleposjeda grofa I. Draškovića bilo je ekspropirano oko 940 jutara za ova sela i kolonije: Torjanci 205, Novi Bezdani 149, Baranjsko Petrovo Selo 175, Svajcarnica 48, Krčevine 52, Darda (optanti) 77, Uglješ 126, Đurdevo Polje 26, i Jagodnjak 84. Od veleposjeda grofa R. Normanna bila su ekspropirirana 484 jutra šume za ova sela i kolonije: Majiške Međe 171, Medrović 134 i selo Bolman 181 jutro šume.

¹⁹⁹ AH ARV, kut. 29, br. 27.085, 25. IV 1934.

²⁰⁰ Isto, kut. 55, br. 1.160/III, 10. VIII 1936. Prema zemljišnim knjigama posjed je imao površinu od 44.009 jutara zemlje ali je dio ostao prilikom razgraničenja u Mađarskoj.

Tabela 9.
PREGLED DOMAČINSTAVA, ZEMLJIŠNOG I STOČNOG FONDA KOLONIJA NA VELEPOSJEDU
LADISLAVA MAILATHA 1934. GODINE*

Naziv kolonije	Općina	Posjedovali su:						
		Zemlje (u jutrima)			Stoke (grla)			
		broj domaćinstava	obrađive	pašnjaka	konja	goveda	ovaca	svinja
1. Blanje	Viljevo	25	188	50	40	61	—	43
2. Brezovica	Martinci	32	252	92	40	47	7	41
3. Cret	Viljevo	37	250	77	30	35	27	17
4. Gložde-Bockovci	D. Mihoļjac	128	906	107	157	222	2	109
5. Ilmadvor-Dravica	Čadavica	50	415	200	86	87	—	41
6. Krunoslavje	Viljevo	69	474	75	72	139	5	59
7. Orešnjak } 8. Martinci }	P. Moslavina	60	483	154	116	81	—	61
Ukupno:		401	2.968	755	541	672	41	371

* Izvor: AH ARV, kut. 53, Zapisnik o eksproprijaciji žuma velikih posjeda u kotaru D. Mihoļjac od 18. III 1934. Podaci se odnose na kolonije koje su zatražile eksproprijaciju žuma.

kolonisti s općim uvjetima 7,9 i autokolonisti 3,7 jutara zemlje.²⁰¹ Veleposjed je u siječnju 1923. godine prešao u ruke »Podravine d.d.«. U korist sela i kolonija bilo je od toga posjeda ekspropirano 3735 jutara šume i 400 jutara vrbaka. Šumu je dobilo 10 kolonija i 21 selo s područja kotara Donji Miholjac i Našice.²⁰²

Kolonizacija na veleposjedu »Podravine d.d.« započela je 1921. godine. Osim kolonizacije koju je provodila država, tu je bilo i privatne kolonizacije. Prvo su doselili dobrovoljci i kolonisti s općim uvjetima, a iza njih ostali. U Donji Miholjac doselile su se 1921—1930. godine 163 osobe, od toga 158 seljaka i 5 obrtnika sa 771 članom obitelji. Dobili su 947 jutara zemlje, od toga 771 obradive i 177 pašnjaka. Od zemlje na pustari Gložde, na veleposjedu grofa Ladislava Mailatha, kupili su 457 jutara zemlje. Neki su kupili od privatnika kuće i potkućnice i osnovali su koloniju *Gložde*. Kolonisti su imali ovakav stočni fond: 100 konja, 20 ždrebadi, 96 krava, 26 junica i 62 svinje.²⁰³

Dobrovoljci naseljeni na veleposjedu »Podravine d.d.« posjedovali su, uglavnom, samo zemlju koju su dobili. Imali su premalo zaprežne stoke, oruđa i sprava za obradu zemlje. To se odrazilo i na obradi zemlje i na prinosu. Sliku o veleposjedu grofa Ladislava Mailatha (odnosno Podravine d.d.), a posebno stočnog fonda, možemo dobiti na osnovi podataka u tabeli 9.

U prosjeku je na kolonističko domaćinstvo dolazilo 7,4 jutara obradive zemlje. Kolonije su imale i 755 jutara pašnjaka. Od zaprežne stoke dolazio je prosječno jedan konj na 5,4 jutara zemlje. Kolonisti su obrađivali zemlju »primjereno i dobro«. Koristili su se »gvozdenim plugovima, branjaju sa gvozdenim drljačama, valjaju sa valjkom, a imadu u svemu 1 sijačicu za žito i 6 dvorednih sijačica za kukuruz«. Doseljenici koji su kupili zemlju posjedovali su mnogo bolje poljoprivredno oruđe za obradu zemlje. Gotovo su svi imali »modernije sprave za obradu gospodarstva, jer su bili bolje stojeći«, a uz to su imali »dovoljan broj tegleće i rasplodne stoke te su gospodarski vrlo dobro situirani«. Drukčije je to bilo u dobrovoljaca i ostalih kolonista, koji su dobili zemlju od države. Ekonomske prilike tih kolonista označene su u izvještaju načelnika općine D. Miholjac kao »prekarne, jer su došli na голу zemlju, bez ikakvog kapitala, morali su si graditi kuće i zgrade, te nabavljati oruđa i stoku, a u 2—3 godine ih je uz to ošinula nerodica, tuča i magla, koja je uništila prirodu posvema. Kako su došli ovamo tako rekuć bez ičesa, te dobili vrlo neznatne pomoći od države (kao ono u sjemenu iza tuće), (kojeg su u redu vratili!) oni su se kraj toga još dobro održali.«²⁰⁴

Veleposjedu »Podravskog poljoprivrednog d.d.« iz Darde oduzeto je za agrarnu reformu 839 jutara obradive zemlje. Subjektima agrarne reforme bilo je u općini Darda razdijeljeno 804 jutra zemlje. Zemlju su dobila

²⁰¹ AH ZZŠ, 1.1.22.2.

²⁰² AH ARV, kut. 53. Spisi o eksproprijaciji šuma u kotaru D. Miholjac i Našice; kut. 56, br. 8.935, 6. VII 1937. Odluka o eksproprijaciji šuma na veleposjedu »Podravine d.d.«.

²⁰³ AH FSB PO, kut. 921, II. Iskaz doseljenika u općinu Donji Miholjac od 25. X 1930. godine.

²⁰⁴ Isto.

Tabela 10. ZEMLJA I STOČNI FOND KOLONIJA U BARANJI 1934. GODINE*

Naziv kolonije	Zemlja (u jutrima)			Stočni fond				
	obrađiva	pašnjaci	šume	konji	goveda	svinje	ovce	
1. Durdevo polje	317	—	—	28	34	250	270	
2. Krčevina	700	—	—	—	—	—	—	
3. Majške Međe	448	21 / livade / i oko l. j. pašnjaka	—	75	37	216	165	
4. Svajcarica	216	25	—	36	24	114	212	
5. Uglješ	399	15	—	48	321	186	321	
6. Žido-Pusta	577	84	—	28	60	93	—	
Ukupno:	2.651	146	—	215	476	859	968	

* Izvor: AH ARV, kut. 25, Molbe i drugi podaci za eksproprijaciju šuma I. Draškovića.

Tabela 11.

DOMAČINSTVA, ZEMLJA I STOČNI FOND KOLONIJA NA VELEPOSJEDU dra TEODORA PEJAJEVIĆA U NAŠICAMA 1934. GODINE*

Kolonija	Broj domaćinstava	Obradiva zemlja		Pašnjak		Stočni fond				
		k. j.	hv.	k. j.	hv.	konji	goveda	svinje	ovce	
1. Brezik i Salapanka	32	219	1.400	46	—	29	43	117	—	
2. Gabrijelovac	20	110	1.137	—	—	—	—	—	—	
3. Kravlje	39	243	—	44	803	40	34	11	—	
4. Ličko Novo selo	46	377	220	60	—	63	88	52	—	
5. Teodorovac	22	150	573	34	482	32	43	27	—	
Ukupno:	159	1.101	130	323	85	164	208	207	—	

* Izvor: AH ARV, kut. 52, Zapisnik o eksproprijaciji šume velikih posjeda sreza Našice od 24. III 1934.

163 agrarna subjekta (mjesni interesenti, optanti, dobrovoljci i kolonisti). Nešto zemlje bilo je ekspropirano i u korist općine Darda. Zemlju su dobili seljaci iz Darde, Čeminca, Kamenca i Jagodnjaka, te optanti i dobrovoljci nastanjeni u Dardi, Belom Manastiru, Popovcu, Kneževim Vinogradima, a i neki iz kolonija *Švajcarnice i Uglješa*.²⁰⁵

Od veleposjeda *Mađarske agrarne i rentne banke* iz Budimpešte oduzeto je za agrarnu reformu 772 jutara obradive zemlje. Zemlju su dobila 184 korisnika agrarne reforme. Osim pojedinaca, zemlju su dobile i agrarne zajednice kolonija *Švajcarnice, Uglješa, Srpska pravoslavna crkva*, a nešto zemlje kao javno dobro dobila je općina Darda.²⁰⁶

U Jagodnjaku je veleposjedniku Špajzer Franji iz Apatina ekspropirano za agrarnu reformu 187 jutara obradive zemlje. Zemlju je dobilo 13 seljaka iz Jagodnjaka, Bolmana, Kneževih Vinograda i Darde, 15 dobrovoljaca nastanjenih u Jagodnjaku i Bajmoku. Općina je dobila oko 2 jutara zemlje za javno dobro.²⁰⁷

Za agrarnu reformu oduzeto je veleposjedniku Jöne Tallianu 514 jutara zemlje. Zemlju su dobili optanti i izbjeglice iz Mađarske. Dobili su posjede od 3 do 5 jutara zemlje. Ukupno su dobili 286 jutara zemlje. Svaka je obitelj dobila i 600 hv gradilišta. Osim optanata, zemlju su dobili kolonisti s općim uvjetima iz Hercegovine i Crne Gore. Komisija koja je posjetila posjed 1930. godine konstatirala je u svom izvještaju »da optanti zemlju dobro obrađuju i ima dosta izgleda, da će se tamo utemeljiti«. Deset optantskih porodica iz kolonije Đurđevo Polje kupile su same 313 jutara zemlje.²⁰⁸

Kolonisti u Baranji imali su zemlju koju su dobili od države. Neki su, uz to, kupili nešto zemlje. Tako su, npr., kolonisti kolonije Uglješ dobili 294 jutara zemlje, a kupili su 105 jutara. Kolonisti *Švajcarnice* imali su 214 jutara zemlje koju su dobili, a kupili su samo dva jutara.²⁰⁹ Na veleposjedu braće Šlajher kolonisti kolonije Žido-Puste imali su samo 578 jutara zemlje koju su dobili od države. To je, uglavnom, bila oranica dobre kvalitete. Kolonija je imala pašnjak od 84 jutara, a polovica je dio godine bila pod vodom. Problem tih kolonista bio je što su bili siromašni, pa nisu mogli nabaviti dovoljno poljoprivrednog alata i zaprežne stoke. Zato su i imali teškoća da obrade zemlju koju su dobili od države. Kupili su nešto poljoprivrednog alata i stoke, ali nedovoljno, a i to su uzeli na kredit. Loše prometnice i loša saobraćajna povezanost otežavale su kolonistima da donose svoje proizvode na tržište.²¹⁰

Doseljenici u Baranji bavili su se poljoprivredom i stočarstvom, ali je većina bila suočena s premalo zemlje, poljoprivrednog alata i stoke. Sliku o posjedovanom stanju i stočnom fondu kolonija u Baranji prikazuje tabela 10.

²⁰⁵ AJ Fond MAR, 96–35, 92–93. Eksproprijaciona odluka br. 16.051, 27. XII 1938.

²⁰⁶ AJ Fond MAR 96–35–92–93, Eksproprijaciona odluka br. 16.144, 30. XII 1938.

²⁰⁷ AJ Fond MAR 96–35–92–93, Eksproprijaciona odluka br. 4451, 20. IV 1939.

²⁰⁸ AH ZZŠ, 1.1.11.2.

²⁰⁹ AH ARV, kut. 29. Zapisnik kotarskog načelstva u Dardi od 20. IV 1934.

²¹⁰ Isto, kut. 25, br. 17.111, 28. III 1934; br. 2.900, 2. IV 1934.

Dr Teodor Pejačević imao je veleposjed u kotaru Našice. Oduzeta su mu 2774 jutra zemlje. Za kolonizaciju je od toga iskorišteno 51,7%, a ostalo su dobili domaći seljaci. Ekspropirano je i 2111 jutara šume. Kolonija *Ličko Novo selo* bila je u Donjoj Matičini (općina Našice). Kolonisti su uz zemlju koju su dobili imali 60 jutara pašnjaka zajedno s kolonijom *Gabrijelovac*. Krupnu su stoku pasli na zajedničkom pašnjaku, a sitnu u šumi veleposjeda gdje su nabavljali i drvo. Koristili su još 37 jutara agrarnog pašnjaka. Zbog njega su došli u spor s druge dvije kolonije (*Gabrijelovcem* i *Breznikom*) na istom veleposjedu. Kolonisti su se uz zemljoradnju bavili i stočarstvom. Stoku su hranili u stajama krmom proizvedenom na svojoj zemlji. Pašnjakom su se koristili samo dopunski. Kolonija *Kravlje* na istom veleposjedu bila je u općini Klokočevci. Kolonisti su se uz zemljoradnju bavili i stočarstvom, pa su dobili pašnjak od 243 jutra. Sami su uzurpirali 63 jutra pašnjaka koji je od veleposjednika kupilo selo *Breznica* na osnovi fakultativnog otkupa. Drvom su se koristili iz šuma veleposjeda dra Teodora Pejačevića »iz proreda na dio i uz obradbu iz šume«. Šuma je ta i za druge kolonije toga posjeda ekspropirana od dra Teodora Pejačevića. Kolonija *Gabrijelovac* bila je u poreznoj općini *Pribiševci* i *Sušine* (upravna općina *Đurdenovac*). U poreznoj općini *Sušine*, na tom veleposjedu osnovana je i kolonija *Teodorovac*. Kao i ostali kolonisti na tom veleposjedu, kolonisti te kolonije bavili su se zemljoradnjom i stočarstvom. Drvom su se obskrbljivali iz šuma veleposjeda, ali i iz pašnjaka kolonije koji je bio obrastao drvećem. Stoku su pasli na zajedničkom agrarnom pašnjaku, ali su je dohranjivali u stajama hranom sa svojih polja. Na tom veleposjedu su osnovane i kolonije *Breznik* i *Salapanka* u poreznoj općini *Martin* (upravna općina Našice). Doseljenici su uz zemlju koju su dobili agrarnom reformom kupili od veleposjednika 22 jutra šume. Od toga su 6 jutara pretvorili u oranicu, a ostalo su upotrebljavali kao pašnjak. Kao i druge kolonije na tom veleposjedu, drvom su se snabdijevali iz njegovih šuma, gdje su pasli i svoju stoku.²¹¹ Tabela 11 dala je pregled domaćinstava, zemlje i stoke kojom su raspolagali kolonisti kolonija na tom veleposjedu.

Kolonistička domaćinstva raspolagala su sa 1101 jutrom obradive zemlje i 323 jutra pašnjaka. Na domaćinstvo je u prosjeku otpadalo 6,9 jutara obradive zemlje. Stočni fond bio je skroman, pa je 159 kolonističkih domaćinstava imalo samo 164 konja, 208 goveda i 207 grla sitne stoke. Jedan konj dolazio je na oko 6,7 jutara zemlje.

Agrarna kolonija *Čokadinci* naseljena je kolonizacijom na veleposjedu »Našičke d.d.« u poreznoj općini *Poganovci* (upravna općina *Budimci* — kotar Našice). Imala je 55 domaćinstava 1934. godine. Kolonisti su posjedovali 250 jutara i 400 hv obradive agrarne zemlje, 31 jutro zajedničkog pašnjaka i 61 jutro privatnog pašnjaka. Bavili su se zemljoradnjom i stočarstvom. Imali su ovakav stočni fond: 58 konja, 102 goveda, 92 grla sitne stoke. Drvom su se koristili s veleposjeda spomenute firme na osnovi »proreda i na dio«.²¹²

²¹¹ AH ARV, kut. 52. Zapisnik o eksproprijaciji šuma velikih posjeda sreza Našice od 24. III 1934.

²¹² Isto.

Na velikom posjedu Merkl (Feričanci) u poreznoj općini Jošava St. i Bankovci osnovana je kolonizacijom kolonija *Karlovac*. Bile je to manja kolonija, na kojoj je 1934. godine bilo naseljeno 12 domaćinstava. Kolonisti su raspolagali s 125 jutara i 747 hv obradive zemlje i 18 jutara i 850 hv zajedničkog pašnjaka. Obradivali su zemlju, a bavili su se i stočarstvom. Imali su ovakav stočni fond: 22 konja, 29 goveda i 18 grla sitne stoke. Kolonisti su se drvom opskrbljivali iz šuma privatnog posjeda, a naročito manastira Orahovica »odradom ili kupom«. Malobrojnu stoku pasli su na zajedničkom pašnjaku.²¹³

Dobrovoljci naseljeni na pustari *Palача* Eltzovog veleposjeda dobili su 105 jutara zemlje. Bila podvodna, uglavnom 5—7 klase. Veleposjednik je ranije tu zemlju isušio i izgradio na njoj kanalizacioni sistem. Voda se pomoću pumpi i kanala prebacivala u rijeku Vuku. Pumpe za odvodnjavanje bile su u vrijeme preokreta uništene, pa je teren u određeno doba godine bio prilično podvodan. Racionalna obrada te zemlje bila je moguća jedino uz pomoć poljoprivrednih sprava. Kolonisti su od 1920. do 1927. godine dobili u privremeni zakup, kao povišicu, još nešto zemlje, ali su za nju plaćali zakupninu. Kolonija nije imala dovoljno pašnjaka. Kolonisti su kupili 235 jutara i 1024 hv pašnjaka od veleposjednika. Za to su uzeli kredit od Saveza agrarnih zajednica za Bačku, Banat i Srijem u lipnju 1929. godine. On je prenesen samo na neke koloniste, čime su oštećeni siromašniji naseljenici, uglavnom autokolonisti.²¹⁴

Prema izvještaju Komisije, koja je u travnju 1930. godine obišla koloniju, dobrovoljci-borci dobili su svaki 8 jutara i 1100 hv zemlje, a neborci 5 jutara 1100 hvati. Autokolonisti su dobili po članu porodice iznad 12 godina po jedno jutro, a na one ispod 12 godina 1/2 jutra. Teren na kojem se smjestila kolonija bio je nizak, djelomično podvodan. Zbog toga kolonisti nisu dobili zemlju u jednom komadu, nego najčešće u tri komada od kojih je jedan bio osiguran za jesenske usjeve, drugi koji za to nije bio potpuno siguran i treći dio koji je u jesen, zimu i proljeće bio pod vodom. Kolonisti su nekoliko godina koristili vlastelinske pašnjake i nerazdijeljenu zemlju. Prilično velik problem za koloniju bilo je održavanje odvodnih kanala. Kolonija je plaćala vodni doprinos za održavanje glavnih kanala, a ostale su morali održavati sami.²¹⁵

Kolonisti *Ade* na vukovarskom vlastelinstvu dobili su 1059 jutara zemlje, koja je bila arondirana i blizu kolonističkih kuća, ali je bila loše kvalitete. Kolonisti s nje uza sav napor nisu uspjeli dobiti ni toliki prinos da prehrane svoje porodice, pa su bili izloženi »oskudici i gladi«. Kao dopunu su dobili još 165 jutara zemlje sedme klase koju su koristili kao pašnjak. Zemlju su obrađivali pomoću ovih poljoprivrednih sprava: 32 pluga, 32 drljače i dvije sijačice. Držali su 1934. godine 44 para konja, 100 goveda, 150 svinja i po jednog bika i nerasta. Sa zemlje, pošto je bila loše kvalitete, dobivali su niže prinose nego kolonisti *Palача*. U koloniji je bio mlin, vlasništvo jednog kolonista s tri para kamenja i pogonskom snagom 25 ks.²¹⁶

²¹³ Isto.

²¹⁴ *Gačević Nikola*, op. cit. 274—280; AH ARV, kut. 37. Zapisnik kotarskog načelstva u Vukovaru od 17. II 1934.

²¹⁵ AH ZZŠ, 1.1.11.2.

²¹⁶ AH ZZŠ, 1.1.11.2; AH ARV, kut. 38. Molba za eksproprijaciju šume od 12. XII 1933.

Lošu zemlju dobili su i kolonisti kolonije *Velika Mlaka*. Ta je zemlja, uz obradu primitivnim sredstvima, davala vrlo niske prinose. Kolonisti te kolonije loše su se snašli. Nisu raspolagali ni najnužnijim poljoprivrednim spravama za obradu zemlje i bili su prezaduženi. U godinama ekonomske krize jedva su sastavljali kraj s krajem. Neki su kolonisti 1933. godine napustili kolonije i vratili se kući. Bilo je kolonista koji nisu imali poljoprivrednog alata i stoke pa su dali zemlju na obradu agrarnoj zajednici. Revizor Saveza agrarnih zajednica iz Novog Sada rekao je u izvještaju 1930. godine za tu koloniju da je »osuđena na propast« i da je to »sigurno jedna od naših najgorih kolonija«, jer nema »najnužnijih poljoprivrednih sprava za obrađivanje zemlje [...]. Naseljenici su čudni ljudi koji misle da je protiv njih ceo svet. Slabo su radini. Kolonija nije napredna. Niti sam video lepe kuće niti išta što bi vredelo [...]. Nitko ne sadi voće. Jedna prava pustoš.« Položaj kolonista te i drugih agrarnih kolonija znatno se pogoršao u vrijeme ekonomske krize. Kolonisti su se zadužili pa u vrijeme krize nisu mogli vraćati dug. Toliko su loše stajali da nisu imali novca ni za nabavu sjemena. Sa zemlje su dobivali niske prinose. Na toj koloniji stanje je bilo »teško, a ljudi neobično deprimirani.«²¹⁷ Prilike se nisu bitnije promijenile ni u godinama poslije ekonomske krize. Nešto bolju zemlju imali su optanti u koloniji *Vukovar-Predgrađe*. Zemlja je bila blizu grada, ali su kolonisti dobili premalo zemlje, i bila je dovoljna samo prvoj generaciji. Ta je kolonija zbog toga imala i specifične probleme po kojima se razlikovala od ostalih na vukovarskom vlastelinstvu.²¹⁸

Naprednijim kolonijama, osnovanim između dva rata, pripadala je i kolonija *Gaboš*. Kolonisti su uz obradu zemlju dobili i 43 jutra pašnjaka, što im je omogućilo da unaprijede stočarstvo. Kolonija se povoljno razvijala. Kolonisti su bili »vredni i trezveni ljudi«, ali su raspolagali s premalo poljoprivrednih sprava za obradu zemlje. Bilo je kolonista koji nisu sami obrađivali zemlju, već su je davali u zakup.²¹⁹ Kolonisti kolonije *Gornjak* nisu posjedovali poljoprivredno oruđe pa su u početku zemlju obrađivali vrlo primitivnim sredstvima. Nisu imali ni spremište za poljoprivredne proizvode, pa su ih držali u iznajmljenim veleposjedničkim prostorijama. Pošto nisu imali čime obrađivati zemlju, neki su je kolonisti dali u zakup.²²⁰

I ostale kolonije vukovarskog vlastelinstva bile su suočene s premalo poljoprivrednih sprava i zaprežne stoke, što je utjecalo na obradu zemlje i prinos. Svi kolonisti nisu obrađivali zemlju već su je dali u zakup. Dakle, problemi s kojima su se suočavale te kolonije bili su identični.

Sa specifičnim problemima suočavala se optantska kolonija *Lužac*. Kolonisti su dobili zemlju blizu Vukovara i pašnjak uz Vuku. Uglavnom su se bavili vrtlarstvom i stočarstvom. Vukovar s razvijenom in-

²¹⁷ AH ARV, kut. 38, br. 3614/1935.

²¹⁸ Gačević Nikola, op. cit. 234—235.

²¹⁹ Isto, 235—239; Srdanov M., Nekoliko podataka o provođenju agrarne reforme u selima Vojvodine, Hrvatske i Slavonije posle prvog svetskog rata, *Zadružni arhiv*, Novi Sad, br. 7, 1959, 139—154.

²²⁰ Gačević Nikola, op. cit. 240—242.

dustrijom, radništvom i gradskim stanovništvom bio je vrlo pogodno tržište za njihove proizvode. Optanti su dobili premalo zemlje, uglavnom po porodici 3–6 jutara. Nadali su se da će povećati posjed. Međutim, sa zemljom koja se oduzimala pri reviziji razvila se trgovina. Prema navodu tih kolonista, bila je u Vukovaru formalna burza »za trgovinu tom zemljom, tako da se pojedine kompetencije u jednom danu dvojici ili trojici kupaca prodaju. Kupci su većinom razni špekulanti, koji je nikad neće sami obrađivati, nego će je čim cena skoči prodati Švabama i Jevrejima, koji i sada fungiraju kao glavni kupci, a gde je potrebno podmeću se fiktivna lica sa slovenskim imenom da se prodaja lakše odobri«. Kolonisti nisu uspjeli spriječiti prodaju agrarne zemlje. Dakle, iako je na sredini tridesetih godina bila moguća prodaja agrarne zemlje, optanti nisu uspjeli povećati posjede. Zbog toga su se punoljetna djeca optanata morala zapošljavati van gazdinstva, u tvornici »Bata« u Borovu.²²¹

Prilično povoljan razvoj pokazivala je kolonija *Silaš*. Kolonisti su uz zemlju dobili i pašnjak od 230 jutara. To je, dakako, bilo povoljno za koloniste, jer su se uz zemljoradnju bavili i stočarstvom. Kolonisti su sami kupili na kredit 336 jutara veleposjedničkog pašnjaka. Kasnije su ga podijelili, pa su neki kolonisti zemlju preorali i pretvorili je u oranicu. No, bilo je i takvih koji nisu mogli vraćati dug, pa su morali prodati pašnjak. Tako je u toj kao i u nekim drugim kolonijama došlo do ekonomske diferencijacije među kolonistima. Bogatiji su kolonisti kupovali zemlju svojih susjeda, dok ti nisu postali »bednici i pauperi«.²²²

Sa sličnim problemima, kao kolonisti drugih kolonija osnovanih između dva svjetska rata, bili su suočeni i kolonisti nuštarskog vlastelinstva grofa Khuen-Belassija. Kolonisti kolonije *Križevci* raspolagali su jedino sa 495 jutara zemlje koju su dobili. Od toga je bilo 30 jutara pašnjaka. Kolonisti su držali 1934. godine 120 konja, 180 svinja i 50 ovaca. Kolonističke porodice bile su brojne. Kolonisti su se doselili iz Like.²²³ Njihov zahtjev za pašnjak bio je odbijen, ali su dobili 106 jutara šume na veleposjedu grofa Eltza.²²⁴ Kolonisti *Lanke* dobili su 880 jutara zemlje, ali je bila loše kvalitete.²²⁵ Revizor Saveza agrarnih zajednica iz Novog Sada rekao je da je »zemlja na ovoj koloniji gora nego igde u Sremu, sem u Velikoj Mlaci«.²²⁶ No, kolonisti su bili marljivi ljudi, pa su s mnogo truda priveli tu zemlju kulturi. Agrarna zajednica kolonije imala je 2 kuće, sijačicu za žito, dvije za kukuruz i jednu drljaču. Kolonisti su držali na početku 1934. godine 90 grla rogatog blaga, 60 konja i 150 svinja.²²⁷ Za koloniju je bila ekspropirana šuma na Eltzovom veleposjedu.²²⁸

Prilično dobro su se snašli na tom veleposjedu kolonisti kolonije *Podvinje* na pustari Ivanica. Bili su iz Srbije i dobili su 220 jutara zemlje, koja je

²²¹ Isto, 267–270.

²²² Isto, 289, 292–293.

²²³ AH ARV, kut. 78, br. 353, 28. I 1932.

²²⁴ Isto, kut. 38; br. 2614/1935.

²²⁵ Isto, kut. 37. Zapisnik kotarskog načelstva od 17. II 1934.

²²⁶ Gačević Nikola, op. cit. 256.

²²⁷ Isto.

²²⁸ AH ZZŠ, 1.1.11.2.

bila arondirana. Agrarna zajednica kolonije dobila je 56 jutara pašnjaka, koji su kolonisti zajednički koristili. Naselilo se 36 obitelji, koje su dobile pune boračke kompetencije (8 kj. 1100 hv). Kolonisti su kupili 60 jutara krčevine veleposjeda i priveli je kulturi. Ta zemlja bila je preko puta kolonije. Zemlju su kupili po 4400 dinara za jutro. Uz to su dobili još 45 jutara zemlje u koritu rijeke Vuke za ispašu stoke. Kolonisti su raspolagali ovim poljoprivrednim alatom: 30 plugova, 30 drljača, jednom sijačicom za pšenicu i jednom za kukuruz. Od zaprežne stoke imali su: 30 pari konja i 5 pari volova. Osim toga, držali su 40 krava i 70 svinja. Komisija koja je pregledala koloniju 1930. godine stekla je dojam da su kolonisti »vredni i marljivi ratari«. Od poljoprivrednih kultura sijali su, uglavnom, pšenicu i kukuruz. Poslije doseljenja neki su se kolonisti bavili uzgojem hmelja, ali su tu proizvodnju zbog nerentabilnosti morali napustiti. Kolonisti su prosječno dobivali po jutru zemlje 1929. godine 11 mtc pšenice i po 25 mtc kukuruza u klipu. Po prinosu se vidi da su zemlju dobro obrađivali. Kolonisti su se snašli, pa su željeli tu ostati i kupiti zemlju koju su dobili kolonizacijom. Nisu se željeli vratiti »u onaj neplodni kraj u kojem su im imanja malena i na kojima su teže izlazili na kraj i teže živeli, nego ovde«. ²²⁹ U korist kolonije ekspropirano je nešto više od 78 jutara šume »Gunja« na Eltzovom veleposjedu. ²³⁰

Lošom zemljom, uglavnom 5–7 klase, bili su nadijeljeni kolonisti *Šodolovaca*. Dobili su oko 1309 jutara zemlje, od toga 89 jutara pašnjaka. Osim s lošom zemljom, kolonisti su bili suočeni s nedovoljno poljoprivrednih sprava za obradu zemlje i nedostatkom zaprežne stoke. Držali su 1934. godine 110 grla rogatog blaga, 100 svinja i 150 ovaca. ²³¹ U korist te kolonije bilo je ekspropirano oko 221 jutro šume s veleposjeda grofa Eltza. ²³²

Kolonije osnovane između dva svjetska rata sukobljavale su se, uglavnom, s identičnim problemima. Većina kolonista bila je lošeg imovnog stanja, što je utjecalo i na stanje njihovih gospodarstava. Problem za većinu kolonističkih gospodarstava bilo je premalo poljoprivrednog oruđa i zaprežne stoke, što je utjecalo na obradu zemlje i visinu prinosa. Bilo je kolonističkih gospodarstava koja nisu imala novca ni za sjeme, a i takvih kolonista koji nisu imali poljoprivrednog alata i stoke, pa su davali zemlju u zakup. Problem u nekim kolonijama bila je loša zemlja, uglavnom pašnjaci veleposjeda, za koju su bila potrebna novčana sredstva da se privrede kulturi, a njih kolonisti nisu imali.

3. ZADUŽENOST KOLONISTA

Kolonisti su najčešće ulazili u dug za izgradnju kuća i gospodarskih zgrada, nabavu zemlje, poljoprivrednog alata i stoke, sjemena i slično. Međutim, kolonisti su vrlo često uzimali kredit i za hranu. Većina kolonista, koji su dobili zemlju od države, bila je siromašna. Preselili su u novi kraj, a

²²⁹ Isto.

²³⁰ AH ARV kut. 38, br. 3701/1935.

²³¹ AH ZZŠ, 1.1.11.2.

²³² AH ARV, kut. 38, br. 3614/1935.

nisu raspolagali financijskim sredstvima, pa su već na samom početku bili suočeni sa zaduživanjem. Malobrojni su bili kolonisti koji su bolje financijski stajali. To su, uglavnom, bili samo oni, koji su u zavičaju prodali imetak. Sve kolonije pratila je zaduženost. Kolonisti su se najčešće zaduživali u mjesnih trgovaca uz vrlo visoku kamatu. Teško su dolazili do kredita, pošto nisu mogli dati garanciju, jer zemlja nije bila njihova. Tako su, npr., svi kolonisti kolonije »Okrugljača«, osim dvojice, bili zaduženi. Međutim, kredit su dobili teško i uz vrlo visoku kamatu. Mogli su računati na kredit samo u malog broja trgovaca iz Virovitice i Pitomače. Ti su kolonisti uzeli na kredit za kuće građevinski materijal u jednog trgovca iz Pitomače. No, zaduživali su se i za razne potrebe kućanstva. Kolonisti su teško dolazili do gotovog novca, pa su dug vraćali u pšenici. Dug dobrovoljaca u toj koloniji prosječno je bio 11.000 dinara, a na njega su morali godišnje platiti 3300 dinara kamata. Većina dobrovoljaca bila je zadužena s oko 15.000 dinara, a i više. Dobrovoljci su mogli godišnje ostvariti prihod od oko 4000 dinara. Međutim, kada su platili kamatu, a ne i dug, porez i prerez ostalo im je za kućne potrebe samo oko 200 dinara.²³³

Kolonisti su se zaduživali i u veleposjednika i zakupnika zemlje. Od njih su najčešće na kredit uzimali sjeme, stoku, drva i sl.²³⁴ Tako je bilo gotovo na svim kolonijama.

Privatnog duga imali su i kolonisti kolonije »Aleksandrovac«. Oni su uz kredit za građevinski materijal, koji su dobili od Saveza agrarnih zajednica, imali i prilično velikoga privatnog duga. Kredit su uzimali u trgovaca, uz kamatu od 30%. Vraćali su ga tako da su trgovcima davali svoje proizvode, najčešće pšenicu ili kukuruz. Nisu bili prezaduženi kao kolonisti nekih drugih kolonija, ali je i taj dug bio za njih »veliki i teško podnosiv za njihovo ekonomsko stanje«.²³⁵

Zaduženost je pratila i koloniste kolonije »Ličani«. Neki kolonisti nisu plaćali porez i zakupninu na zemlju i ostale pristojbe, jer nisu imali novca. To je bio i razlog što je donesena odluka da se nekima oduzme zemlja. Teško stanje u toj koloniji ilustrira i uvjerenje izdano kolonistima u prosincu 1932. godine od kotarskog poljoprivrednog pristava u kojem se kaže: »vrlo slab i nestalan prihod navedenoga zemljišta uslijed slabe konjunktura poljskih proizvoda, dolazi se do zaključka da ne odbacuje gotovo nikakvu rentu, jedino ju kolonisti odnosno agrarni interesenti usled nužde obrađuju«.²³⁶

Kolonisti u Baranji bili su također suočeni s problemom zaduženosti. Nisu plaćali ni pristojbe vezane uz zemlju. U izvještaju Komisije za ispitivanje dotadanjeg rada na provadanju agrarne reforme u sjevernim dijelovima zemlje iz proljeća 1930. godine konstatira se »da u Baranji, osim domaćih agrarnih interesenata iz sela Bolmana, Jagodnjaka i Darde, nitko od interesenata ne plaća ništa. Samo spomenuti agrarni interesenti imaju smisla za snošenje javnih daća«.²³⁷

²³³ Isto, kut. 66.

²³⁴ AH ARV, kut. 66. Zalba zakupnika Luje Sterna.

²³⁵ AH ZZŠ, 1.1.11.2.

²³⁶ AH ARV, kut. 68, uvjerenje od 10. XII 1932.

²³⁷ AH ZZŠ, 1.1.11.2.

Položaj kolonista znatnije se pogoršao u vrijeme ekonomske krize. Došli su u situaciju da nisu mogli vraćati ranije uzeti dug. Navodimo primjer kolonista s kolonije Palača čiji su se kolonisti zadužili za izgradnju kuća, a imali su i drugog duga. Zatražili su od Ministarstva poljoprivrede da im briše dug uzet za izgradnju kuća. U molbi za brisanje duga navode da im se položaj znatnije pogoršao 1930. godine, jer su »prve dve usled suše, a treća usled poplave, baš u doba opšte ekonomske krize, bile jako slabe, tako da naši članovi nisu sa zemlje, na koju su se sa golom dušom sa sitnom decom naselili, dobili ni toliko da bi ishranili svoju porodicu, a koja kod svakoga od članova broji sedam do osam duša. Osim toga naše žene i deca, rođeni u gorskim krajevima i odrasli u sasvim drugim klimatskim prilikama došavši u ovaj močvarni kraj oboleli su od tuberkuloze koja ih nemilice kosi, a da bismo spasili njihove živote, utrošili smo velike sume novca, tako da smo sada došli u očajno stanje. Gladni i potpuno goli i bosi svojim poreskim dužnostima ne možemo da udovoljimo, iako nam je to prva dužnost kao nacionalnih sinova otadžbine. Na kraju većina nas ima i privatnih dugova zbog podizanja svojih domaćinstava, a na dugove ne možemo da plaćamo kamate, usled čega nas poverioci sudski teraju, prave nam neugodnosti i izlažu velikim troškovima.«²³⁸

Kao i kolonisti Palače i oni iz Ade bili su prilično zaduženi. Dug nisu mogli vraćati, naročito u godinama ekonomske krize. Prinos pšenice s njihovih polja bio je u vrijeme ekonomske krize manji zbog nedostatka sjemena, a uginulo im je i mnogo stoke. Situacija se nije popravila ni u godinama poslije ekonomske krize, pa naseljenici nisu vraćali »iznose koje su ranijih godina dobili za podizanje kuća, nabavku sprava i dr. [. . .] U upravi Zajednice izjavljuju da ne znaju da li će naseljenici uopšte moći da odgovore silnim dugovima i obavezama [. . .]«²³⁹

Kolonisti velikog broja kolonija bili su u teškoj situaciji, jer nisu mogli vraćati ranije uzeti dug. Često su zahtijevali od Saveza agrarnih zajednica da im se dug otpiše, ali u tome nisu uvijek uspjeli. Da se stanje u pogledu zaduženosti i vraćanja ranije uzetoga duga nije izmijenilo, vidimo i iz molbe kolonista kolonije Gaboš iz 1935. godine kojom su zatražili da im se otpiše dug a u kojoj se kaže: »Od početka našega naseljavanja zaduživali smo se uvek na račun sledeće godine, očekujući dobar prihod od zemlje [. . .], a posledica takvih zaduživanja je sledeća: sav prihod sa naše zemlje za pet do deset godina unapred ne bi pokrio sva zaduženja, pa se pitamo od čega da žive naše porodice, koje se stalno uvećavaju, za to vreme.«²⁴⁰

Neke kolonije uspjele su se oporaviti u godinama poslije ekonomske krize, pa su njihovi kolonisti vraćali ranije uzeti dug i plaćali razne pristojbe. Međutim, većina kolonista borila se s problemom zaduženosti sve do 1941. godine. Zaduzenost kolonista bila je jedna od ozbiljnijih prepreka za stabilan razvoj kolonija.

²³⁸ Isto, *Gaćeša Nikola*, op.cit., 276.

²³⁹ AH ARV, kut. 38. Molba za eksproprijaciju šuma od 12. XII 1933; *Gaćeša Nikola*, op. cit., 230.

²⁴⁰ *Gaćeša Nikola*, op. cit., 235—240.

ZAKLJUČAK

Kolonizacija koju je provodila država u Hrvatskoj započela je 1919. godine s težištem u graničnom području prema Mađarskoj. Provedena je bez potrebnih priprema, s nedovoljno novčanih i tehničkih sredstava. Povremeno je usporavana i obustavljena, da bi od 1924. godine promijenila smjer iz sjevernih u tzv. južne krajeve (Makedonija, Kosovo, Metohija i dijelovi Crne Gore). Zemlju su ovdje dobili, iako u manjem broju, i kolonisti iz Hrvatske. Naseljavanje kolonista u Hrvatsku nastavljeno je i kasnije ali u mnogo manjem opsegu. Na proces kolonizacije svakako je utjecala i promjena u provođenju agrarne reforme. Postepeno su bile napuštene prvobitne radikalne odredbe, učinjeni su razni ustupci veleposjednicima kojima je vraćen dio ranije oduzete zemlje. Kolonistima se sada dijeli zemlja koja je već ranije korištena za kolonizaciju, a napuštena je od kolonista ili im je bila oduzeta i samo nešto nanovo oduzete veleposjedničke zemlje. Kolonizacija je bila sastavni dio agrarne reforme i njom su se imali ostvariti nacionalno-politički i socijalno-ekonomski ciljevi. Cilj kolonizacije bio je i penetracija dobrovoljaca u hrvatske krajeve. U Hrvatskoj su kolonizirane dobrovoljačke i druge kolonističke obitelji, uglavnom iz pasivnih dijelova zemlje (Bosne i Hercegovine, Like, Korduna, Crne Gore, Dalmacije), ali i iz drugih krajeva, te optanti iz Mađarske i izbjeglice iz Istre. Naseljavani su svi na oduzetu veleposjedničku zemlju. U krajevima Hrvatske gdje se provodila kolonizacija bilo je veleposjedu oduzeto za agrarnu reformu 137.078 jutara obradive zemlje. Domaćim seljacima razdijeljeno je 71.819 jutara ili 52,4% a 65.259 jutara ili 47,6% dobili su kolonisti. Od zemlje oduzete za kolonizaciju najviše su dobili dobrovoljci (73,8%). Oni su imali prednost pri naseljavanju, pojedinačno su dobili najviše zemlje, a plaćala ju je država. Kolonisti s općim uvjetima, autokolonisti, optanti i izbjeglice dobili su 26,2% te zemlje. Većina kolonista dobila je zemlju na privatnim veleposjedima, a zatim na posjedima društava, banaka i crkve. Privatni veliki posjedi u Hrvatskoj podnijeli su najveći teret kolonizacije. Od ukupno 65.259 jutara zemlje koja se ovdje koristila za kolonizaciju 56.320 jutara ili 86,3% oduzeto je privatnim veleposjedima. Veleposjedi grofova Jankovića u virovitičkom i grofa Eltza u vukovarskom kotaru podnijeli su najveći teret kolonizacije u Hrvatskoj. U Hrvatskoj je bilo osnovano 105 agrarnih kolonija i nekoliko kolonističkih naselja. Nova naselja osnivana su pretežno na veleposedničkim pustarama, a samo manji dio pored starih naselja. Proces socijalne i ekonomske adaptacije naseljenika bio je neravnomjeran, a na njega je utjecalo ekonomsko stanje i kulturni nivo naseljenika, obim i vrsta pomoći nadležnih organa, prometna povezanost naselja sa nekim od većih kulturnih i privrednih centara. Kolonisti su suočeni do tridesetih godina uglavnom sa istim problemima, kao npr. izgradnjom kuća, nabavom stoke i poljoprivrednog alata itd. Oni, koji su uspjeli riješiti ove probleme nastavili su se kasnije razvijati kao samostalna gospodarstva, koja su težila povećanju posjeda i proizvodnji za tržište. Međutim, bilo je mnogo kolonističkih gospodarstava koja su se zadužila da bi riješila spomenute probleme. Kredit je uziman i za druge svrhe, nerijetko i za hranu. Situacija se pogoršala za zadužena kolonistička gospodarstva u godinama ekonomske krize. Ta gospodar-

stva sve teže odgovaraju ranije preuzetim obvezama. U novim naseljima dolazi do procesa ekonomske diferencijacije, nazadovanja i propadanja kolonističkih gospodarstava koja se nisu snašla.

Treba reći da se pri toj kolonizaciji nije vodilo mnogo računa o ljudima koji se koloniziraju i u koje krajeve, s obzirom na klimu, i s obzirom na profesionalnu tradiciju i način rada. Kolonizacijom je često dana dobro obrađena zemlja u ruke ljudima, koji je nisu znali, a niti su je mogli čime racionalno obrađivati. Međutim, bilo je slučajeva da su pojedini kolonisti, pa i cijele kolonije dobile lošu zemlju, podvodnu i udaljenu od prometnica. Kako je često nisu imali čime racionalno obraditi nije davala ni prinos da se prehrane oni koji su na njoj živjeli.

Svi koji su dobili zemlju nisu se na nju i naselili, a neki su je davali u zakup ili iz dijela. Kako je kolonizacija bila instrument politike, zemlju su dobile i osobe raznih drugih zanimanja (advokati, liječnici, političari i sl.), koji su uz to bili oslobođeni obveze da se nasele. Pri kolonizaciji bile su učinjene velike pogreške na štetu mjesnog stanovništva, koje nije moglo dobiti veleposjedničku zemlju, jer je bila razdijeljena kolonistima, što je samo pothranjivalo antagonizme.

Prilog 1.

AGRARNE KOLONIJE U HRVATSKOJ IZMEĐU DVA RATA (1919—1941. GODINE)*

Kolonija	Općina	Kotar
1. Ada	Lukač	Virovitica
2. Ada	Markušica	Vukovar
3. Adolfovac	Retfala	Osijek
4. Bara	Novi Čepin	Osijek
5. Bijele Klade	Vuka	Đakovo
6. Blanje	Viljevo	D. Miholjac
7. Bobovac	Sopje	P. Slatina
8. Brešće	Retfala	Osijek
9. Breštanovci	P. Moslavina	D. Miholjac
10. Brijest	Jakšić	Požega
11. Brezik	Našice Vanjske	Našice
12. Bockovac	D. Miholjac	D. Miholjac
13. Brezovica	Gradina	Virovitica
14. Brezovica	Marjanci	D. Miholjac
15. Brezovo Polje	Lukač	Virovitica
16. Cabuna (Nova)	Cabuna	Virovitica
17. Čemernica	Suhopolje	Virovitica
18. Čepinski Martinci	Bizovac	Valpovo
19. Čret	Viljevo	D. Miholjac
20. Čokadinci	Budimci	Našice
21. Dioš	Tenja	Osijek

Kolonija	Općina	Kotar
22. Dravica	Čadavica	D. Miholjac
23. Delka	Lukač	Virovitica
24. Gaboš	Gaboš	Vukovar
25. Gabrijelovac	Sušine—Durdenovac	Našice
26. Gložđe	D. Miholjac	D. Miholjac
27. Gorica	Valpovo Vanjsko	Valpovo
28. Gornjak	Negoslavci	Vukovar
29. Grabik	Bizovac	Valpovo
30. Gradina	Bradina	Virovitica
31. Greda (Sopjanska)	Sopje	P. Slatina
32. Hadžičevo (Svrakovac)	Gradina	Virovitica
33. Hrkanovci	Trnava	Đakovo
34. Humpusta	Vočin	P. Slatina
35. Ilma-dvor	Čadavica	D. Miholjac
36. Jasenik	Špišić Bukovica	Virovitica
37. Jovanovac	Jovanovac	Osiijek
38. Jova reka	Špišić Bukovica	Virovitica
39. Kačište	Cabuna	Virovitica
40. Karadordevo (Detkovac)	Gradina	Virovitica
41. Karlovac	Jošava st. i Bankovci	Našice
42. Katinka	Lukač	Virovitica
43. Kitišanci	Valpovo Vanjsko	Valpovo
44. Klisa	Bobota	Vukovar
45. Kravlje	Klokočevci	Našice
46. Krčevina	Čeminac	Darda
47. Križevci	Markušica	Vukovar
48. Krunoslavje	Viljevo	D. Miholjac
49. Lanka (Petrova Slatina)	Markušica	Vukovar
50. Ličani	Podgorač	Našice
51. Ličko novo selo	Našice Vanjske	Našice
52. Lipovača	Bršadin	Vukovar
53. Lívana	Čepin	Osiijek
54. Ludvinci	Bobota	Vukovar
55. Lužac	Vukovar	Vukovar
56. Majske Međe	Bolman	Darda
57. Makloševac	Našice Vanjske	Našice
58. Martinci	P. Moslavina	D. Miholjac
59. Medrović	Torjanci	Darda
60. Međugorje	Suhopolje	Virovitica
61. Milanovac	Nova Bukovica	Orahovica
62. Mitrovica	Gradina	Virovitica
63. Neteča	Lukač	Virovitica
64. Novaki	Bizovac	Valpovo
65. Novo Obilićevo	Cabuna	Virovitica
66. Noskovačka Dubrava	Sopje	P. Slatina
67. Okrugljača	Špišić Bukovica	Virovitica
68. Okrugljača	Novo Valpovo	Valpovo
69. Orešnjak	P. Moslavina	D. Miholjac
70. Ovčara	Suhopolje	Virovitica
71. Palača	Korođ	Vukovar
72. P. Aleksandrovac	Velika	Sl. Požega

Kolonija	Općina	Kotar
73. Paulin dvor	Hrastin	Osijek
74. Pepelana	Suhopolje	Virovitica
75. Petrovac	Nova Bukovica	P. Slatina
76. Petrovo selo (Čomborje)	Gornji Miholjac	P. Slatina
77. Poreč	Bekteže	Požega
78. Podravski Sokolac (Vladimirovac)	Gradina	Virovitica
79. Podrinja	Markušica	Vukovar
80. Ranjaš-Majkovac	Gradina	Virovitica
81. Rit	Lukač	Virovitica
82. Rudolfovac	Podgorac	Našice
83. Samatovci	Petrijevci	Valpovo
84. Silaš	Korođ	Vukovar
85. Špišić Bukovica	Špišić Bukovica	Virovitica
86. Suhopolje	Suhopolje	Virovitica
87. Šalpanka	Našice Vanjske	Našice
88. Španat	G. Miholjac	P. Slatina
89. Šodolovci	Markušica	Vukovar
90. Švajcarnica	Darda	Darda
91. Tenjski Antunovac	Tenja	Osijek
92. Teodorovac	Klokočevci	Našice
93. Treštanovci	Tekić-Jakšić	Požega
94. Uglješ	Darda	Darda
95. Velika Mlaka	Antin	Vukovar
96. Veliki Vučkovac	Koška	Našice
97. Vukovar Predgrađe	Vukovar	Vukovar
98. Zidina	G. Miholjac	P. Slatina
99. Zrinj	Lukač	Virovitica
100. Zornica	Darda	Darda
101. Žabljača	P. Moslavina	D. Miholjac
102. Žlebina	Gradina	Virovitica
103. Žido-pusta	Torjanci	Darda
104. Žirostanj	Cabuna	Virovitica

* Izvor: AH ARV, kut. 18, br. 62.085, 26. IX 1935; AH ZZS, 1. 1 12.

SUMMARY

COLONIZATION IN CROATIA BETWEEN 1919 AND 1941

In the territory of Croatia, since the middle of the 19th century (when the late-feudal system ceased to exist) many changes occurred in the inherited traditional system of the economic and social relations in the country. However, as long as the Habsburg Monarchy existed (i. e. until 1918, when it fell apart) public authorities made no action showing the real characteristics of the agrarian reform. Various legal regulations were brought in the period between the two world wars, and their carrying out influenced only in part the transformation of the agrarian rural complex in Croatia. Parallely with the agrarian reform colonization took place. In this paper the author presents historiographical analysis of the reasons, bases, ways and consequences of colonization in Croatia carried out by the state in the period between the wars (1919—1941).

The author deals with the normative aspect of colonization and analyzes all the relevant legal regulations. She clarifies the initial unsystematic grasps into the agrarian property relations immediately after the first world war. She points out the fact that part of the peasants from undeveloped regions got the right to land; however, it could not be realized in their homeland, but only through colonization of the parcels taken away from large estates in the plain northern regions. Particularly volunteers from the war participated in that process, so the whole complex structure of the colonization between the two wars in Croatia was characterized mostly by the fate and behaviour of that group of »subjects of colonization«. Therefore the author deals with their status characteristics, rights and duties.

The author presents the very course of colonization process in Croatia between 1919 and 1941 on the basis of numerous archival documents. She describes the arrival of the colonists to their new homes, characteristics of particular groups of colonists and their attitude toward the acquired right to the land. She follows further fate of the settled peasants. She also points at various difficulties the settled households met in organizing their everyday life and agriculture. Particularly unsatisfying were housing, health and educational conditions in the colonies. The public authorities that carried out the whole action of colonization did it very slovenly and unprofessionally, so the colonized peasant households were not given support in providing the necessary houses and equipment. Historiographic analysis in this paper is clearly presented, one important colony after the other, illustrated with the quantitative indexes.

Colonization in Croatia carried out by the state began in 1919; its centre was the territory along the border with Hungary. It was done without the necessary preparations, with insufficient financial and technical means. From time to time it was slowed down or stopped, and in 1924 it changed its direction from the northern to the so-called southern regions (Macedonia, Kosovo, Metohija and, partly, Montenegro). There the land was also given, although in smaller number, to the colonists from Croatia. The influx of settlers in Croatia continued, but later in lesser degree. The process of colonization was certainly influenced by the changes in carrying out the agrarian reform. Gradually the first radical

directives were abandoned, various concessions to the owners of large estates were made, they were given back a part of the land previously taken away from them. Now the colonists were given the land which had already been used for colonization but was left by the first colonists or was taken away from them, and only parts of the large estates newly taken away. Colonization was an integral part of the agrarian reform and it was intended for national-political and socio-economic purposes. The aim of colonization was also penetration of the volunteers into Croatian regions. In Croatia were settled volunteer and other colonist families mostly from the passive parts of the country (Bosnia and Herzegovina, Lika, Kordun, Montenegro, Dalmatia), but also from other parts, as well as optants from Hungary and refugees from Istria. They all were settled on the large estates taken away from their owners. In those parts of Croatia where colonization was carried out 137.078 acres of cultivable land was taken away from large estates for the agrarian reform. Domestic peasants were given 71.819 acres or 52,4%, and colonists were given 65.259 acres or 47,6%. The largest part of the land taken away for colonization (73,8%) was given to the volunteers. They had priority in settling, individually they got the largest parcels, which were paid by the state. Colonists with general conditions, autocolonists, optants and refugees were given 26,2% of that land. Most colonists got the land of private large estates, then the land owned by various societies, banks and the church. Private large estates in Croatia suffered most in the process of colonization, especially the estates belonging to the counts Janković in the district of Virovitica and count Eltz in the district of Vukovar. Out of totally 65.259 acres for colonization, 56.320 acres, or 86,3%, were taken away from the private large estates. In Croatia 105 agrarian colonies and several colonist settlements were formed.

In this colonization not much attention was paid to the people who were settled nor the regions in which they were settled regarding the climate, professional traditions and way of work. In the process of colonization well cultivated land was often given to people who did not know how or could not cultivate it rationally. On the other hand, there were cases that some colonists, and even the whole colonies, got bad land, marshy, and far from the traffic roads. Often they had not anything to cultivate it rationally with, so it could not feed even those who lived on it.

Everyone who got the land did not settle on it, and some let it on lease. Because the colonization was an instrument of the country's policy, the land was given also to other professionals (lawyers, physicians, politicians etc.) who were, moreover, freed from settling on it. On the whole, large mistakes were done to the detriment of local population that could not get that land because it was given to the colonists, which all only stirred up antagonisms.